

NORGES BANK

2016

**FINANSIELL
STABILITET**

SÅRBARHET OG RISIKO

Norges Bank

Oslo 2016

Adresse: Bankplassen 2
Post: Postboks 1179 Sentrum, 0107 Oslo
Telefon: 22316000
E-post: central.bank@norges-bank.no
Internett: www.norges-bank.no

Sentralbanksjef: Øystein Olsen
Visesentralbanksjef: Jon Nicolaisen
Visesentralbanksjef: Egil Matsen

Ansvarlig redaktør: Øystein Olsen
Design: Brandlab
Layout og trykk: 07 Media AS
Teksten er satt med 9 pkt Azo Sans

ISSN 1502-3765 (trykk)
ISSN 1503-884X (online)

Norges Banks rapporter om finansiell stabilitet

I den årlige rapporten *Finansiell stabilitet* vurderer Norges Bank sårbarhet og risiko i det finansielle systemet. Det legges vekt på langsiktige og strukturelle trekk ved bankene, finansmarkedene og norsk økonomi som har betydning for finansiell stabilitet. I *Pengepolitisk rapport med vurdering av finansiell stabilitet* gis en vurdering av den løpende utviklingen i finansielle ubalanser og i bankene, sammen med Norges Banks pengepolitiske vurderinger og beslutningsgrunnlaget for motsyklisk kapitalbuffer i bankene. Publikasjonen *Det norske finansielle systemet* gir en samlet oversikt over det finansielle systemet i Norge, dets oppgaver og hvordan disse oppgavene blir utført.

Hovedstyret drøftet rapporten *Finansiell stabilitet 2016* i sitt møte 26. oktober.

FINANSIELL STABILITET OG NORGES BANKS ROLLE

Finansiell stabilitet innebærer at det finansielle systemet er robust overfor forstyrrelser, slik at det er i stand til å formidle finansiering, utføre betalinger og omfordele risiko på en effektiv måte.

Finansiell stabilitet er et av Norges Banks hovedmål i arbeidet med å fremme økonomisk stabilitet. Norges Banks oppgaver og ansvar på dette området følger av sentralbanklovens § 1 som sier at banken skal «fremme et effektivt betalingssystem innenlands og overfor utlandet». I § 3 står det: «Banken skal underrette departementet når det etter bankens oppfatning er behov for tiltak av penge-, kreditt- og valutapolitisk karakter av andre enn banken.» Etter lov om betalingssystemer er Norges Bank konsesjonsmyndighet for avregnings- og oppgjørssystemene til bankene, de såkalte interbanksystemene.

Norges Bank kan tilføre ekstraordinære lån til enkeltbanker eller til banksystemet når etterspørselen etter likviditet ikke kan møtes fra andre kilder og finansiell stabilitet er truet. Som bankenes bank vil Norges Bank overvåke det finansielle systemet som helhet med særlig vekt på risikoen for systemsvikt.

Finansdepartementet skal fastsette kravet til den motsykliske bufferen fire ganger i året. Norges Bank har fått i oppdrag å lage et beslutningsgrunnlag og gi Finansdepartementet råd om nivået på bufferen. Beslutningsgrunnlaget publiseres fire ganger i året som en del av *Pengepolitisk rapport med vurdering av finansiell stabilitet*.

INNHold

HOVEDSTYRETS VURDERING	4
1 RISIKOBILDET	6
Risikobildet internasjonalt	6
Sårbarhet og risiko i Norge	8
UTDYPING: Betydningen av lån for finansiering av husholdningenes etterspørsel	13
RAMME: Sterk vekst i forbrukslån	16
2 TILTAK MOT SÅRBARHET - MAKROTILSYN I NORGE	18
Krav til kapital i bankene	18
Krav til utlånspraksis for boliglån	21
Krav til likviditetsdekning	21
Mulig endring i rolledelingen	21
RAMME: Virkninger av kravene til utlånspraksis	22
RAMME: Makrotilsyn i Europa	23
3 LØNNSOMHET OG SOLIDITET I BANKENE	25
God lønnsomhet, men økte tap	25
Stresstest - bankenes soliditet ved et kraftig tilbakeslag	28
RAMME: Endringer i regulering av soliditet	32
UTDYPING: Modell for en banks tilpasning til et motsyklisk kapitalkrav	34
4 BANKENES FINANSIERING	37
Utviklingstrekk i bankenes finansieringskilder	37
Likviditetsregulering	39
UTDYPING: Likviditeten i det norske obligasjons- og sertifikatmarkedet	41
5 VIRKNINGER AV OLJEPRISFALLET FOR BANKENE	43
Oljerelaterte utlånstap	43
Ringvirkninger fra nedgangen i oljerelatert virksomhet	45
UTDYPING: Kredittrisiko i foretakssektoren	48
6 SVÆRT LAVE RENTER OG FINANSIELL STABILITET	50
Lave renter og risikopåslag	50
Mer investering i eiendom	51
Svært lave renter og bankenes lønnsomhet	53
Utfordringer for livsforsikring og pensjon	54
VEDLEGG	
1 Den norske banksektoren	56
2 Regelverksprosesser	62

HOVEDSTYRETS VURDERING

I denne rapporten vurderer Norges Bank sårbarhet og risiko i det norske finansielle systemet og peker på tiltak som kan bidra til finansiell stabilitet. Hovedstyret drøftet innholdet i rapporten på møtene 5. og 26. oktober.

Hovedstyret merker seg at Finansdepartementet vil se nærmere på modeller for institusjonell organisering av makrotilsyn, med vekt på fastsettelsen av motsyklisk kapitalbuffer. Norges Bank er rede til å ta et større ansvar for tidsvarierende virkemidler innen makrotilsyn, herunder beslutningsansvaret for den motsykliske kapitalbufferen i bankene.

Lønnsomheten i banksystemet holder seg godt oppe, til tross for økte tap. Tapene er i hovedsak på utlån til oljerelatert virksomhet. Eksponeringen mot oljerelatert virksomhet er begrenset, og beregninger i denne rapporten viser at bankene kan tåle betydelige tap på oljeeksponeringene uten at kapitaldekningen faller. Skulle problemene i oljevirkosomheten spre seg til andre næringer, som næringseiendom, kan tapene bli betydelig større.

Norske banker har omfattende kortsiktig finansiering i utenlandsk valuta. Ny regulering av pengemarkedsfond i USA har endret markedet for kortsiktig finansiering i dollar. Hovedstyret merker seg at norske banker er blitt mer likvide de senere årene og oppfyller kravet til likviditetsdekning (LCR) med god margin. Det gjør at bankene har noe tid på seg til å finne alternative finansieringskilder dersom den kortsiktige finansieringen skulle falle bort.

Kapitaldekningen i bankene er doblet etter finanskrisen, blant annet som følge av strengere regulatoriske krav. Uvektet kapitalandel i bankene har økt det siste året og ligger godt over det forventede minstekravet i EU. Mer kapital og likviditet har gjort bankene mer robuste mot tap og markedsuro.

Hovedstyret merker seg at det samtidig er trekk ved norsk økonomi som gjør det finansielle systemet sårbart:

- Husholdningene har høy gjeldsbelastning. Gjeldsveksten har kommet ned de siste årene, men gjelden øker fortsatt mer enn husholdningenes inntekter. Den sterke veksten i boligprisene kan øke gjeldsopptaket. Andelen husholdninger med svært høy gjeldsbelastning har fortsatt å stige. Yngre husholdninger er spesielt utsatt fordi mange har mye gjeld, høy rentebelastning og lite annen formue enn bolig. Den høye gjeldsbelastningen øker faren for at husholdningene strammer inn på konsumet ved bortfall av inntekt, økte renter eller boligprisfall. Det kan forsterke et tilbakeslag i økonomien og gi økte tap i bankene.
- Eiendomsprisene har steget betydelig de to siste årene. Siden i vår har veksten i boligprisene tiltatt og vært særlig sterk i Oslo og områdene rundt. Også prisene på næringseiendom har fortsatt å stige kraftig det siste året. Næringseiendom er den enkeltnæringen bankene har størst eksponering mot. Det er også den næringen som historisk har påført bankene størst tap i kriser.

Stresstesten i denne rapporten viser at bankene kan få store utlånstap ved et kraftig tilbakeslag i norsk økonomi. Kapitaldekningen kan falle betydelig, men bankene vil fortsatt holde seg godt over minstekravet.

Veksten i forbrukslån har tatt seg markert opp. Forbrukslån utgjør en liten andel av husholdningenes samlede gjeld, men de høye rentene på slike lån bidrar til at rentebelastningen likevel er høy for husholdninger som har store forbrukslån. Hovedstyret merker seg at Barne- og likestillingsdepartementet har sendt et forslag på høring om å etablere et gjeldsregister for forbrukslån.

Lave renter internasjonalt og utsikter til lave renter i flere år fremover fører trolig til økt gjeldsopptak i husholdningene. Samtidig øker risikoen for at boligprisene på et senere tidspunkt kan falle så mye at mange sårbare husholdninger blir rammet. Mulighetene til å bremse husholdningenes gjeldsopptak med pengepolitikken begrenses av hensynet til den samlede utviklingen i norsk økonomi. Økte kapitalkrav kan bidra til å dempe veksten i bankenes utlån til husholdninger og foretak, men hovedformålet er å styrke bankenes motstandskraft mot tap. Krav til bankenes utlånspraksis virker direkte på gjeldsopptaket i husholdningene og kan begrense sårbarheten i husholdningene. Hovedstyret mener at kravene i forskrift om utlån med pant i bolig kan strammes noe inn, men at bankene fortsatt bør ha noe fleksibilitet til å yte lån som fraviker kravene, jf. Norges Banks høringssvar av 24. oktober 2016.

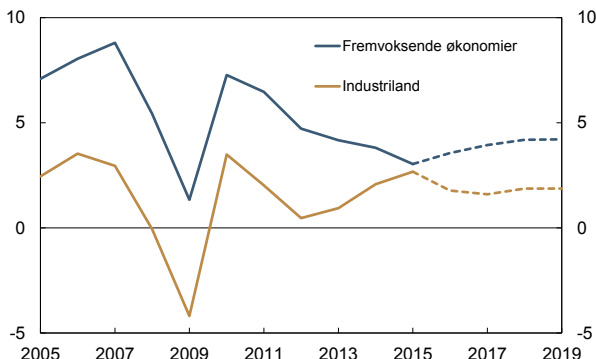
Mange av de norske ytelsespensjonsordningene i privat sektor er blitt avviklet og erstattet med innskuddsbaserte ordninger. Det medfører at avkastningsrisikoen går over til kundene. Avvikling av ytelsesordninger har også gitt en betydelig økning i beholdningen av fripoliser. Fripoliser ivaretar de opparbeidede rettighetene som ligger i de avviklede ytelsesordningene. Forsikrings- og pensjonsforetakene har alene ansvaret for å dekke forskjellen mellom den garanterte og den faktiske avkastningen på fripoliser, uten at de kan kreve ytterligere innbetaling. Det gjør forsikrings- og pensjonsforetak med stor andel fripoliser utsatt for vedvarende lave renter. Hovedstyret merker seg at omstillingen for forsikringsforetakene lettes ved at det nye solvensregelverket innføres gradvis fram til 2032.

1 RISIKOBILDET

RISIKOBILDET INTERNASJONALT	6	UTDYPING: BETYDNINGEN AV LÅN FOR FINANSIERING AV HUSHOLDNINGENES ETTERSØRSEL	13
• Lav lønnsomhet i europeiske banker	7		
SÅRBARHET OG RISIKO I NORGE	8	RAMME: STERK VEKST I FORBRUKSLÅN	16
• Mer robuste banker	8		
• Høy gjeld i husholdningene	9		
• Vedvarende sterk vekst i eiendomsprisene	10		
• Bankenes kortsiktige finansiering i valuta	11		

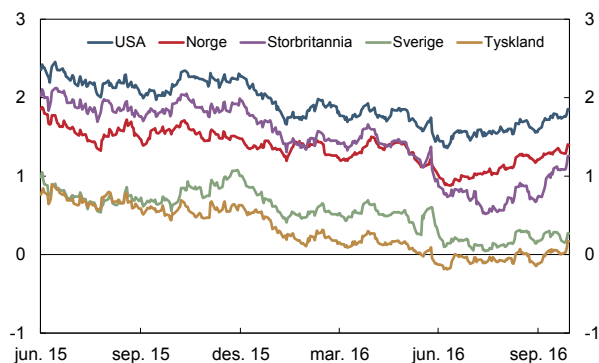
Veksten i verdensøkonomien fortsetter i moderat tempo, men utviklingen er skjør. Lønnsomheten i mange europeiske banker er lav. Utsiktene for norsk økonomi er noe lysere, men det er fortsatt risiko for ringvirkninger av nedturen i oljerelaterte næringer. Høy gjeld i husholdningene og vedvarende sterk vekst i eiendomspriser gjør det finansielle systemet sårbart. Sterk vekst i boligpriser har den siste tiden bidratt til økt sårbarhet. Samtidig har bankene blitt mer robuste de siste årene.

Figur 1.1 BNP hos handelspartnere.
Volum. Eksportvekter. Årsvekst. Prosent. 2005 – 2019¹

1) Anslag for 2016 – 2019 (stiplet).
Kilder: Statistisk sentralbyrå, Thomson Reuters og Norges Bank

Figur 1.2 Renter på 10-års statsobligasjoner.
Prosent. 30. juni 2015 – 28. oktober 2016

Kilde: Bloomberg

RISIKOBILDET INTERNASJONALT

Veksten i verdensøkonomien fortsetter i moderat tempo. Lav lønnsomhet og store beholdninger av misligholdte lån i europeiske banker kan dempe den økonomiske veksten i euroområdet.

Global vekst har avtatt noe de siste årene på grunn av svakere utvikling i fremvoksende økonomier, se figur 1.1. Anslagene i Pengepolitisk rapport 3/16 tilsier at veksten i industrialiserte land vil holde seg på rundt 2 prosent fremover, mens veksten i fremvoksende økonomier vil ta seg noe opp. Det er betydelig usikkerhet knyttet til utviklingen fremover.

I euroområdet fortsetter den moderate veksten. Resultatet av den britiske folkeavstemningen i juni viste flertall for å forlate EU. Ny usikkerhet og frykt for lavere vekst førte til kraftige svingninger i finansmarkedene i dagene som fulgte, se figur 1.2. Markedsuroen var forbigående, og utslagene er i stor grad reversert.

Usikkerheten om Storbritannias fremtidige tilknytning til EU kan bremse veksten fremover i både Storbritannia og EU-land. EU står også overfor en rekke andre viktige politiske prosesser fremover, med blant annet folkeavstemning om endringer i det konstitusjonelle systemet i Italia.

I USA har den økonomiske veksten vært beskjeden så langt i år, trukket ned av svak utvikling i investeringene og sterk dollarkurs. Det er tegn til at veksten nå tar seg opp igjen, og det forventes at styringsrenten heves innen utgangen av året. Episoder de siste årene har vist at endringer i forventningene om det fremtidige rentenivået kan føre til store prisutslag i verdipapirmarkedene. I tillegg gir det amerikanske president- og kongressvalget økt usikkerhet om den økonomiske politikken.

Veksten i fremvoksende økonomier har holdt seg oppe det siste året, men det er store forskjeller mellom landene, se figur 1.3. Utsiktene er noe bedret, særlig for Russland og Brasil, etter en stabilisering i råvarepriser, valutakurser og inflasjon. I India ventes fortsatt god vekst.

Bekymring knyttet til kinesisk økonomi bidro til store markedsbevegelser ved begynnelsen av 2016, se figur 1.4. Usikkerheten er fortsatt stor. Ved et tilbakeslag i Kina kan markedsuroen blusse opp igjen. Siden finanskrisen har det vært en kraftig økning i gjelden i privat sektor i Kina, se figur 1.5. Det kan bidra til å forsterke og forlenge et eventuelt tilbakeslag. Den siste tiden har investeringene falt, både i privat og statlig sektor, se figur 1.6. Ekspansiv økonomisk politikk reduserer risikoen for en brå oppbremsing i Kina på kort sikt.

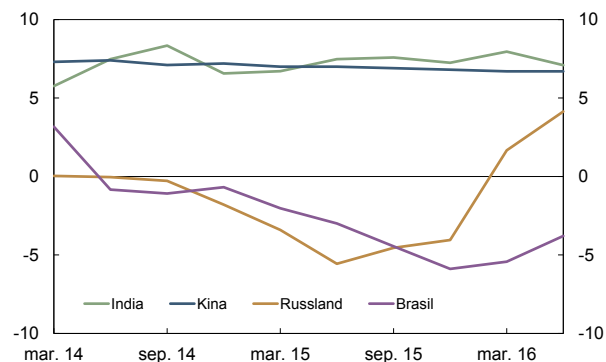
LAV LØNNSOMHET I EUROPEISKE BANKER

Bankene i EU har økt kapitaldekningen etter finanskrisen.¹ Den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA) har gjennomført en stresstest av 51 europeiske banker. Resultatene viser at de fleste bankene har blitt mer robuste de siste årene, men det er store forskjeller mellom bankene.²

Lønnsomheten i europeiske banker er generelt lav. Den holdes nede av svak økonomisk vekst, høyt kostnadsnivå og fallende rentemarginer. Store beholdninger av misligholdte lån i flere land bidrar til ytterligere press på lønnsomheten og begrenser utlånskapasiteten, se figur 1.7. Det demper igjen den økonomiske veksten.

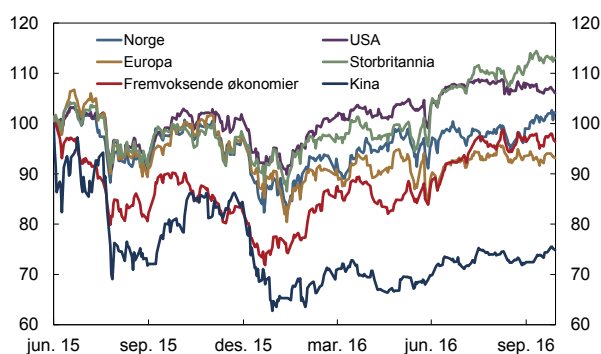
Lav lønnsomhet gjør det vanskelig å bokføre tap på misligholdte utlån uten å tære på egenkapitalen. Fallet

Figur 1.3 BNP i fremvoksende økonomier. Firekvartalersvekst. Prosent. 1. kv. 2014 – 2. kv. 2016

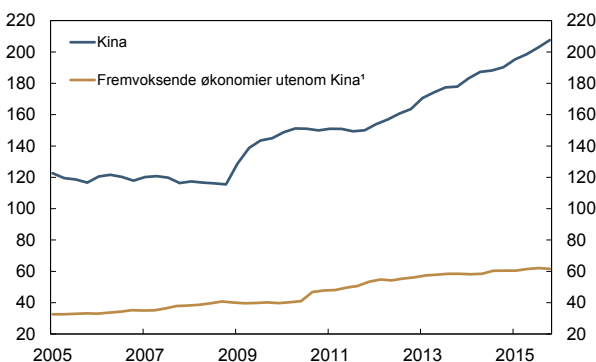
Kilde: Thomson Reuters

Figur 1.4 Utvalgte aksjeindekser.¹ Indeks. 30. juni 2015 = 100. 30. juni 2015 – 28. oktober 2016

1) Avkastning inkludert utbytte.
Kilde: Bloomberg

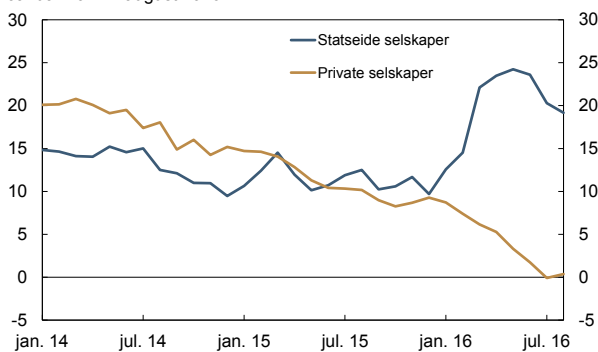
Figur 1.5 Kreditt til privat sektor som andel av BNP i fremvoksende økonomier. Prosent. 1. kv. 2005 – 1. kv. 2016

1) Fremvoksende økonomier er Argentina, Brasil, India, Indonesia, Malaysia, Mexico, Polen, Russland, Sør-Afrika, Thailand, Tsjekkia og Tyrkia.
Kilder: Thomson Reuters, Bank for International Settlements og Norges Bank

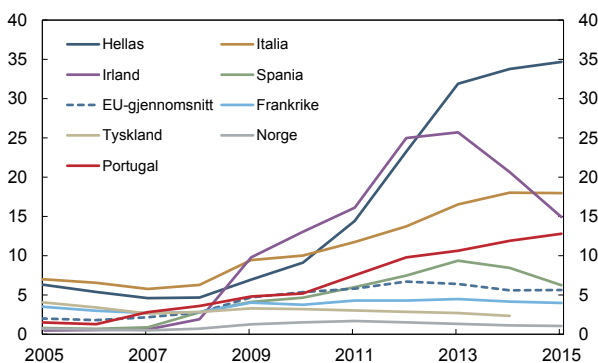
1 Se Joint Committee Risk Assessment Report august 2016 fra Den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA).
2 EBA (2016) EU-wide Stress Test. 29. juli 2016.

Figur 1.6 Kina. Investeringer i private og statseide selskaper. Tolvmånedersvekst, tremåneders gjennomsnitt. Prosent. Januar 2014 – august 2016

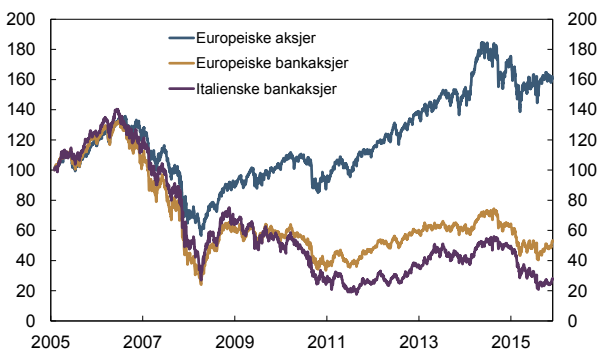
Kilder: CEIC og Norges Bank

Figur 1.7 Misligholdte lån som andel av brutto utlån. Prosent. 2005 – 2015

Kilde: IMF

Figur 1.8 Europeiske aksjeindekser.¹ Indeks. 30. desember 2005 = 100. 30. desember 2005 – 28. oktober 2016

1) Avkastning inkludert utbytte.
Kilder: Thomson Reuters og Bloomberg

i aksjekursene til europeiske banker det siste året, se figur 1.8, kan gjøre det vanskeligere for bankene å hente kapital i egenkapitalmarkedet. Det forsterker problemene.

Store beholdninger av misligholdte lån i italienske banker har tidligere i år bidratt til økte risikopåslag på finansieringen til europeisk banksektor. Italienske myndigheter og banker har gjennomført enkelte tiltak for å redusere beholdningene av misligholdte lån, men flere restruktureringer er nødvendig. Dersom de ikke lykkes i å finne løsninger på problemene med misligholdte lån, kan det gi ny markedsuro og problemer også for andre europeiske banker.

Tidligere episoder har vist at internasjonal markedsuro ofte gir økte finansieringskostnader for norske banker og foretak. I en slik situasjon kan bankene stramme inn kredittpraksisen og øke utlånsrentene for å opprettholde lønnsomheten. Det kan gi lavere aktivitet i norsk økonomi, svekke likviditeten og lønnsomheten i foretakene, redusere husholdningenes evne til å betjene gjeld og øke risikoen for tap i bankene.

SÅRBARHET OG RISIKO I NORGE

Mer kapital og likviditet har gjort bankene bedre rustet til å møte økte tap og finansiell uro. Det er samtidig to vesentlige sårbarheter i det norske finansielle systemet: høy gjeld i husholdningene og vedvarende sterk vekst i eiendomspriser.

Veksten i norsk økonomi har vært svak de siste par årene, hovedsakelig på grunn av fallet i oljeprisen og lavere aktivitet i oljeleverandørnæringen. De siste kvartalene har veksten tatt seg noe opp. Informasjon fra Regionalt nettverk indikerer at fallet i aktiviteten i oljeleverandørnæringen har avtatt.³ Fremover venter vi moderat vekst i norsk økonomi.⁴

MER ROBUSTE BANKER

Nedgangen i oljeleverandørnæringen har gitt økte tap i bankene den siste tiden, men tapene er fortsatt på et lavt nivå. Hittil har det vært få tegn til vesentlige ringvirkninger fra oljenedturen, men det kan likevel komme nye runder med tap i bankene, se kapittel 5 «Virkningen av oljeprisfallet for bankene».

3 Se *Regionalt nettverk* 3/16.

4 Se *Pengepolitisk rapport med vurdering av finansiell stabilitet* 3/16.

Bankene er godt rustet til å tåle større tap. Etter finanskrisen er likviditeten bedret og kapitaldekningen i bankene doblet, se figur 1.9. Stresstesten i kapittel 3 «Lønnsomhet og soliditet i bankene» viser at økningen i kapitaldekning har gjort bankene mer robuste.

Samtidig er det trekk ved norsk økonomi som gjør det finansielle systemet sårbart. De viktigste sårbarhetene er omtalt i boksen nedenfor.

HØY GJELD I HUSHOLDNINGENE

Husholdningene har høy gjeldsbelastning⁵. Det er en alvorlig sårbarhet som har bygd seg opp over mange år. Selv om gjeldsveksten har kommet noe ned de siste årene, vokser gjelden fortsatt raskere enn husholdningenes disponible inntekter, slik at gjeldsbelastningen øker. Sterk boligprisvekst kan øke gjeldsopptaket i husholdningene ytterligere.

⁵ Gjeld i prosent av disponibel inntekt.

DE VIKTIGSTE SÅRBARHETENE I DET NORSKE FINANSIELLE SYSTEMET

VIKTIGSTE SÅRBARHETER I NORGE

Høy gjeld i husholdningene

Vedvarende sterk vekst i eiendomspriser

Bankenes kortsiktige finansiering i valuta

Endring siden Finansiell stabilitet 2015

Det er tre nivåer for sårbarhet hvor rød er mest alvorlig:

I Finansiell stabilitet vurderer Norges Bank sårbarhet og risiko for rystelser i det finansielle systemet som kan få alvorlige konsekvenser for realøkonomien.

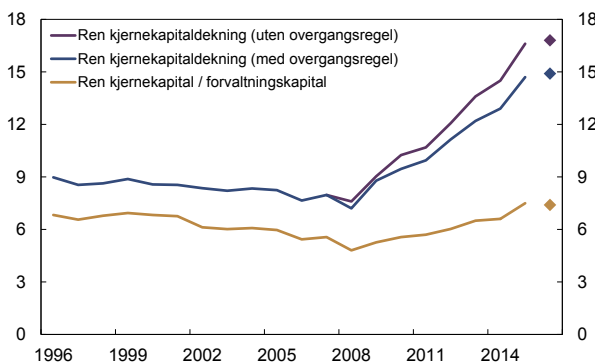
Sårbarhet kan bygges opp gradvis over tid eller skyldes mer permanente, strukturelle forhold i det finansielle systemet. Sårbarheter kan forsterke et tilbakeslag og gi finansiell uro når økonomien blir utsatt for forstyrrelser.

Forstyrrelser som utløser finansiell uro eller et tilbakeslag, kan være vanskelige å forutse og påvirke for myndighetene. En liten åpen økonomi som den norske vil ofte rammes av forstyrrelser fra utlandet. Små forstyrrelser eller skift i forventninger kan være nok til å utløse uro når sårbarheten er stor. I tabellen er det brukt tre nivåer på sårbarhet: gult, oransje og rødt, hvor rødt vurderes som mest alvorlig. Vurderingen av sårbarhet er basert på kunnskap om hva

som historisk har forårsaket tilbakeslag og finansiell uro. Hva som vurderes som de mest fremtredende sårbarhetene, kan endres over tid. Pilene angir en vurdering av hvorvidt sårbarheten har økt, blitt mindre eller er uendret siden forrige rapport om Finansiell stabilitet.

Dersom en sårbarhet klassifiseres som oransje eller rødt, vil Norges Bank vurdere å gi råd om tiltak. Det kan være tiltak rettet mot å dempe sårbarheten direkte eller tiltak som øker motstandskraften i bankene. For sårbarhetene som er oppsummert ovenfor, har myndighetene allerede iverksatt en rekke tiltak, blant annet for å styrke soliditeten i bankene. I høst har forslag om innstramming i krav til bankenes utlånspraksis vært på høring. Det kan ta tid før vi ser virkningene av allerede iverksatte tiltak. Eventuelle nye tiltak vil blant annet bli vurdert i lys av konjunktursituasjonen i norsk økonomi.

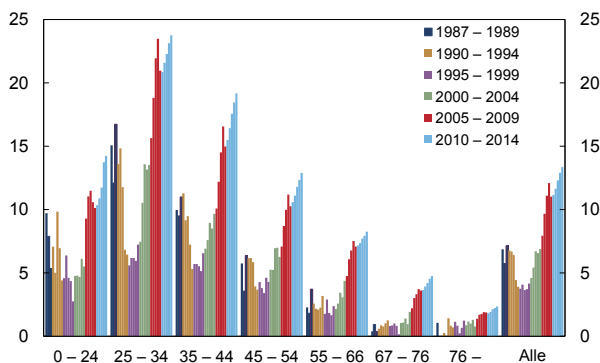
Figur 1.9 Ren kjernekapitaldekning og ren kjernekapitalandel. Norske banker.¹ Prosent. 1996 – 2015 og 2. kv. 2016

1) For banker som er finanskonsern, benyttes tall for bankkonsern, for øvrige banker benyttes morbanktall.
Kilde: Finanstilsynet

Gjeldsbelastningen øker i alle aldersgrupper, men spesielt har mange yngre husholdninger særlig høy gjeldsbelastning, se figur 1.10. De yngre husholdningene har lite annen formue enn bolig. De siste to årene har veksten i forbrukslån tatt seg markert opp, se ramme på side 16. Forbrukslån utgjør en liten andel av husholdningenes samlede gjeld, men de høye rentene bidrar til at rentebelastningen likevel er høy for husholdninger som har store forbrukslån. Det øker sårbarheten ved inntektsbortfall.

Figur 1.10 Andel husholdninger med gjeldsbelastning¹ over 500 prosent. Etter alder på hovedinntektstaker. Prosent. 1987 – 2014

1) Gjeld som andel av disponibel inntekt.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

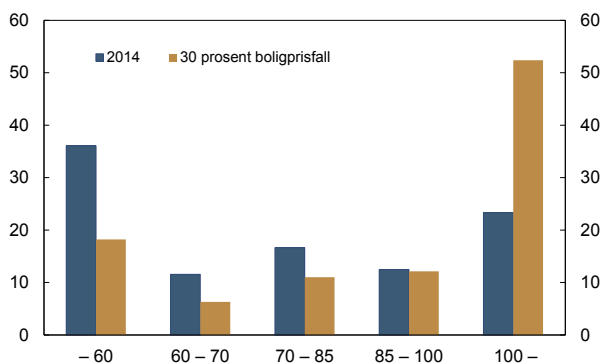
Økt arbeidsledighet eller boligprisfall kan både føre til en innstramming i konsumet og flere misligholdte lån. Sannsynligheten for en kraftig økning i misligholdte lån er likevel moderat.⁶ Mange husholdninger har høy gjeld i forhold til boligens verdi, og et boligprisfall kan gi kraftig reduksjon i husholdningenes egenkapital, se figur 1.11. Det kan føre til at husholdningene prioriterer nedbetaling av lån fremfor konsum. I en slik situasjon vil trolig også tilgangen på kreditt bli mindre, noe som også kan svekke husholdningenes etterspørsel, se utdyping på side 13.

Et fall i husholdningenes etterspørsel kan ramme foretakenes inntjening og evne til å betjene gjeld. Bankenes tap på lån til foretak kan i en slik situasjon øke. Tapene kan i verste fall svekke bankenes evne til å yte kreditt og bidra til å forsterke nedgangen.

VEDVARENDE STERK VEKST I EIENDOMSPRISENE

Eiendomsprisene har vist sterk vekst over mange år, se figur 1.12. Det siste året har veksten i boligprisene tiltatt og veksten i næringseiendomspriser holdt seg høy. Det bidrar isolert sett til økt sårbarhet.

Figur 1.11 Fordeling av gjeld etter belåningsgrad.¹ Prosent. 2014 og ved 30 prosent boligprisfall

1) Basert på Statistisk sentralbyrås estimerte boligverdier. Tilleggssikkerhet er ikke inkludert.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Veksten i boligprisene er høyere enn veksten i husholdningenes disponible inntekter. I Oslo er boligprisene 18 prosent høyere enn for et år siden, og prisveksten er også høy i områdene rundt, se figur 1.13. I Stavanger er boligprisene lavere enn for ett år siden.

Leieprisene har ikke økt like mye som boligprisene de siste to årene, se figur 1.14. Leieprisene har vokst mer i Oslo enn i andre byer. De siste kvartalene har likevel forholdstallet mellom boligpriser og leiepriser økt mer i Oslo enn i andre byer.

6 Se *Finansiell stabilitet 2014*.

Den sterke veksten i boligprisene i det siste innebærer at fallhøyden i boligprisene har økt. Et tilbakeslag i norsk økonomi kan gi et negativt skift i boligmarkedet med betydelig prisfall. Kombinert med en høy gjeldsbelastning i husholdningene, kan det forsterke tilbakeslaget.

I Oslo sentrum har beregnede salgspriser på kontorlokaler med høy standard fortsatt å stige markert det siste året. Prisveksten har blitt drevet av et ytterligere fall i avkastningskravet som følge av lave renter. En økning i internasjonale renter eller høyere påslag på finansieringen kan øke investorenes krav til avkastning. Det kan utløse nedgang i prisene på nærings-eiendom.

Det er store regionale forskjeller i kontormarkedet. I Oslo har leieprisene stabilisert seg det siste året og kontorledigheten har falt. I Stavanger-området har kontorledigheten også falt litt, men den er fortsatt på et høyt nivå. Leieprisene har falt betydelig i regionen. Det tyder på at det fortsatt er ubalanse mellom tilbud og etterspørsel i kontormarkedet.

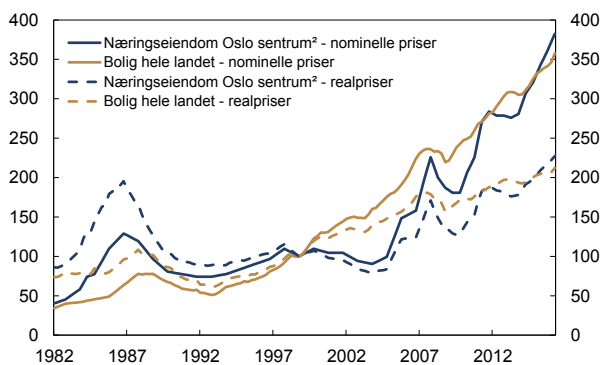
Bankene har betydelige utlån til nærings-eiendom. Ved et tilbakeslag i norsk økonomi kan flere lokaler bli stående tomme samtidig som leieprisene faller. Det vil svekke lønnsomheten og gjeldsbetjeningsevnen til nærings-eiendomsforetakene. Sammenlignet med andre næringer har nærings-eiendomsforetakene lav inntjening i forhold til gjelden. Det gjør dem utsatt.

BANKENES KORTSIKTIGE FINANSIERING I VALUTA

I likhet med mange andre store nordiske banker har DNB en betydelig andel kortsiktige innlån i amerikanske dollar. Amerikanske pengemarkedsfond har lenge vært de største långiverne, både i form av bank-sertifikater og innskudd i bankene. Med utgangspunkt i lærdom fra finanskrisen har amerikanske myndigheter i to omganger innført ny regulering av pengemarkedsfond. Siste gang var i midten av oktober. Den nye reguleringen har ført til at forvaltningskapitalen i pengemarkedsfondene som kjøper banksertifikater har falt betydelig, og løpetiden på fondenes investeringer er kortere, se figur 1.15 og 1.16.

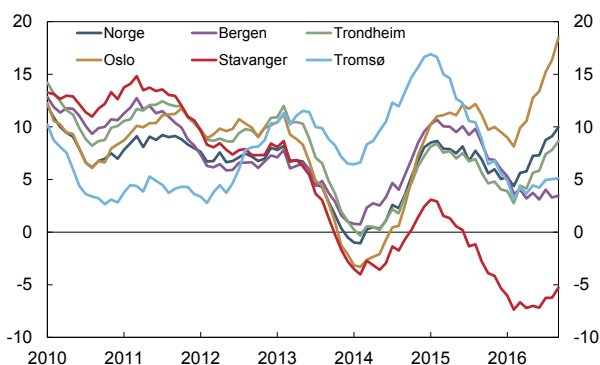
Det er usikkert hvordan det kortsiktige dollarmarkedet vil være fremover. Det er tegn til at andre investorer kommer til og løpetidene har økt. En tilpasning med flere finansieringskilder og noe lengre løpetider vil

Figur 1.12 Bolig- og nærings-eiendomspriser.¹
Indeks. 4. kvartal 1998 = 100. 1. kv. 1982 – 2. kv. 2016

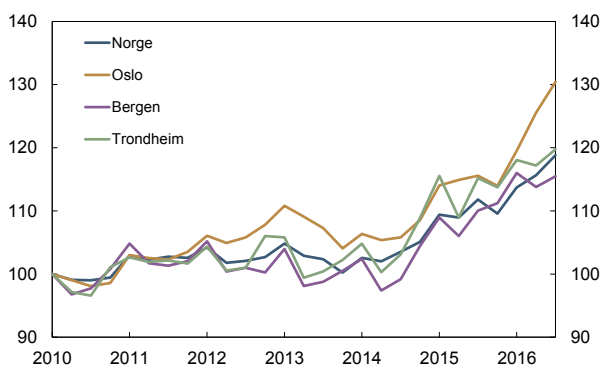
1) Boligpriser og BNP-deflatoren er sesongjustert. Halvårige nærings-eiendomspriser er lineært interpolert.
2) Beregnede salgspriser på kontorlokaler av høy standard, sentralt i Oslo.
Kilder: Dagens Næringsliv, Eiendom Norge, Eiendomsverdi, Finn.no, OPAK, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 1.13 Boligpriser.
Tolvmånedersvekst. Prosent. Januar 2010 – september 2016

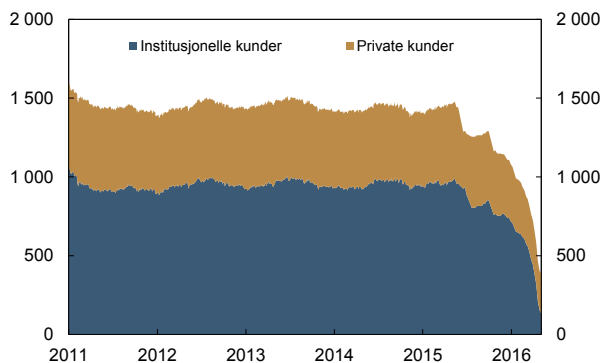
Kilder: Eiendom Norge, Finn.no og Eiendomsverdi

Figur 1.14 Boligpriser som andel av leiepriser.
Indeks. 1. kv. 2010 = 100. 1. kv. 2010 – 3. kv. 2016

Kilder: Eiendom Norge, Finn.no og Eiendomsverdi

Figur 1.15 Forvaltningskapital i amerikanske prime pengemarkedsfond. Milliarder USD. Juni 2011 – oktober 2016

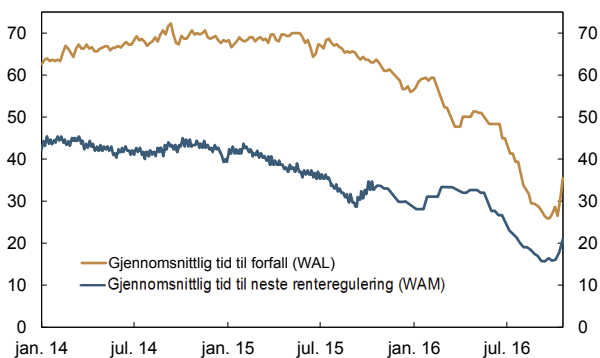

Kilde: J. P. Morgan

bidra til å redusere konsentrasjons- og refinansieringsrisikoen knyttet til bankenes kortsiktige finansiering i valuta. Det er fremdeles usikkert hvordan bankene på sikt vil tilpasse seg nye betingelser.

Mye av bankenes kortsiktige finansiering motsvares av sentralbankinnskudd. Den kortsiktige finansieringen som ikke motsvares av slike innskudd er også plassert i likvide eiendeler, men kan gi opphav til refinansieringsrisiko. Bankene oppfyller kravet til likviditetsdekning (LCR) med god margin. Det gjør at de har noe tid på seg dersom den kortsiktige finansieringen skulle falle bort.

Figur 1.16 Løpetid på investeringene til amerikanske prime pengemarkedsfond. Gjennomsnitt. Dager. Januar 2014 – oktober 2016

Kilde: J. P. Morgan

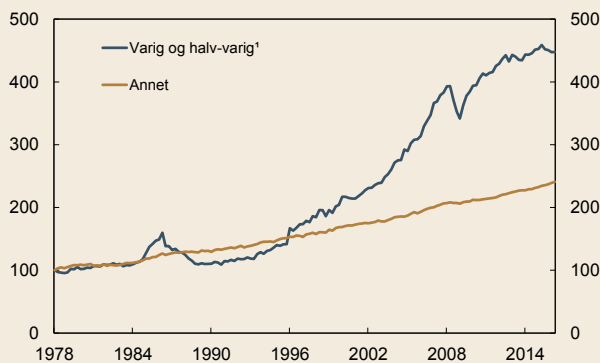
BETYDNINGEN AV LÅN FOR FINANSIERING AV HUSHOLDNINGENES ETTERSPORSEL

Mye av husholdningenes etterspørsel er avhengig av tilgang på nye lån. Mange har finansielle buffere som kan benyttes til å motvirke effekter av bortfall av inntekt og fall i boligverdier.

Husholdningenes etterspørsel etter mer varige konsumgoder og rehabilitering av bolig kan svinge raskt og mye, se figur 1.17. Med utgangspunkt i detaljerte husholdningstall¹ beregnes etterspørselen i hver husholdning som inntekt etter skatt fratrukket renteutgifter og nettofinansransaksjoner. Husholdninger som kjøper eller selger bolig ekskluderes fra tallmaterialet i det året boligtransaksjonen foretas.

1 I analysen benyttes selvangivelsestall for inntekter og formue fra Statistisk sentralbyrå (SSB) for årene 2005-2014. Estimerte markedsverdier på boliger er tilgjengelig fra SSB fra 2010. Personlig næringsdrivende er utelatt fra analysen. For nærmere omtale av data og analyse, se Lindquist, K.-G., H. Solheim og B.H. Vatne (2016) « High Debt in Norwegian households and the risk of a substantial cutback in consumption ». *Kommende Staff Memo 19/2016*, Norges Bank.

Figur 1.17 Konsum i husholdninger. Faste priser og sesongjustert. Indeks. 1. kv. 1978 = 100. 1. kv. 1978 – 2. kv. 2016

1) Som varige varer regnes bl.a. motor kjøretøyer og hvitevarer, som halv-varige varer regnes bl.a. klær og sportsutstyr.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

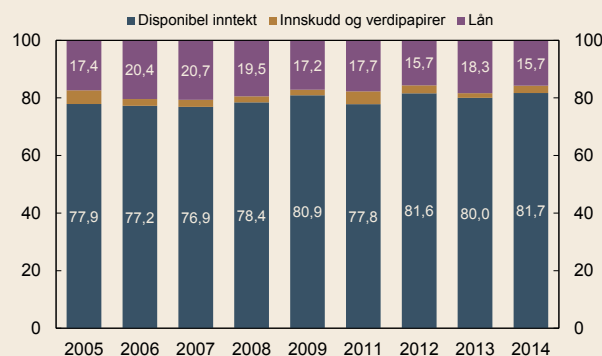
Tallene gir dermed et anslag på husholdningenes etterspørsel knyttet til forbruk og rehabilitering av bolig.² Tallene er ikke direkte sammenlignbare med nasjonalregnskapets tall for konsum og samlet etterspørsel.³

MYE ETTERSPORSEL LÅNEFINANSIERES

Husholdningene kan finansiere etterspørsel med løpende inntekt, oppsparte midler og ved å ta opp gjeld. Rundt 80 prosent dekkes med løpende inntekt, se figur 1.18. Økt gjeld finansierer om lag 15–20 prosent av etterspørselen, mens en liten del dekkes ved å

2 Ligningstallene gir ikke et godt grunnlag for å beregne den mer varige komponenten av etterspørselen alene. I tillegg til utgifter til rehabilitering av bolig, vil en husholdnings netto kjøp av hytte og ubebygde tomt være inkludert i disse etterspørselstallene. Tallene inkluderer derved en del av netto realinvesteringene.
3 I Nasjonalregnskapet anslås konsumet blant annet ved hjelp av omsetningstall fra varehandel og husleier, og sparingen i finans- og realkapital beregnes residualt.

Figur 1.18 Finansiering av husholdningenes etterspørsel¹. Prosent. 2005 – 2014²

1) Etterspørsel utenom kjøp og salg av bolig. Beregnet på husholdningsnivå som disponibel inntekt fratrukket nettofinansransaksjoner og korrigeret for boligtransaksjoner.
2) 2010 utelatt på grunn av brudd i data.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

bruke av finansformuen. Bruk av gjeld til å finansiere etterspørsel varierer mellom husholdningene. I 2014 ble nær 60 prosent av gjeldsoptaket som ikke var knyttet til boligkjøp tatt opp av knappe 4 prosent av husholdningene. De som tar opp mye gjeld dekker ofte større investeringer, slik som kjøp av bil eller rehabilitering av bolig. I årene etter finanskrisen har den lånefinansierte andelen av samlet etterspørsel blitt noe redusert, mens andelen finansiert med løpende inntekt har økt noe.

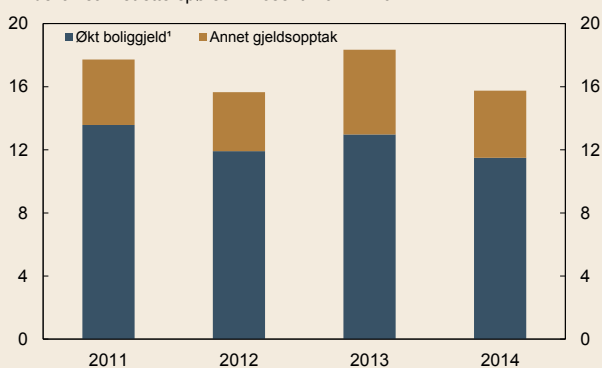
Mange husholdninger kan finansiere etterspørsel ved å øke belåningen på boligen sin. Muligheten til å lånefinansiere utgifter øker i perioder med vekst i panteverdiene. På 2000-tallet steg boligprisene betydelig, og nye låneprodukter gjorde det enklere for husholdningene å øke boliggjelden.

Boligeiere som ikke skifter bolig, har stått for vel 40 prosent av samlet gjeldsoptak blant norske husholdninger de siste årene. Dette gjeldsoptaket har finansiert 12–14 prosent av den beregnede etterspørselen, se figur 1.19. Det utgjør nær 70 prosent av den lånefinansierte etterspørselen, og av denne gjeldsfinansieringen er nær halvparten med høy belåningsgrad.⁴

STØRRE FINANSIELLE BUFFERE

De fleste husholdninger har likvid finansformue i form av bankinnskudd og lett omsettelige verdipapirer. I tillegg er det mange som har inntekt utover det de bruker til å dekke etterspørsel, og disse sparer i gjennomsnitt rundt 15 prosent av sin inntekt. Likvid

Figur 1.19 Finansiering av etterspørsel ved økt gjeld. Andel av samlet etterspørsel. Prosent. 2011 – 2014

1) Økt gjeld blant boligeiere som ikke bytter bolig.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

⁴ Gjeld i forhold til estimert boligverdi over 85 prosent. Tallmaterialet inkluderer ikke tilleggssikkerheter. Gjeld omfatter all gjeld, herunder usikret gjeld og studiegjeld.

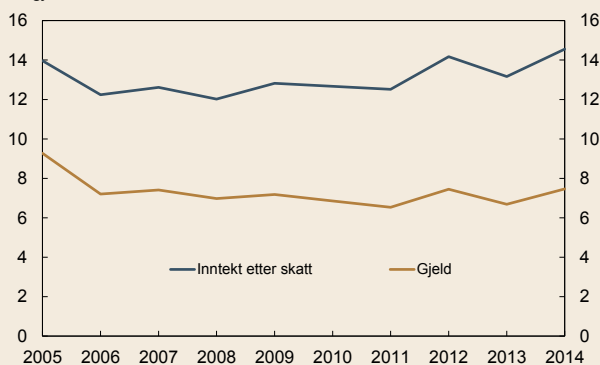
finansformue og overskytende inntekt kan brukes til å finansiere etterspørsel. Samlet sett har denne bufferen økt mer enn husholdningenes inntekt og vært relativt stabil målt mot gjelden etter finanskrisen, se figur 1.20.

Den finansielle bufferen er skjevt fordelt. I 2014 holdt halvparten av husholdningene nær halvparten av gjelden, sto for over 40 prosent av etterspørselen, men hadde bare 6 prosent av den samlede bufferen.

Dersom rentene på lån og bankinnskudd øker, vil mange husholdninger få en lavere disponibel inntekt. Ved et inntektsbortfall kan husholdningene velge å holde etterspørselen oppe ved å tære på sin finansielle formue. En renteøkning på 3 prosentenheter i ett år tilsvarer om lag 1/5 av likvid finansformue hos dem som er i netto gjeldsposisjon.

Et eventuelt fall i boligverdiene kan påvirke husholdningenes etterspørsel. Lavere panteverdier påvirker muligheten til å ta opp gjeld med pant i bolig. Virkningen kan forsterkes dersom bankene samtidig strammer inn på sin kredittpraksis. Lavere panteverdier kan i tillegg redusere husholdningenes vilje til å ta opp gjeld. På den annen side kan de velge å bruke av sin finansielle formue for å holde etterspørselen oppe.

Figur 1.20 Finansiell buffer¹ som andel av inntekt etter skatt og som andel av gjeld. Prosent. 2005 – 2014²

1) Bankinnskudd og aksjefond ved inngangen til året, samt disponibel inntekt utover finansiering av etterspørselen.

2) Tallene for 2010 er glattet.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

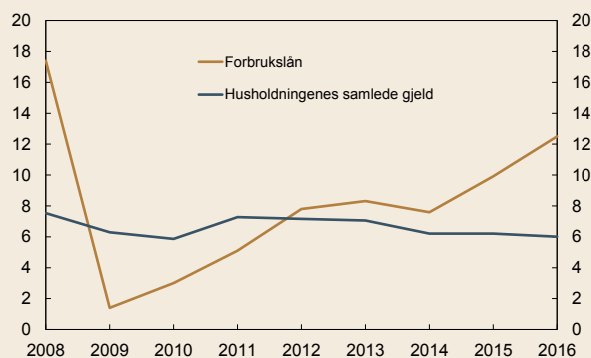
STERK VEKST I FORBRUKSLÅN

Forbrukslån vokser dobbelt så raskt som samlet kreditt til husholdninger. Rentene på forbrukslån er høyere enn rentene på andre lån. Forbrukslån står for 3 prosent av husholdningenes gjeld, men om lag 12 prosent av husholdningens renteutgifter. Økningen i forbrukslån øker sannsynligheten for at sårbare husholdninger får problemer med å betjene gjelden ved inntektsbortfall.

Etter et kraftig fall i veksten i forbrukslån¹ i etterkant av finanskrisen har utlånsveksten tiltatt de siste par årene, se figur 1.21. Ved utgangen av første halvår

1 Forbruksgjeld uten sikkerhet. Data om forbrukslån er basert på Finanstilsynets utvalg av banker og finansieringsselskaper som dekker hoveddelen av markedet. Tallene er justert for Bank Norwegian sine utlån til utenlandske kunder. Det er ikke justert for utlån fra andre aktører til utenlandske kunder, men dette anslås å utgjøre en liten del av den totale forbruksgjelden.

Figur 1.21 Husholdningenes samlede gjeld¹ og forbrukslån² for norske kunder. Årsvekst. Prosent. 2008 – 2016³

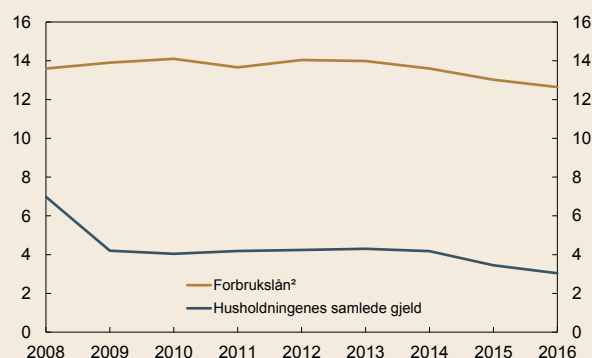
1) Innenlandsk kreditt til husholdningene, K2.
2) Estimert basert på et utvalg banker og finansieringsselskaper som dekker hoveddelen av markedet.
3) Per 30. juni 2016.
Kilder: Finanstilsynet, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

2016 var veksten det dobbelte av veksten i samlet kreditt til husholdninger (K2). Tilgangen på forbrukslån kan ha økt som følge av god lønnsomhet på forbrukslån sammenlignet med alternative utlån. Samtidig kan høy vekst i netthandel ha bidratt til større etterspørsel etter forbrukslån. Netthandel er ofte tryggere med kredittkort enn med andre betalingsmidler. I tillegg tilbyr kredittkortselskapene forbrukerne flere ulike rabattordninger ved bruk av kredittkort.

LAVT VOLUM, MEN RELATIVT HØY ANDEL AV HUSHOLDNINGENES RENTEUTGIFTER

Forbrukslån utgjør en liten del av samlet kreditt til husholdninger. Andelen har økt noe de siste årene og utgjør rundt 3 prosent. Det er høy rente på forbrukslån sammenlignet med andre lån. Estimert gjennom-

Figur 1.22 Utlånsrente. Prosent. 2008 – 2016¹

1) Per 30. juni 2016.
2) Estimert ut fra rentemarginen i prosent av forvaltningskapitalen til et utvalg forbruksbanker og husholdningenes innskuddsrenter.
Kilder: Finanstilsynet, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

snittsrente på forbrukslån har vært over 12 prosent siden 2008, se figur 1.22.²

Fallende boliglånsrenter er den viktigste grunnen til at forbrukslånenes andel av husholdningens renteutgifter øker, se figur 1.23. Den estimerte andelen har økt fra 5 prosent i 2008 til 12 prosent i 2016. Dersom den sterke veksten i forbrukslån fortsetter, kan andelen øke videre.

RISIKO VED FORBRUKSLÅN

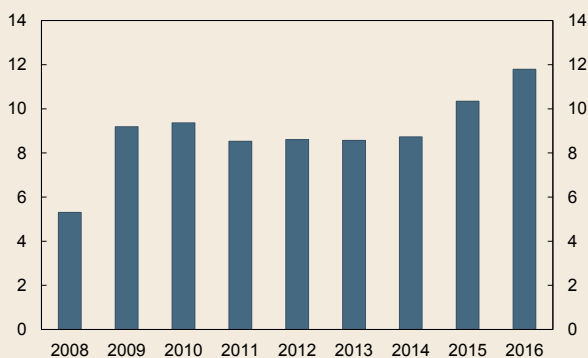
Den sterke veksten i forbrukslån øker sårbarheten ved et tilbakeslag i økonomien. Selv ved en lav styrings-

rente, vil en rentemargin på over 10 prosentenheter sørge for høye utlånsrenter på forbrukslån. Med rentenivået ved utgangen av første halvår 2016 hadde et forbrukslån på 200 000 kroner like store renteutgifter som et boliglån på rundt 1 million kroner. Mer forbrukslån øker derfor sannsynligheten for at sårbare husholdninger får problemer med å betjene gjelden ved inntektsbortfall.

Myndighetene utreder tiltak for å dempe veksten i forbrukslån og risikoen forbundet med slike lån. Barne- og likestillingsdepartementet har sendt et forslag på høring om å etablere et gjeldsregister for forbrukslån.

² Ifølge Finanstilsynet har rentemarginen målt mot gjennomsnittlig forvaltningskapital i forbruksbanker vært over 10 prosentenheter siden 2009. Utlånene er lavere enn forvaltningskapitalen. Rentene på forbrukslån er estimert ved å summere husholdningenes innskuddsrenter og rentemarginen i forbruksbanker.

Figur 1.23 Estimerte renteutgifter på forbrukslån i prosent av husholdningenes totale renteutgifter (K2). Prosent. 2008 – 2016¹

¹ Per 30. juni 2016.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

2 TILTAK MOT SÅRBARHET – MAKROTILSYN I NORGE

KRAV TIL KAPITAL I BANKENE	18	KRAV TIL LIKVIDITETSDEKNING	21
• Motsyklisk kapitalbuffer	18		
• Systemrisikobuffer	19	MULIG ENDRING I ROLLEDELINGEN	21
• Buffer for systemviktige finansinstitusjoner	19		
• Sektorvise kapitalkrav	19	RAMME: VIRKNINGER AV KRAVENE TIL UTLÅNSPRAKSIS	22
• Uvektet kapitalkrav	20		
KRAV TIL UTLÅNSPRAKSIS FOR BOLIGLÅN	21	RAMME: MAKROTILSYN I EUROPA	23

Norske myndigheter har tatt i bruk flere virkemidler for å dempe sårbarhetene i det norske finansielle systemet etter finanskrisen. Videreføring og innstramming av forskrift om krav til nye utlån med pant i bolig har nylig vært på høring. Norges Bank mener kravene kan strammes noe inn, men at bankene fortsatt bør ha noe fleksibilitet til å yte lån som fraviker kravene. Finansdepartementet vil se nærmere på modeller for institusjonell organisering av makrotilsyn, med vekt på fastsettelsen av motsyklisk kapitalbuffer. Norges Bank er rede til å ta et større ansvar for tidsvarierende virkemidler innen makrotilsyn, herunder beslutningsansvaret for den motsykliske kapitalbufferen.

KRAV TIL KAPITAL I BANKENE

Bankene har bedret kapitaldekningen betydelig for å møte kapitalkravene som er blitt innført de siste årene, se tabell 2.1 og figur 1.9 i kapittel 1 «Risiko-bildet».¹ Det har gjort bankene bedre rustet til å tåle

¹ I tillegg til kapitalkravene som er omtalt her, kan Finanstilsynet pålegge kapitalkrav for systemrisiko også under pilar 2 for enkeltbanker eller grupper av banker.

tap. Ved økonomiske tilbakeslag kan bankene tære på bufferkapitalen. Mer kapital gjør det lettere for bankene å yte kreditt til kunder også i perioder med store utlånstap.

MOTSYKLISK KAPITALBUFFER

Krav til motsyklisk kapitalbuffer i bankene er fastsatt til 1,5 prosent. Norges Bank lager et beslutningsgrunnlag

TABELL 2.1 INNFØRTE OG FORESLÅTTE MAKROTILSYNSVIRKEMIDLER I NORGE

Kategori	Virkemiddel	Innført	Nåværende nivå
Kapitalkrav	Motsyklisk kapitalbuffer	2015	1,5 prosent
	Systemrisikobuffer	2013	3 prosent
	Buffer for systemviktige banker	2015	2 prosent
	Sektorvise kapitalkrav	2014	Doblet risikovekt for boliglån
	Uvektet kapitalkrav	Nylig på høring	Forslag om 6 prosent
Krav til utlånspraksis ¹	Belåningsgrad (LTV)	2010	85 prosent
	Tåle økt rente (stresstest)	2010	5 prosentenheter
	Avdragskrav	2010	2,5 prosent i året ved LTV over 70 prosent ²
	Gjeld i forhold til inntekt	Nylig på høring	Forslag om 5 ganger brutto inntekt
Likviditetskrav	Krav til likviditetsdekning (LCR)	2015	100 prosent for systemviktige banker, 70 prosent for øvrige

¹ Inntil 10 prosent av verdien på nye utlån kan bryte med ett eller flere av kravene. Fjerning eller innstramming av «fartsgrensen» var nylig på høring.

² I høringen ble det foreslått at avdragskravet skal gjelde ved LTV over 60 prosent.

Kilder: Finanstilsynet og Finansdepartementet

og gir råd til Finansdepartementet om bufferkravet hvert kvartal. Kravet til motsyklisk kapitalbuffer bør økes når finansielle ubalanser bygger seg opp eller har bygd seg opp. Ved tilbakeslag i økonomien og store utlånstap i bankene kan bufferkravet settes ned. Norges Banks vurdering av finansielle ubalanser tar utgangspunkt i forholdet mellom kreditt og BNP, se figur 2.1, og hvordan dette avviker fra en langsiktig trend.²

SYSTEMRISIKOBUFFER

Finansdepartementet har fastsatt et krav til systemrisikobuffer på 3 prosent. Finansdepartementet skriver i *Nasjonalbudsjettet 2017* at nivået på kravet til systemrisikobuffer gjenspeiler strukturelle sårbarheter i norsk økonomi og det norske finanssystemet.³ Departementet trekker fram ensidig næringsstruktur, relativt sterke konjunktursvingninger, høye gjeldsnivåer i husholdningene og et presset boligmarked samt at finanssystemet er nært sammenkoblet og avhengig av å hente kapital fra utlandet.

Bankenes eksponering mot eiendomssektoren er en viktig strukturell sårbarhet. Nær halvparten av bankenes samlede utlån er boliglån, og over halvparten av utlånene til næringsmarkedet er til næringsseidendom og bygg og anlegg, se figur 2.2. Historisk har næringsseidendom påført bankene store tap i kriser.

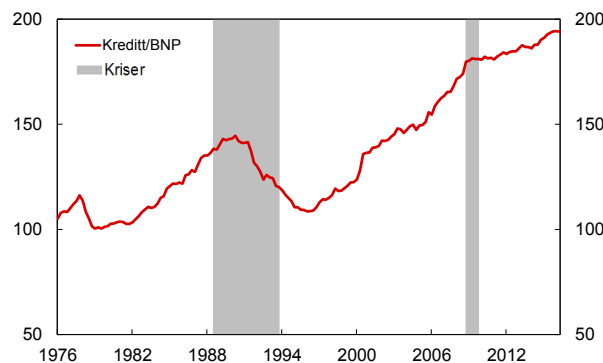
BUFFER FOR SYSTEMVIKTIGE FINANSINSTITUSJONER

Systemviktige finansinstitusjoner i Norge skal holde en ekstra kapitalbuffer på 2 prosent. Tre institusjoner er klassifisert som systemviktige: DNB ASA, Nordea Bank Norge ASA og Kommunalbanken AS. Hver av de tre har en forvaltningskapital som utgjør mer enn 10 prosent av BNP Fastlands-Norge og en markedsandel på utlån til publikum på over 5 prosent, se figur 2.3.⁴

SEKTORVISE KAPITALKRAV

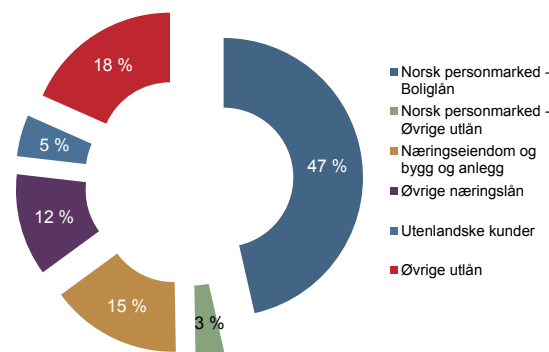
Kravene til kapital i bankene avhenger av hvor risikoutsatte bankenes eksponeringer er. Flere banker benytter egne modeller til å beregne risikovektet kapital, såkalte IRB-modeller. Myndighetene har skjerpet

Figur 2.1 Samlet kreditt¹ for Fastlands-Norge som andel av BNP for Fastlands-Norge. Prosent. 1. kv. 1976 – 2. kv. 2016

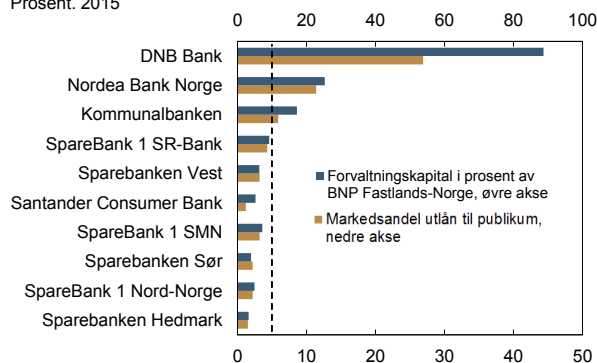
1) Summen av K2 husholdninger og K3 ikke-finansielle foretak i Fastlands-Norge (alle ikke-finansielle foretak før 1995). K3 ikke-finansielle foretak inneholder K2 ikke-finansielle foretak og utenlandsgjeld i Fastlands-Norge.
Kilder: IMF, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 2.2 Utlån¹ fra alle banker og kredittforetak. Prosent. Per 30. juni 2016

1) Totale utlån er 4 825 milliarder kroner.
Kilde: Norges Bank

Figur 2.3 Markedsandel og forvaltningskapital for store banker i Norge. Prosent. 2015

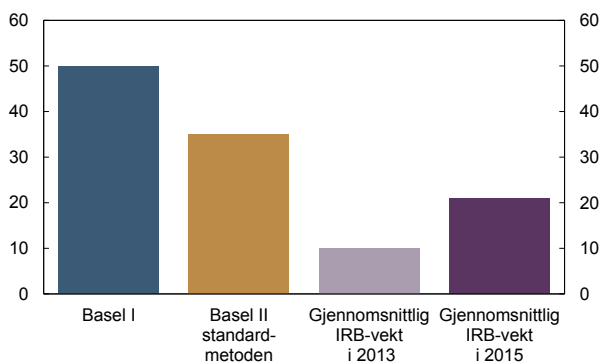
Kilde: Finanstilsynet

2 Se *Pengepolitisk rapport med en vurdering av finansiell stabilitet 3/16* og Norges Bank (2013), «Kriterier for en god motsyklisk kapitalbuffer», *Norges Bank Memo 1/2013*.

3 Se kapittel 6 i Meld. st. 1 (2016–2017) *Nasjonalbudsjettet 2017*.

4 For en nærmere beskrivelse av kriteriene se *Forskrift om identifisering av systemviktige finansinstitusjoner*.

Figur 2.4 Risikovekter for boliglån i norske bankkonsern. 2013 og 2015

Kilde: Finanstilsynet

reguleringen av slike modeller de siste årene.⁵ Det har ført til at risikovektene for boliglån i IRB-bankene er om lag doblet siden 2013, se figur 2.4.⁶

UVEKTET KAPITALKRAV

Kapitalkravene avhenger av risikovektingen av bankenes ulike eksponeringer, mens uvektet kapitalkrav ikke tar hensyn til ulik risiko. Krav til uvektet kapitalandel skal fungere som en nedre grense som supplerer risikovektede kapitalkrav. Finansdepartementet sendte tidligere i år på høring et forslag om minstekrav til uvektet kapitaldekning på 6 prosent, se ramme på side 32. I *Finansiell stabilitet 2015* ga Norges Bank råd om uvektet kapitalandel i Norge. Norges Bank mener krav til uvektet kapitalandel bør ha buffere, i samsvar med

⁵ I 2014 fastsatte Finansdepartementet at bankene skal benytte en tapsgrad gitt mislighold (LGD) på minst 20 prosent på boliglån. I 2015 fastsatte Finanstilsynet nye krav til beregning av misligholdsansynlighet (PD) for boliglån.

⁶ Effekten av høyere risikovekter på kapitalkravet blir begrenset fordi de fleste IRB-bankene er bundet av overgangsregelen (Basel I-gulvet).

HØRING OM VIDEREFØRING OG INNSTRAMMING AV BOLIGLÅNSFORSKRIFTEN

Finansdepartementet ga i juni Finanstilsynet i oppgave å utrede videreføring og mulig innstramming av forskrift om krav til nye utlån med pant i bolig. Finanstilsynets forslag har vært på høring med frist 24. oktober.

Kravene til utlånsbetingelser har blitt strammet inn i tre etapper:

- I mars 2010 presenterte Finanstilsynet et sett av retningslinjer for boliglån. Det ble stilt krav til at boliglån normalt skulle gis innenfor 90 prosent av boligens verdi (LTV), og at det normalt skulle betales avdrag på lån med høy belåningsgrad.
- I desember 2011 ble retningslinjene strammet inn. Boliglån skulle normalt gis innenfor 85 prosent belåningsgrad og det skulle normalt betales avdrag på lån med belåningsgrad over 70 prosent. Låntaker skulle klare å betjene lånet dersom renten steg med 5 prosentenheter.

- I juni 2015 ble retningslinjene fra 2011 formalisert som en forskrift, med varighet fram til utgangen av 2016. For å beholde en viss fleksibilitet i bankenes utlånspraksis ble det innført en «fartsgrense». Den gir rom for at inntil 10 prosent av verdien av bankenes innvilgede lån hvert kvartal tillates å bryte med ett eller flere av kravene.

I høringsforslaget anbefaler Finanstilsynet at boliglånsforskriften videreføres, men med strammere rammer:

- Det innføres et nytt krav om at samlet lån til en husholdning ikke skal overstige 5 ganger brutto inntekt.
- Avdragsfrihet og rammelån skal først kunne innvilges når belåningsgraden er under 60 prosent.
- Flexibilitetskvoten («fartsgrensen») fjernes helt, alternativt settes til maksimalt 4 prosent av nye lån.

kravene til risikovektet kapital. Norges Bank gjentok hovedpunktene i rådet i sitt høringssvar 20. juni 2016.⁷

KRAV TIL UTLÅNSPRAKSIS FOR BOLIGLÅN

Finanstilsynet innførte retningslinjer for utlånspraksis for lån med pant i bolig i 2010. Retningslinjene ble strammet inn i 2011, og sommeren 2015 ble kravene forskriftsfestet. Kravene i forskriften demper risikoen for at særlig utsatte husholdninger tar opp for høy gjeld, se ramme på side 22. Videreføring og innstramning av forskriften har nylig vært på høring, se boks på side 20. Norges Bank ga i sitt høringssvar støtte til å videreføre forskriften og stramme inn kravene noe. Norges Bank mener at bankene fortsatt bør ha noe fleksibilitet til å yte lån som fraviker kravene, men at fleksibilitetskvoten likevel kan reduseres til nedre del av intervallet 5–10 prosent av nye lån.

KRAV TIL LIKVIDITETSDEKNING

Krav til likviditetsdekning (LCR) krever at bankene må holde en likviditetsportefølje som er tilstrekkelig til å møte forpliktelser som oppstår gjennom en 30-dagers periode med stress i finansieringsmarkedene. Krav til LCR ble innført for norske banker ved utgangen av 2015.⁸ De systemviktige finansinstitusjonene i Norge må allerede oppfylle LCR fullt ut (100 prosent), mens kravet til øvrige banker i Norge følger innfasingsplanen i EU-regelverket (100 prosent fra utgangen av 2017), se kapittel 4 «Bankenes finansiering». Norske banker oppfyller kravet til LCR med god margin, se figur 2.5.

LCR er en del av reguleringene som skal gjøre hver enkelt bank mer robust. Men LCR kan også bidra til et mer robust banksystem. I en periode med kraftig uro kan bankene tære på likviditetsporteføljen. Det kan bidra til at bankene i mindre grad blir presset til å redusere utlån. Ved markedsuro kan også høy likviditetsdekning i systemviktige banker dempe likviditetsproblemer i hele banksystemet. Norges Bank ga i *Finansiell stabilitet 2014* råd om implementering av kravet til likviditetsdekning i Norge.

MULIG ENDRING I ROLLEDELINGEN

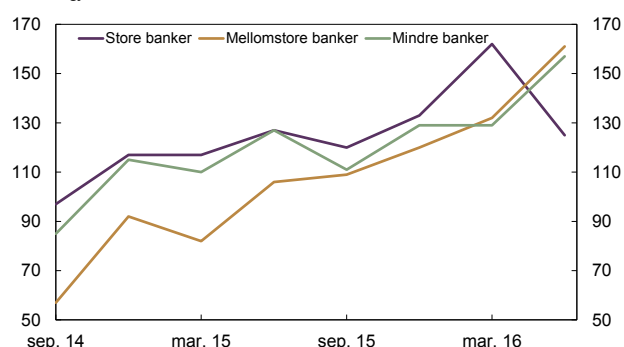
Arbeidet med makrotilsyn er delt mellom Finansdepartementet, Finanstilsynet og Norges Bank. Finansdepartementet har det overordnede ansvaret for makrotilsyn i Norge og fastsetter de fleste virke-

midlene. Finanstilsynet og Norges Bank har i hovedsak ansvar for å gi råd om makrotilsyn. IMF har påpekt at det institusjonelle rammeverket bør klargjøres.

I *Nasjonalbudsjettet 2017* omtales rolledelingen mellom institusjonene. Det vises til at Finansdepartementet vil se nærmere på modeller for institusjonell organisering av makrotilsyn, med vekt på fastsettelsen av motsyklisk kapitalbuffer.

Virkemidler som er ment å variere over tid, kan med fordel delegeres til en uavhengig myndighet for å sikre gjennomføringsevne og forutsigbarhet over tid. Norges Bank er rede til å ta et større ansvar for slike virkemidler innen makrotilsyn, herunder beslutningsansvaret for den motsykliske kapitalbufferen.

Figur 2.5 Likviditetsdekning (LCR).
Vektet gjennomsnitt. Prosent. 3. kv. 2014 – 2. kv. 2016

Kilde: Finanstilsynet

⁷ Norges Banks høringssvar om uvektet kapitalandel 20. juni 2016.

⁸ Et krav til stabil finansiering (NSFR) skal etter planen innføres i EU fra 2018.

VIRKNINGER AV KRAVENE TIL UTLÅNSPRAKSIS¹

Bankene har møtt nye krav med å stramme inn på utlånspraksisen. Så langt synes endringene å ha hatt begrenset effekt på samlet utvikling i kreditt og boligpriser. Forslaget om å utvide boliglånsforskriften med et krav om maksimal gjeld i forhold til inntekt vil påvirke personer i høyere inntektsgrupper mest.

Den tiltakende veksten i boligprisene og den fortsatte økningen i husholdningenes gjeldsbelastning kan tyde på at retningslinjer og senere forskrift om krav til nye utlån med pant i bolig så langt har hatt begrenset virkning på utviklingen i boligpriser og samlet kreditt. Det er likevel tegn til noe mer restriktiv utlånspraksis fra bankene og noe nedgang i låneopptak med særlig høy belåningsgrad. Bankene i Norges Banks utlånsundersøkelse rapporterte at de strammet inn sin utlånspraksis i forbindelse med alle de tre endringene siden 2010. Finanstilsynets boliglånsundersøkelse viser at en stadig større andel av boliglån gis innenfor de kravene som har blitt satt i retningslinjer og forskrift. Ligningsstatistikk og oversikt over boligkjøp viser også at gjennomsnittlig belåningsgrad for førstegangskjøpere falt etter innføringen av retningslinjer fra Finanstilsynet, se figur 2.6.

En vanlig bekymring knyttet til krav om utlånspraksis er at de kan holde grupper som har gode inntekts-

forventninger, men lav inntekt i dag, utenfor boligmarkedet. Analyser viser så langt ikke tegn på at yngre aldersgrupper er presset ut av boligmarkedet. Negative fordelingsmessige effekter kan ha blitt dempet fordi bankene til nå har hatt en del fleksibilitet ved håndhevelse av utlånspraksis. Flere banker har oppgitt at de prioriterer førstegangskjøpere i fleksibilitetskvoten.

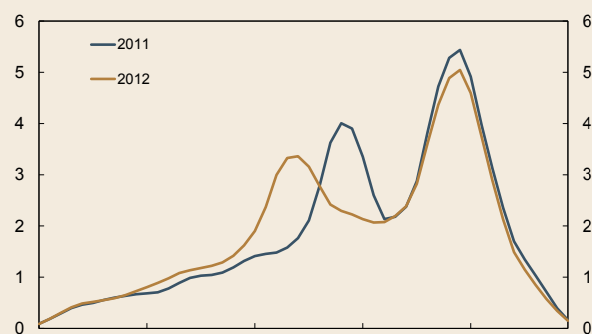
Overføringer fra foreldre og andre slektninger kan også bidra til å dempe den innstrammende effekten av boliglånsforskriften. En betydelig andel av førstegangskjøpere hadde en belåningsgrad som var høyere enn den øvre grensen både før og etter endringer i retningslinjene. Det kan ha sammenheng med at $\frac{2}{3}$ av låntakerne som bryter kravet til belåningsgrad, benytter tilleggsikkerhet.²

Finanstilsynet foreslår å utvide forskriften med et nytt krav om at samlet gjeld ikke skal overstige 5 ganger brutto inntekt, se boks på side 20. Finanstilsynet viser at det nye kravet vil ha størst effekt på høyere inntektsgrupper. Med utgangspunkt i tilpasningen til førstegangskjøpere i 2014 er det kravene til belåningsgrad og gjeldsbetjeningsevne som binder mest for denne gruppen, se figur 2.7.

1 Analysene er nærmere beskrevet i vedlegg til Norges Banks hørings svar om forskrift om krav til nye utlån med pant i bolig av 21. oktober 2016.

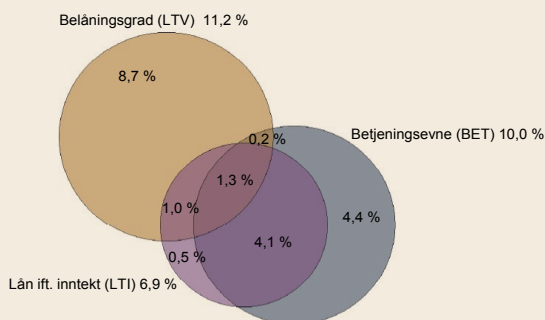
2 Finanstilsynets boliglånsundersøkelse 2015.

Figur 2.6 Fordelingen av belåningsgrad for førstegangskjøpere i alderen 18 – 39 år.¹ Før og etter endring i retningslinjer i desember 2011. Prosent. 2011 – 2012

1) Fordelingen er beregnet med kernelfordelingsestimater (Epanechnikov med 50 punkter) for personer med LTV i intervallet 60 – 110. Området under grafen summerer til 100. Kilder: Ambita Eiendomsregister, Kartverket, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 2.7 Andel av samlet gjeldsopptak blant førstegangskjøpere som bryter ulike krav.^{1,2} 2014

1) LTV = gjelden må ikke overstige 85 prosent av kjøpesum. BET = låntaker må ha en likviditetsmargin som dekker nødvendige utgifter og 5 prosentenheter renteøkning. LTI = gjelden må ikke overstige 5 ganger brutto inntekt. Overlappende områder viser andelen av gjeldsopptaket som bryter mer enn ett krav.
2) Rente 2,5 prosent.
Kilder: Ambita Infoland, Kartverket, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

MAKROTILSYN I EUROPA

Makrotilsyn skal sørge for at banksystemet som helhet er robust. Banksystemet kan være sårbart selv om hver enkelt bank synes å være solid. Etter finanskrisen har makrotilsyn vokst fram som et eget politikkområde. Virkemidlene i makrotilsyn er i stor grad de samme som i tradisjonelt banktilsyn (mikrotilsyn) som skal sørge for at den enkelte bank er solid. Mange land har innført krav til bufferkapital i bankene og krav til bankenes utlånspraksis for boliglån. Norge, Sverige og Sveits var tidlig ute med å innføre tiltak for å møte risiko som følge av høy vekst i boligpriser og husholdningenes gjeld.

De fleste landene i EU har innført systemrisikobuffer eller buffere for systemviktige institusjoner, se tabell

2.2. Bufferne skal dempe strukturell systemrisiko i banksystemet, som for eksempel sterk konsentrasjon og fare for smitte mellom finansinstitusjonene.

Alle EU-land har innført rammeverket for motsyklisk kapitalbuffer, men bare noen få land har satt et bufferkrav større enn null. Bufferkravet er fastsatt til 1,5 prosent i Sverige og Norge. I 2017 øker kravet i Sverige til 2 prosent, Island setter kravet til 1 prosent, og Tsjekkia og Slovakia setter bufferkravet til 0,5 prosent. Storbritannia øker ikke den motsykliske kapitalbufferen til 0,5 prosent i 2017, slik de tidligere hadde varslet. Sveits, som ikke har EUs regelverk, har innført motsyklisk kapitalbuffer på 2 prosent kun for utlån til bolig.

TABELL 2.2 BRUK AV SENTRALE MAKROTILSYNSVIRKEMIDLER I EU OG NORGE

Kategori	Virkemiddel	Antall land
Kapitalkrav	Motsyklisk kapitalbuffer ¹	2
	Systemrisikobuffer	11
	Buffer for systemviktige banker	12
	Risikovekter	9
Krav til utlånspraksis	Belåningsgrad (LTV)	17
	Gjeld i forhold til inntekt (LTI)	3
	Gjeldsbetjeningsevne (DSTI)	6
	Stresstest	9
	Avdragskrav/løpetidskrav	9

¹ To land har et bufferkrav over null. Flere land har varslet at de setter bufferkravet over null i 2017.

Kilder: A Review of Macroprudential Policy in the EU in 2015, ESRB og Norges Bank

Mange land har innført krav til utlånspraksis for boliglån. Maksimal belåningsgrad på boliglån (LTV) er det vanligste tiltaket. Maksimal belåningsgrad på boliglån varierer mellom landene, se figur 2.8.

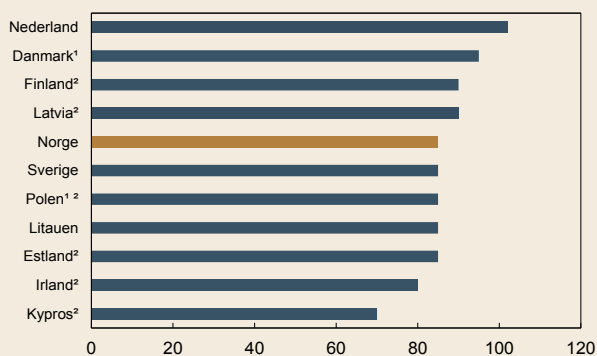
Det pågår et omfattende internasjonalt samarbeid for å utveksle erfaring fra ulike land og utvikle makrotilsyn som politikkområde.¹ For Norge er særlig arbeidet i Det europeiske systemrisikorådet (ESRB) viktig. Både Norges Bank og Finanstilsynet deltar i dette arbeidet. ESRB har gitt en rekke anbefalinger for EØS-området basert på internasjonale erfaringer og analyser av virkemidlene. Anbefalingene legger

blant annet til rette for at banker med grensekryssende virksomhet følger makrotilsynstiltak i vertslandet. Norske myndigheter deltar også i nordisk-baltisk samarbeid om makrotilsyn.²

1 Se for eksempel IMF, FSB og BIS (2016) *Elements of Effective Macrop-
rudential Policies*.

2 For en beskrivelse av utviklingen i det nordiske samarbeidet på dette området vises det til Regional Consultative Group for Europe (2016) *Nordic experience of cooperation on cross-border regulation and crisis resolution*, Financial Stability Board, 28. juli.

Figur 2.8 Maksimal belåningsgrad (LTV) på nye boliglån. Utvalgte EU-land og Norge. Per mai 2016

1) Anbefaling.

2) Faktorer som garantier, utleiebolig og førstegangskjøpere kan øke/reducere kravet til belåningsgrad. For Finland gjelder kravet fra juli 2016.

Kilder: Det europeiske systemrisikorådet (ESRB) og Norges Bank

3 LØNNSOMHET OG SOLIDITET I BANKENE

GOD LØNNSOMHET, MEN ØKTE TAP	25	RAMME: ENDRINGER I REGULERING AV SOLIDITET	32
STRESSTEST – BANKENES SOLIDITET VED ET KRAFTIG TILBAKESLAG	28	UTDYPING: MODELL FOR EN BANKS TILPASNING TIL ET MOTSYKLISK KAPITALKRAV	34
• Makroøkonomisk tilbakeslag	28		
• Svekket soliditet i bankene	30		

De norske bankenes utlånstap har økt noe det siste året. Bankene er likevel blitt mer robuste mot fremtidige tap. Siden finanskrisen har de norske bankene doblet sin rene kjernekapitaldekning. En stresstest viser at de største bankene kan bære tapene ved et kraftig tilbakeslag i norsk økonomi uten å bryte minstekravet til ren kjernekapitaldekning.

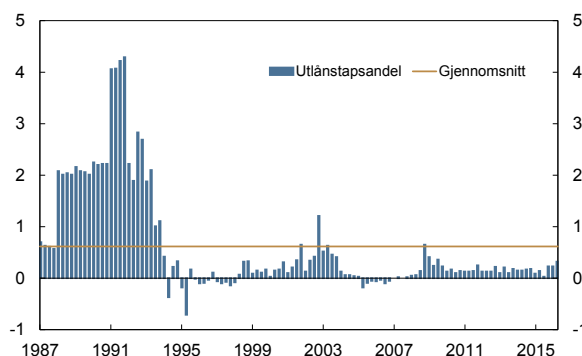
GOD LØNNSOMHET, MEN ØKTE TAP

Bankenes tap på utlån har økt det siste året. Lønnsomheten i bankene har likevel vært god, i hovedsak som følge av lavere kostnader. Bankene har i stor grad brukt overskuddet til å styrke egenkapitalen.

Norske banker¹ har hatt god lønnsomhet i årene etter finanskrisen, og utlånstapene har vært svært lave, se figur 3.1. Det må ses i sammenheng med et lavt rentenivå og en relativt god vekst i norsk økonomi. Sammenlignet med andre europeiske banker har egenkapitalavkastningen til de store norske bankene vært høy, se figur 3.2.

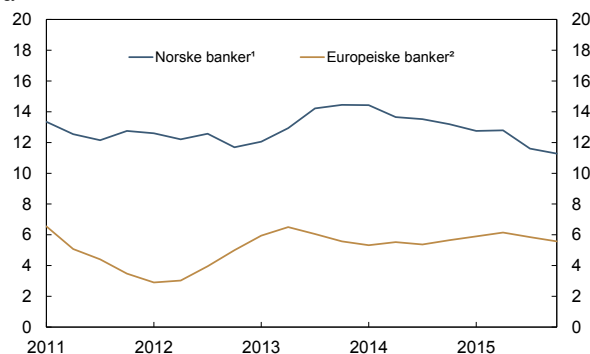
De gode resultatene er i stor grad brukt til å styrke egenkapitalen. Det har bidratt til en økning i bankenes uvektede egenkapitalandel (se figur 1.9). Alle bankene ligger i dag godt over det forventede minstekravet til uvektet kapitalandel i EU, se ramme på side 32. Ved utgangen av første halvår 2016 hadde bankene samlet en uvektet kjernekapitalandel på 7,1 prosent. Sammenlignet med store nordiske banker har norske banker høyere uvektet kapitalandel og lavere ren kjernekapitaldekning, se figur 3.3. Det skyldes hovedsakelig høyere risikovekter i norske banker. Bankenes egenkapitalavkastning har holdt seg på et høyt nivå til tross for at bankene har økt egenkapitalandelen (se figur 3.2).

Figur 3.1 Utlånstap¹ som andel av brutto utlån. Annualisert. Alle banker og kredittforetak. Prosent. 1. kv. 1987 – 2. kv. 2016

1) Årstall til og med 1991. Verdien for året er fordelt likt utover kvartalene. Kilde: Norges Bank

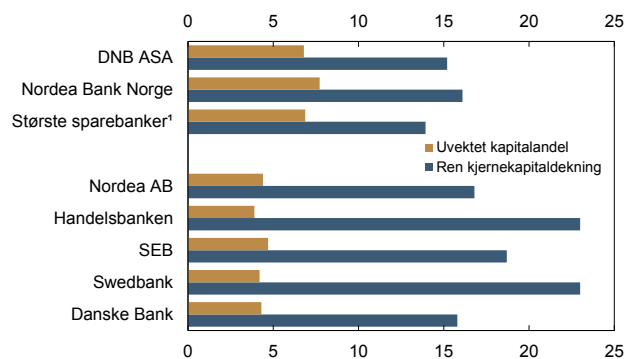
Figur 3.2 Egenkapitalavkastning etter skatt. Firekvarterers glidende vektet gjennomsnitt. Prosent. 3. kv. 2011 – 2. kv. 2016

1) Syv store banker i Norge: DNB Bank, Nordea Bank Norge, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN, Sparebanken Sør (f.o.m. 1. kv. 2014) og SpareBank 1 Nord-Norge.
2) 198 europeiske banker.
Kilder: Den europeiske banktillsynsmyndigheten (EBA), norske bankkonserns års- og kvartalsrapporter og Norges Bank

1 I dette kapitlet brukes betegnelsen banker om banker og kredittforetak samlet.

Figur 3.3 Uvektet kapitalandel og ren kjernekapitaldekning i store norske og nordiske bankkonsern. Prosent. Per 30. juni 2016

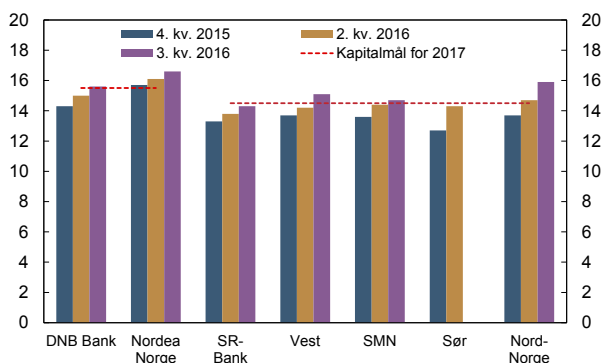

1) Vektet gjennomsnitt av de seks største norske regionale sparebankene.
Kilder: Bankenes kvartalsrapporter, Finanstilsynet og Norges Bank

Ren kjernekapitaldekning i norske banker er doblet siden finanskrisen. Både økt ren kjernekapital og reduserte risikovekter har bidratt til dette. Bankene oppfyller dagens pilar 1-krav til ren kjernekapitaldekning på 13,5 prosent for systemviktige banker og 11,5 prosent for de øvrige bankene, se figur 3.4.

De fleste bankene oppfyller også sine egne målsetninger til ren kjernekapitaldekning som er høyere enn dagens pilar 1-krav. DNB og de største sparebankene har kommunisert mål om en ren kjernekapitaldekning på henholdsvis 15,5 og 14,5 prosent. Målsetningene bygger blant annet på at bankene også skal oppfylle pilar 2-krav fra Finanstilsynet. Finanstilsynet publiserte oppdaterte retningslinjer for pilar 2-krav i sommer.² Ifølge de oppdaterte retningslinjene skal pilar 2-krav både tallfestes og offentliggjøres. DNB og Nordea Bank Norge har fått et pilar 2-krav på 1,5 prosentenheter, mens tre av de største sparebankene har fått foreløpige pilar 2-krav på 1,5–2,3 prosentenheter.³ I tillegg vurderer Finanstilsynet at bankene bør ha en margin i form av ren kjernekapital over det samlede kravet til ren kjernekapital.

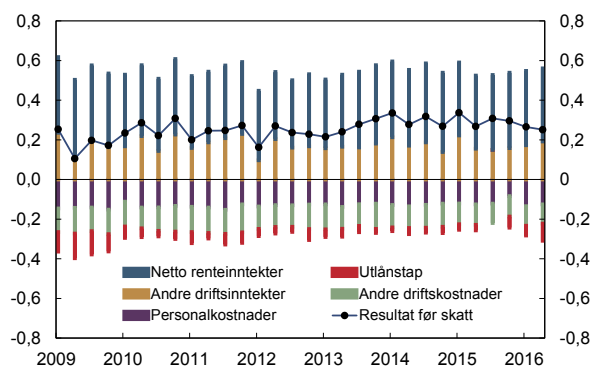
Figur 3.4 Ren kjernekapitaldekning.¹ Store norske banker. Prosent. 4. kv. 2015 – 3. kv. 2016

1) Resultat hittil i år er lagt til den rene kjernekapitalen.
Kilder: Bankkonsernernes kvartalsrapporter og Norges Bank

I de seneste kvartalene har bankenes resultater blitt noe svekket av økte tap, særlig på utlån til oljerelaterte foretak. Bankenes oljerelaterte utlån utgjør en liten andel av samlede utlån, se kapittel 5 «Virkninger av oljeprisfallet for bankene». Bankenes samlede tap er fremdeles lavere enn gjennomsnittet tilbake til 1987 (se figur 3.1).

Figur 3.5 Dekomponert utvikling i bankenes¹ resultat før skatt.² Prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. 1. kv. 2009 – 2. kv. 2016

1) Vektet gjennomsnitt av syv store banker i Norge: DNB Bank, Nordea Bank Norge, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN, Sparebanken Sør (f.o.m. 1. kv. 2014) og SpareBank 1 Nord-Norge.
2) Provisjonsinntekter fra deleide kreditforetak i SpareBank 1-alliansen er omklassifisert fra andre driftsinntekter til netto renteinntekter.
Kilder: Bankenes kvartalsrapporter og Norges Bank

Netto renteinntekter har vært nokså stabile det siste året, se figur 3.5. Bankene har økt rentemarginen, det vil si forskjellen mellom utlånsrenten og innskuddsrenten, ved å redusere rentene på innskudd mer enn utlånsrentene. Bankenes utlånsvekst har samtidig vært moderat.

Fremover kan lavere rentenivå svekke bankenes netto renteinntekter. Gjennomsnittlig innskuddsrente var 0,79 prosent i andre kvartal i år, og en økende andel av bankenes innskudd har nullrente. I Pengemarkedsrapport 3/16 la Norges Bank til grunn at pengemarkedsrentene skal falle ytterligere det neste året, se figur 3.6. Dersom bankene vegrer seg for å sette enda lavere eller negative innskuddsrenter, vil bankenes

² Se Finanstilsynets rundskriv 12/2016.

³ SpareBank 1 Nord-Norge, SpareBank 1 SR-Bank og SpareBank 1 SMN har fått foreløpige pilar 2-krav på henholdsvis 1,5, 2,0 og 2,3 prosentenheter.

inntjening komme under press. I en slik situasjon vil rentemarginen falle om bankene reduserer utlånsrentene i takt med pengemarkedsrenten, se kapittel 6 «Svært lave renter og finansiell stabilitet». I de andre skandinaviske landene har lønnsomheten til de største bankene holdt seg oppe, til tross for at pengemarkedsrentene har vært negative. I andre europeiske land med lave eller negative renter er lønnsomheten til bankene moderat. Banker som hovedsakelig finansierer seg med markedsfinansiering, har klart å opprettholde sine netto renteinntekter bedre enn banker som i større grad finansierer seg med innskudd.

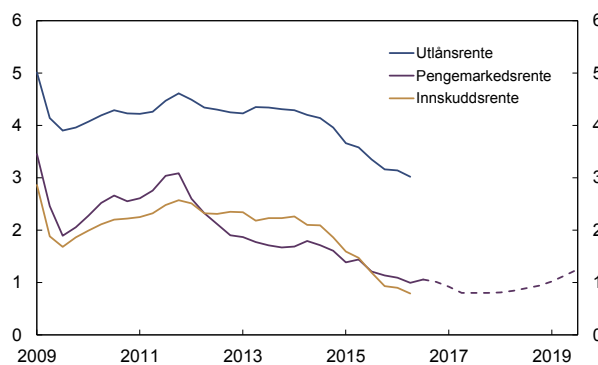
Kostnadskutt gjør bankene bedre rustet til å møte utfordringene med lave renter og økte utlånstap. Siden finanskrisen har de norske bankenes driftskostnader falt som andel av driftsinntektene (kostnadsgrad), se figur 3.7. Kostnadsgraden til de norske bankene er lav sammenlignet med andre europeiske banker.

Fusjoner, effektivisering og utvikling av digitale selvbetjeningsplattformer har redusert bankenes behov for ansatte og lokaler. Selv om forvaltningskapitalen til de norske bankene har økt med om lag $\frac{2}{3}$ siden 2008, har både antallet ansatte og antallet bankkontorer falt betydelig, se figur 3.8. De største norske bankene har effektivisert driften ytterligere i første halvår av 2016, se tabell 3.1. Ifølge bankenes annonserte kostnadsprogrammer vil effektiviseringen fortsette i andre halvår. Det samsvarer med en spørreundersøkelse⁴ DNB Markets har gjennomført blant de 50 største norske bankene. 85 prosent av bankene i undersøkelsen forventer at de vil nedbemanne det neste året, mens 73 prosent forventer at de vil stenge kontorer. På kort sikt kan effektivisering gi omstillingskostnader som holder kostnadene oppe.

I statsbudsjettet for 2017 foreslår regjeringen en ekstra skatt på finansforetakenes lønnskostnader på 5 prosent. Enkle beregninger viser at det vil kunne redusere de største norske bankenes resultat med 1–3 prosent, forutsatt at bankene ikke dekker inn skatten gjennom økte marginer eller kostnadskutt. Regjeringen foreslår også å holde bankenes selskapskatt uendret på 25 prosent.

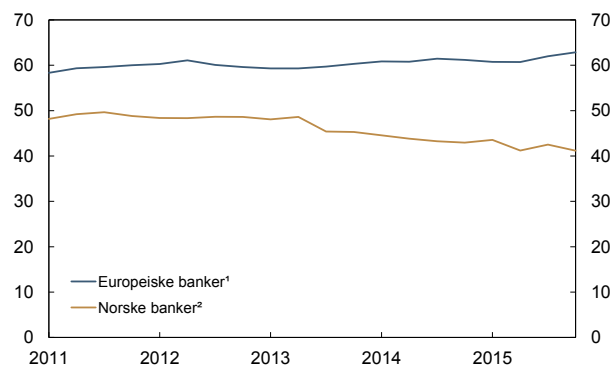
4 «2016 Norwegian Banks Survey: margin relief as losses pick up». 23. august 2016. DNB Markets.

Figur 3.6 Bankenes¹ rente på utlån og innskudd. Tremåneders Nibor. Prosent. 1. kv. 2009 – 3. kv. 2019²

1) Alle banker og kredittforetak i Norge.
2) Anslag for 4. kv. 2016 – 3. kv. 2019 fra Pengepolitisk Rapport 3/16 (stiplet).
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 3.7 Kostnadsgrad. Firekvarterers glidende vektet gjennomsnitt. Prosent. 3. kv. 2011 – 2. kv. 2016

1) 198 europeiske banker.
2) Alle banker med unntak av filialer av utenlandske banker i Norge.
Kilder: Den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA) og Norges Bank

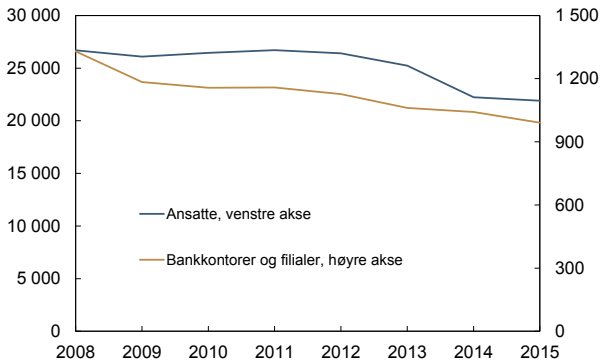
TABELL 3.1 REDUKSJON I ANTALL ÅRSVERK OG KONTORER I 2016¹

	1. halvår 2016		2. halvår 2016	
	Årsverk	Kontorer	Årsverk	Kontorer
DNB	365	59	389	0
SpareBank 1 SR-Bank ²	46	0	4	11
SpareBank 1 SMN ²	13	0	12	0
SpareBank 1 Nord-Norge ²	73	21	2 ³	0
Sparebanken Vest	42	6	58	3
SUM	539	86	465	14

1) Tall for 2. halvår 2016 bygger på informasjon fra bankenes annonserte kostnadsprogrammer.
2) Antall årsverk i morbank.
3) SpareBank 1 Nord-Norge skal redusere antall årsverk i morbanken med opp mot 15 prosent fra inngangen til 2015 til utgangen av 2016. Banken hadde ved utgangen av 2. kvartal 2016 redusert antall årsverk med 14,7 prosent.

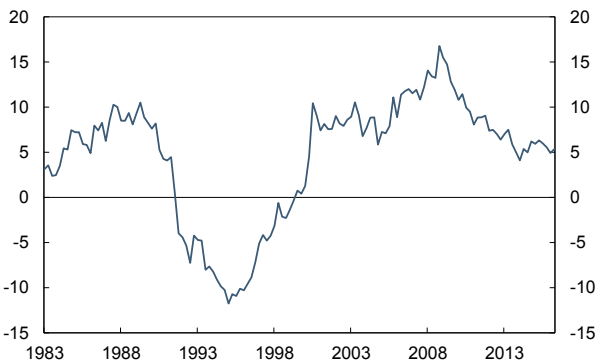
Kilder: Bankenes kvartalsrapporter, børsmeldinger og pressemeldinger

Figur 3.8 Antall ansatte og antall bankkontorer og filialer.¹ 2008 – 2015

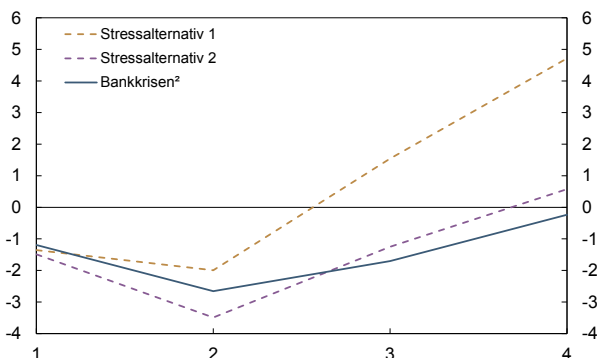
1) Alle banker i Norge.
Kilder: Finans Norge og Statistisk sentralbyrå

Figur 3.9 Kredittgap.^{1,2} Prosentenheter. 1. kv. 1983 – 2. kv. 2016

1) Summen av K2 husholdninger og K3 ikke-finansielle foretak i Fastlands-Norge (alle ikke-finansielle foretak før 1995). K3 ikke-finansielle foretak inneholder K2 ikke-finansielle foretak og utenlandsgjeld i Fastlands-Norge.
2) Trend er beregnet med et ensidig Hodrick Prescott-filte, data fra 4. kv. 1975 til 2. kv. 2016 og en enkel prognose. Lambda = 400 000.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 3.10 Utvikling¹ i BNP for Fastlands-Norge under stressalternativene og bankkrisen. Antall år fra krisen starter. Prosent

1) Prosentvis endring fra starten av perioden.
2) «Bankkrisen» viser utviklingen i BNP for Fastlands-Norge fra 1987.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

STRESSTEST - BANKENES SOLIDITET VED ET KRAFTIG TILBAKESLAG

Stresstesten viser at de største norske bankene vil få store utlånstap ved et kraftig tilbakeslag i norsk økonomi. Ren kjernekapitaldekning faller, men ikke under minstekravet.

MAKROØKONOMISK TILBAKESLAG

Stresstesten i denne rapporten tar utgangspunkt i erfaringer fra finansielle kriser i Norge og andre OECD land. Finansielle kriser har flere likhetstrekk, både på tvers av land og over tid. Erfaringer viser at finansielle kriser rammer realøkonomien hardere hvis gjelden i økonomien har vokst raskt i forkant av krisen.⁵ Stressalternativene i denne rapporten baserer seg på at utslagene i økonomien avhenger av nivået på de finansielle ubalansene.⁶ Vi benytter gapet mellom samlet kreditt i forhold til BNP og en estimert trend, det såkalte kredittgapet, som et mål på de finansielle ubalansene. Med en slik tilnærming blir potensielle utslag i realøkonomien større dersom den samlede kreditten har vokst mye relativt til verdiskapningen.

Det er knyttet betydelig usikkerhet til både nivået på de finansielle ubalansene og sammenhengen mellom finansielle ubalanser og utslagene i økonomien. Økonomiens virkemåte kan forandre seg over tid, for eksempel som følge av endringer i den økonomiske politikken eller regulering av det finansielle systemet. Da kan de faktiske utslagene i økonomien avvike fra det historiske erfaringer tilsier. Det er også krevende å identifisere finansielle ubalanser, og kredittgapet vil ikke kunne fange opp alle finansielle ubalanser. I dag er kredittgapet positivt, men vesentlig lavere enn før bankkrisen tidlig på 1990-tallet og finanskrisen, se figur 3.9. Nedgangen i kredittgapet indikerer at de finansielle ubalansene er blitt mindre. På den annen side er den vedvarende oppgangen i husholdningenes gjeldsbelastning og høy prisvekst på eiendom de siste årene tegn på at finansielle ubalanser har bygd seg opp og at sårbarheten har økt, se kapittel 1 «Risiko-bildet».

5 Se for eksempel Jorda, O., M. Schularick og A.M. Tabor (2013) «When credit bites back». *Journal of Money Credit and Banking*, 45.

6 Metoden er beskrevet i blant annet Jorda, O., M. Schularick og A.M. Tabor (2013) «When credit bites back». *Journal of Money Credit and Banking*, 45. Datasettet og datering av finansielle kriser baserer seg på Anundsen, A.K., K. Gerdrup, F. Hansen og K. Kragh-Sørensen (2016) «Bubbles and crises: The role of house prices and credit». *Journal of Applied Econometrics*.

Stresstesten baserer seg på to ulike realøkonomiske forløp. I stressalternativ 1 er de realøkonomiske utslagene noe mindre enn under bankkrisen på slutten av 1980-tallet, mens i stressalternativ 2 er utslagene om lag som under bankkrisen. I stressalternativ 1 forutsettes det at de finansielle ubalansene tilsvarer dagens nivå på kredittgapet. I dette alternativet faller BNP for Fastlands-Norge betydelig, se figur 3.10. Arbeidsledigheten øker kraftig, og boligprisene faller i underkant av 20 prosent, se tabell 3.2. Kredittveksten til husholdningene avtar markert og blir negativ i 2018. Kreditten til ikke-finansielle foretak faller også betydelig.

Stressalternativ 2 er ment å reflektere usikkerheten rundt nivået på de finansielle ubalansene. I dette alternativet forutsettes det at de finansielle ubalansene tilsvarer gjennomsnittlig kredittgap de siste 10 årene, som er vesentlig høyere enn gapet i dag. Størrelsen på kredittgapet i dette alternativet indikerer at de finansielle ubalansene er om lag på samme nivå som før bankkrisen tidlig på 1990-tallet. Den makroøkonomiske utviklingen i stressalternativet blir da om lag som forløpet under bankkrisen (se figur 3.10 og tabell 3.2). Arbeidsledigheten øker betydelig, og boligprisene faller rundt 30 prosent. Kredittveksten til både husholdningene og de ikke-finansielle foretakene faller markert.

En høy og økende gjeldsbelastning har gjort husholdningene mer sårbare overfor boligprisfall, bortfall av inntekt og renteøkninger. I stresstesten misligholder flere husholdninger sine lån, og bankenes tap på utlån til husholdningene øker, se figur 3.11. Høy gjeldsbelastning fører også til at husholdningenes etterspørsel faller markert i stressalternativene. Siden en stor del av husholdningenes formue er knyttet til bolig, gir boligprisfallet et stort fall i husholdningenes egenkapital. Det begrenser husholdningenes muligheter til å ta opp ny gjeld, noe som demper etterspørselen fra husholdningene, se utdyping på side 13.

Lavere etterspørsel fra husholdningene bidrar til at flere foretak får problemer med å betjene sin gjeld. Bankenes tap på utlån til foretakene øker kraftig (se figur 3.11). Samlet sett øker tapene i banksektoren betydelig i begge scenariene.

TABELL 3.2 MAKROØKONOMISKE HOVEDSTØRRELSER. PROSENTVIS ENDRING FRA FOREGÅENDE ÅR¹

	2016 ²	2017	2018	2019	2020
BNP for Fastlands-Norge					
- Alternativ 1	0,9	-1,4	-0,6	3,6	3,1
- Alternativ 2	0,9	-1,5	-2,0	2,3	1,8
Privat konsum					
- Alternativ 1	1,9	-0,6	0,3	3,5	3,4
- Alternativ 2	1,9	-1,2	-1,2	2,8	1,6
Registrert arbeidsledighet (rate, nivå)					
- Alternativ 1	3,0	4,2	6,4	6,3	5,9
- Alternativ 2	3,0	4,6	7,5	7,9	7,8
Tremåneders NIBOR (nivå)					
- Alternativ 1	1,0	1,5	1,5	1,0	1,0
- Alternativ 2	1,0	2,0	2,0	1,5	1,5
Vektet påslag for OMF og seniorobligasjoner³					
- Alternativ 1	0,7	0,8	0,9	1,0	1,0
- Alternativ 2	0,7	0,8	0,9	1,0	1,1
Boligpriser					
- Alternativ 1	7,9	-0,5	-7,8	-6,1	-3,1
- Alternativ 2	7,9	-2,7	-10,8	-9,8	-6,4
Kreditt (K2) til husholdninger⁴					
- Alternativ 1	6,1	3,8	-0,6	1,4	2,1
- Alternativ 2	6,1	2,4	-2,0	-0,1	0,3
Kreditt (K2) til ikke-finansielle foretak i Fastlands-Norge⁴					
- Alternativ 1	4,0	-4,8	-2,4	4,6	5,5
- Alternativ 2	4,0	-5,3	-6,0	1,3	1,5
Utlånstap (rate, nivå)					
- Alternativ 1	0,2	1,8	2,4	2,1	1,7
- Alternativ 2	0,2	1,8	2,7	2,7	2,5

1 Der ikke annet fremgår. Nivåvariabler er målt som årlige gjennomsnitt.

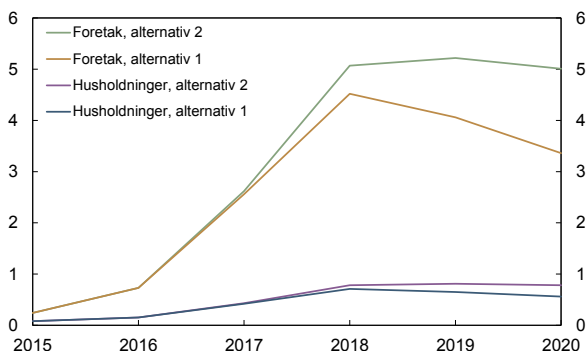
2 Referansebane for BNP for Fastlands-Norge, privat konsum, ledighet, tremåneders NIBOR, boligpriser og kreditt til husholdninger (K2) er hentet fra Pengepolitisk rapport 3/2016.

3 De økte påslagene får kun effekt for nye obligasjonslån.

4 Endring i beholdning målt ved utgangen av året.

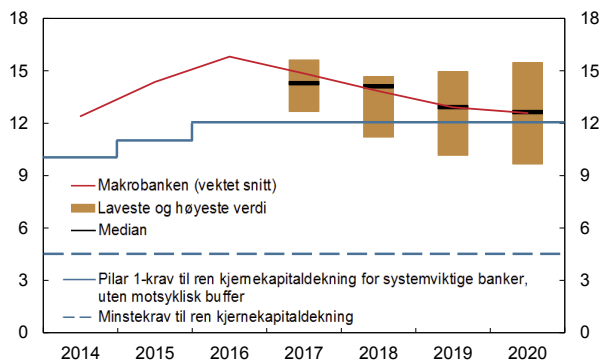
Kilder: Statistisk sentralbyrå, Eiendom Norge, Finn.no, Eiendomsverdi AS, NAV og Norges Bank

Figur 3.11 Utlånstap som andel av brutto utlån. Makrobanken. Prosent. 2015 – 2020¹

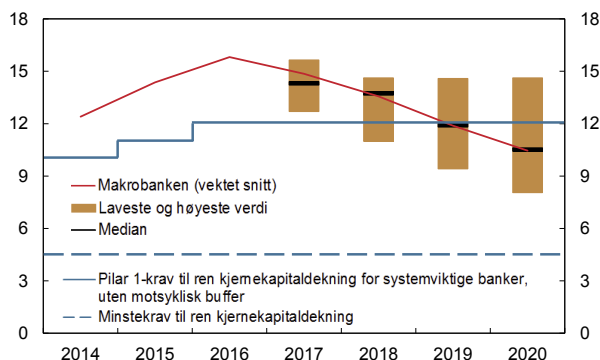
1) Fremskrivninger for 3. kv. 2016 – 4. kv. 2020. Historisk tapsfordeling er benyttet til å fordele utlånstap mellom foretak og husholdninger.
Kilder: SNL Financial og Norges Bank

Figur 3.12 Ren kjernekapitaldekning i stressalternativ 1. Prosent. 4. kv. 2014 – 4. kv. 2020¹

1) Fremskrivninger for 3. kv. 2016 – 4. kv. 2020.
Kilder: SNL Financial og Norges Bank

Figur 3.13 Ren kjernekapitaldekning i stressalternativ 2. Prosent. 4. kv. 2014 – 4. kv. 2020¹

1) Fremskrivninger for 3. kv. 2016 – 4. kv. 2020.
Kilder: SNL Financial og Norges Bank

I stresstesten legger vi til grunn at styringsrenten settes ned til null i løpet av 2017, men at det ikke gjennomføres ekstraordinære likviditetstiltak.

SVEKKET SOLIDITET I BANKENE

Stresstesten gjennomføres for en makrobank som omfatter syv store norske bankkonsern: DNB Bank, Nordea Bank Norge, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN, Sparebanken Sør og SpareBank 1 Nord-Norge. Utlånstapene i bankene er beregnet med utgangspunkt i samlede tall for foretaks- og husholdningssektoren. Det er ikke gjort særskilte analyser av risikoen for tap for den enkelte banks utlån utover å ta hensyn til fordelingen mellom utlån til de to sektorene. Hadde formålet med analysen vært en grundig vurdering av sårbarheten i hver enkelt bank, måtte analysen vært basert på mer detaljert informasjon om sammensetningen av og kvaliteten på den enkelte banks utlånsportefølje.

Store tap på utlån og verdipapirer fører til svake resultater i bankene gjennom hele stressperioden. Vi forutsetter at bankene må skrive ned verdien på beholdningen av aksjer og rentepapirer med henholdsvis 40 og 5 prosent ved begynnelsen av stressperioden. For resten av perioden antas netto inntekter fra verdipapirer og andre finansielle instrumenter å være tilbake på nivået før stressperioden.

Hver enkelt bank tilpasser utlånsrentene slik at den oppnår samme margin mot innlånskostnadene som før stressperioden. Høyere risikopåslag på bankenes markedsfinansiering gjør at innlånskostnadene øker og holder seg høye i hele stressperioden, til tross for at styringsrenten settes ned. Det gir en økning i bankenes utlånsrenter.

Store tap og økte risikovekter reduserer kapitaldekningen i begge stressalternativene, men alle de syv bankkonsernene ligger godt over minstekravet til ren kjernekapitaldekning på 4,5 prosent, se figur 3.12 og 3.13. Lavere utlån og god inntjening før tap bidrar til å dempe fallet i bankenes kapitaldekning. Inntjeningen før tap øker isolert sett bankenes kapitaldekning med om lag 8 prosentenheter i stressperioden.

De seneste årene har bankene bygd opp kapitalbuffer som de kan tære på i stressalternativene. Vi antar at dagens krav til ren kjernekapitaldekning tilsvarer pilar 1-kravet for systemviktige banker på 13,5 prosent.

I stressalternativene forutsettes det at kravet til motsyklisk buffer settes til null, slik at pilar 1-kravet faller til 12 prosent. Pilar 1-kravet omfatter også en buffer for systemviktige banker på 2 prosent, en bevaringsbuffer på 2,5 prosent og en systemrisikobuffer på 3 prosent. Beregningene viser at de fleste bankene må tære på bufferene ved et kraftig tilbakeslag i norsk økonomi. Når en bank bryter bufferkravene, må den innen fem virkedager utarbeide en plan for hvordan den igjen skal oppfylle kravet. En mulighet er å hente inn ny egenkapital. En annen er å stramme inn på utlånene. Forutsetningen om at kravet til motsyklisk buffer settes til null reduserer risikoen for at bankene må stramme vesentlig inn på sine utlån i en slik situasjon, se utdyping på side 34.

ENDRINGER I REGULERING AV SOLIDITET

KRAV TIL UVEKTET KAPITALANDEL

EU er ventet å vedta nye regler for uvektet kapitalandel i løpet av 2017 som skal innføres fra 2018. Reglene vil bli tatt inn i norsk lovgivning etter EØS-avtalen. De nye reglene skal blant annet bygge på råd fra Den europeiske banktilsynsmyndigheten (EBA) og Baselkomitéen. EBA publiserte sitt råd 3. august i år, mens Baselkomitéen vil legge fram sin anbefaling i første halvår 2017. EBA anbefaler å innføre et minstekrav til uvektet kapitalandel på 3 prosent i pilar 1 fra 2018. Kravet skal oppfylles med kjernekapital. EBA mener det kan være grunnlag for å innføre et høyere krav for globalt systemviktige institusjoner, enten i form av et høyere minstekrav eller et ekstra bufferkrav. Ifølge EBA bør ikke minstekravet avhenge av forretningsmodellen til finansinstitusjonene.

Tidligere i år sendte Finansdepartementet et forslag på høring om minstekrav til uvektet kapitalandel på 6 prosent. Norges Bank mener at et samlet uvektet krav på 6 prosent kan være rimelig, gitt dagens krav til risikovektet kapital. Etter Norges Banks syn bør kravet til uvektet kapitalandel bestå av et minstekrav og et bufferkrav, i tråd med kravene til risikovektet kapital. Over halvparten av dagens krav til risikovektet ren kjernekapitaldekning er bufferkrav. Disse kravene kan miste sin verdi som buffere dersom minstekravet til uvektet kapitalandel blir satt for høyt. Dette gjelder særlig dersom konsekvensene av å bryte det uvektede minstekravet samtidig er strengere enn konsekvensene av å bryte de risikovektede bufferkravene. Et for høyt minstekrav redu-

serer også myndighetenes muligheter til å motvirke fall i kredittgivingen gjennom å senke bufferkravene i nedgangstider. En mulig utforming er å innføre både et minstekrav på 3 prosent, i samsvar med det forventede minstekravet i EU-regelverket, og et bufferkrav utover minstekravet.

ENDRINGER I INTERNE MODELLER FOR KAPITALDEKNING

Kapitaldekningsreglene gir bankene adgang til å velge om de skal beregne kapitalkrav med standardiserte risikovekter (standardmetoden) eller egne risikovekter (IRB-metoden). Flere av de største bankene i Norge har tatt i bruk IRB-metoden.¹ I mars i år publiserte Baselkomitéen et høringsnotat hvor de foreslår flere endringer i regelverket for IRB-metoden. De foreslåtte endringene skal:

- gjøre regelverket mindre komplekst
- gjøre rapporterte kapitaldekningstall mer sammenliknbare mellom banker
- dempe overdreven variasjon i kapitalkravene.

Baselkomitéen foreslår å fjerne adgangen til å benytte interne modeller på eksponeringer mot store foretak, finansinstitusjoner og aksjer. De foreslår også å begrense bruken av interne modeller på spesialiserte utlån, blant annet prosjektfinansiering og næringseiendom. Få tapsobservasjoner på slike eksponeringer gjør det krevende for enkeltbanker å

¹ DNB Bank, Nordea Bank Norge, SpareBank 1 SR-Bank, Sparebanken Vest, SpareBank 1 SMN, Sparebanken Hedmark, SpareBank 1 Nord-Norge, BN-Bank og Santander Consumer Bank.

beregne tapsrisikoen på en konsistent og pålitelig måte.

I de tilfellene hvor IRB-modeller fremdeles skal benyttes foreslår Baselkomitéen strengere regler for beregning av risiko. De anbefaler blant annet høyere gulv for beregnede sannsynligheter for mislighold (PD) og «tap gitt mislighold» (LGD). I tillegg er det foreslått strengere retningslinjer for hvordan modellparameterne skal beregnes. Norges Bank og Finanstilsynet har støttet forslagene i en felles høringsuttalelse.

ENDRINGER I STANDARDMETODEN

Baselkomitéen har de seneste årene foreslått endringer i standardmetoden for kredittrisiko. Forslagene skal:

- gjøre kapitalkravene mer følsomme for risiko, men reglene skal fremdeles være enkle
- gjøre kapitaldekningstall mer sammenliknbare ved å redusere variasjon i risikovektede eiendeler
- sikre at standardmetoden (SA) er et godt alternativ til interne modeller (IRB).

Ifølge forslaget skal risikovektene for boliglån variere mer med gjeldsgraden på lånet (LTV) enn under dagens regler.² Baselkomitéen foreslår at standardmetodebankene skal benytte eksterne kredittratinger til å beregne risikovekter på eksponeringer mot foretak og andre banker, men samtidig skal bankene

utføre en egen vurdering (due diligence) for å sikre at de har tilstrekkelig forståelse av risikoen knyttet til disse engasjementene. Hvis vurderingen avspeiler høyere risiko enn det som følger av den eksterne ratingen, skal banken bruke en høyere risikovekt for eksponeringen. Bankene skal også utføre en egen vurdering av kredittverdigheten til motparter som ikke har ekstern rating og dersom myndighetene ikke tillater bruk av rating.

Baselkomitéen foreslår at overgangsregelen for IRB-modeller, hvor kapitalkravet ikke skal være lavere enn 80 prosent av kravet beregnet med de gamle Basel I-reglene, erstattes med regler som bygger på den nye standardmetoden. Norges Bank og Finanstilsynet støttet også disse forslagene i en felles høringsuttalelse.

² Under dagens regelverk avhenger risikovekten for bolig bare av en terskelverdi for LTV (80 prosent).

MODELL FOR EN BANKS TILPASNING TIL ET MOTSYKLISK KAPITALKRAV

Den motsykliske kapitalbufferen bør økes når finansielle ubalanser bygger seg opp eller har bygd seg opp, slik at bankene blir mer solide i en kommende lavkonjunktur. Ved store utlånstap som tærer på bankenes egenkapital, kan bufferkravet settes ned for å redusere risikoen for at bankenes kredittpraksis forsterker tilbakeslaget.

Bankene kan tilpasse seg økte kapitalkrav på flere måter. Valg av tilpasning kan få betydning for den økonomiske utviklingen. Bankene kan øke kapitaldekningen ved å redusere risikovektede eiendeler eller ved å øke egenkapitalen. De siste årene har de norske bankene i hovedsak bedret kapitaldekningen ved å øke egenkapitalen gjennom å holde tilbake overskudd. I tillegg har bankene redusert sin utlånsvekst, særlig til næringsmarkedet.^{1,2} Utlån til næringsmarkedet har høyere risikovekter enn utlån til personmarkedet. I perioder med større utlånstap vil tilgangen på ny egenkapital gjennom emisjoner ofte være begrenset, og bankene kan bli nødt til å stramme inn på utlånene for å øke kapitaldekningen.

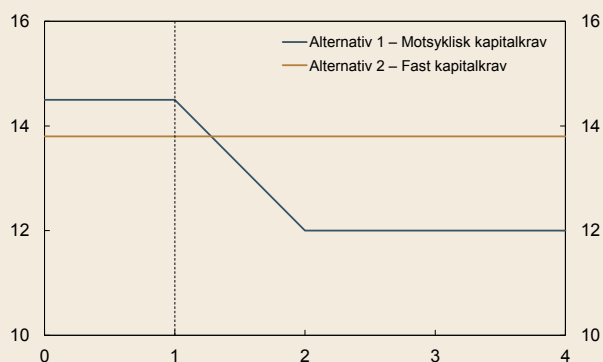
- 1 Se Winje, H. og L.-T. Turtveit (2014) «Norske bankers tilpasning til økte kapitalkrav». *Staff Memo 14/2014*. Norges Bank.
- 2 Flere forhold fører til at egenkapitalemisjoner ikke er bankenes foretrukne tilpasningsmetode, se utdyping på side 37 i *Finansiell Stabilitet 2014*.

Strukturelle modeller kan være til støtte for å forstå bankenes tilpasning til kapitalkrav over konjunktursyklusene, blant annet fordi det er vanskelig å skille effekten av endringer på tilbudssiden i kredittmarkedet fra effekten av endringer på etterspørselssiden. I en lavkonjunktur er utlånsveksten gjerne lavere, men det er vanskelig å vurdere hvor mye av fallet i utlånsveksten som skyldes forhold på etterspørselssiden, og i hvilken grad bankenes utlånspraksis forsterker eller demper utviklingen.

Modellanalysen tar utgangspunkt i en bank som tilpasser seg over konjunktursyklusene ved å maksimere neddiskonterte forventede utbytter.³ Økonomien kan befinne seg i tre konjunktursituasjoner: høykonjunktur, lavkonjunktur og en dypere lavkonjunktur med finansiell krise. Den fremtidige økonomiske utviklingen er usikker for banken, men risikoen for økonomiske forstyrrelser antas kjent og i tråd med historiske sammenhenger. I høykonjunkturer er etterspørselen etter lån relativt høy og utlånstapene lave. I lavkonjunkturer vil etterspørselen etter lån være lavere, og flere husholdninger og foretak vil ha

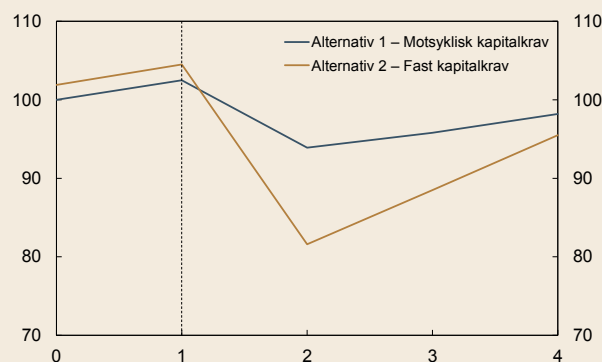
- 3 Analysen vil bli dokumentert i Galaasen, S. og R. Johansen (2016) «Cyclical capital regulation and dynamic bank behaviour». *Kommende Staff Memo*. Norges Bank.

Figur 3.14 Bankens rene kjernekapitaldekning. Prosent. Krisen inntreffer i periode 1

Kilde: Norges Bank

Figur 3.15 Bankens utlån.¹ Faste priser. Indeks.² Krisen inntreffer i periode 1

- 1) Forutsetter en konstant årlig trendvekst på 2,5 prosent.
 - 2) Utlån i høykonjunktur med motsyklisk kapitalkrav i år null = 100.
- Kilde: Norges Bank

problemer med å betjene gjelden. Bankens utlånstap øker noe i slike situasjoner. I dypere lavkonjunkturer med finansiell krise må banken bære svært høye utlånstap som tærer på bankens egenkapital. I modellen inntreffer slike finansielle kriser med samme frekvens og økning i mislighold som vi observerer i internasjonale data.⁴

I modellen følger bankens kapitaldekning av tilpasninger i utlånstilbudet og utbytteandelen.⁵ Personmarkedet og næringsmarkedet representerer to forskjellige markeder for banken. Utlånsrentene bestemmes av bankens tilpasning og konkurransen den møter i kredittmarkedene. Etterspørselen etter lån og misligholdet av lån avhenger av renten og konjunktursituasjonen. Bankens inntjening og tilpasning av utlånsporteføljen i de ulike konjunktursituasjonene er basert på regnskapstall for syv av de største norske

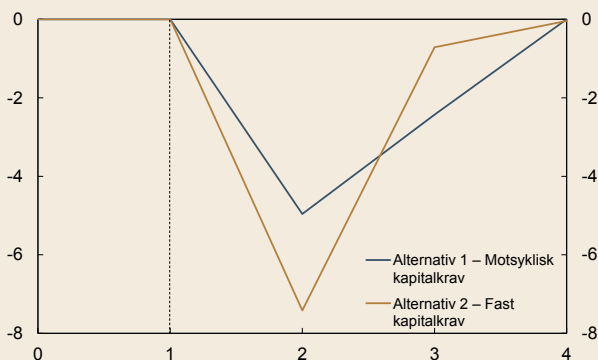
bankene i perioden 2001–2015. Utvalget av banker er det samme som i stresstesten, se side 30.

Figur 3.14–3.16 viser bankens tilpasning dersom det inntreffer en krise. I starten av kriseperioden øker utlånstapene til 3 prosent av totale utlån. Den kraftige økningen i utlånstapene gir banken et negativt resultat som reduserer egenkapitalen. I alternativ 1 er kravet til ren kjernekapitaldekning 14,5 prosent i normale konjunktursituasjoner, men settes ned til 12 prosent fra krisen inntreffer til økonomien er tilbake til en høykonjunktur igjen. Kapitalkravet i alternativ 2 settes til 13,8 prosent, som tilsvarer et langsiktig kapitalkrav som kan tenkes å gjelde i gjennomsnitt over tid under alternativ 1. Med disse to alternativene får vi analysert effekten av et syklisk kapitalkrav, og ikke effekten av et generelt høyere eller lavere kapitalkrav. Vi legger til grunn at kapitalkravene oppfattes av banken som «harde» krav som den ikke ønsker å bryte.

I alternativ 2, med et fast kapitalkrav, må banken stramme kraftig inn på utlånene for å opprettholde en ren kjernekapitaldekning på 13,8 prosent i en krise, se figur 3.14 og 3.15. Det er både høyere tap og kapitalkrav på utlån til næringsmarkedet enn på utlån til

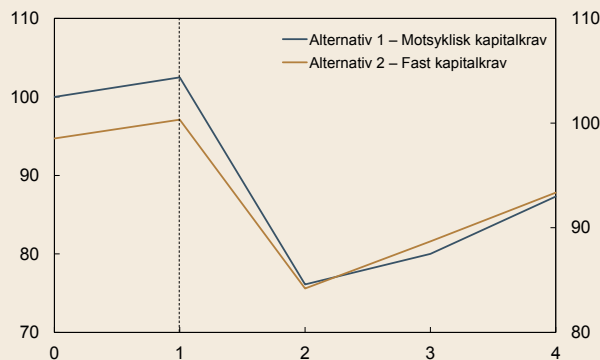
4 Sannsynligheten for krise tar utgangspunkt i data fra 20 OECD-land i perioden 1. kvartal 1975 til 2. kvartal 2014. Dateringen av de finansielle krisene er basert på internasjonale studier, se Anundsen m. fl. (2016) «Bubbles and crises: The role of house prices and credit». *Journal of Applied Econometrics*. Misligholdte lån er basert på data fra 31 OECD-land i perioden 1970–2011, se Laeven, L. og F. Valencia (2012) «Systemic banking crises database: An update». *IMF Working paper* No. 163.
5 Modellen er løst under forutsetningen om at egenkapital er dyrere enn gjeld. Modigliani-Miller teoremet holder derfor ikke, se Modigliani, F. and M. Miller (1958) «The cost of capital, corporation finance, and the theory of investments». *American Economic Review*, 48, s. 261–275.

Figur 3.16 Endring i utlån til næringsmarkedet som andel av totale utlån. Prosentenheter. Krisen inntreffer i periode 1

Kilde: Norges Bank

Figur 3.17 Bankens utlån.¹ Faste priser. Indeks.² Motsyklisk kapitalbuffer er satt til null når krisen inntreffer i periode 1

1) Forutsetter en konstant årlig trendvekst på 2,5 prosent.
2) Utlån i lavkonjunktur med motsyklisk kapitalkrav i år null = 100.
Kilde: Norges Bank

personmarkedet. Det bidrar til at banken tilpasser seg ved å stramme inn mer på utlån til næringsmarkedet enn på utlån til personmarkedet, se figur 3.16. Med motsyklisk kapitalbuffer får banken en lettelse i kapitalkravet når krisen inntreffer. Et lavere kapitalkrav i alternativ 1 reduserer behovet for å stramme inn på utlånene under krisen (se figur 3.15).

En mulig risiko ved å redusere den motsykliske kapitalbufferen til null er at det kan komme nye kriser før økonomien er tilbake i en høykonjunktur igjen («doble» kriser). Figur 3.17 viser bankens tilpasning dersom den har en kapitaldekning på 12 prosent når krisen inntreffer. Banken er da mindre robust mot negative forstyrrelser og får ingen lettelse i kapitalkravet under krisen. I en slik situasjon faller bankens utlån mer i alternativet med motsyklisk kapitalbuffer.

Tabell 3.3 oppsummerer en stilisert øvelse der vi simulerer utviklingen i økonomien og bankens utlån over en lengre periode. I historiske data inntreffer kriser i gjennomsnitt omtrent hvert 25. år. Det motsykliske kapitalkravet stabiliserer bankens utlån i kriseperioder og bidrar til mindre svingninger over tid. I 14 prosent av krisene er motsyklisk kapitalbuffer allerede

satt til null ved starten på en ny krise («dobbel» krise) og banken strammer kraftig inn på utlån.

Effekten av motsyklisk kapitalbuffer avhenger av forutsetningene i modellen. Dersom vi legger til grunn at etterspørselen etter lån faller kraftig under krisen, vil effekten av et syklisk kapitalkrav dempes (se tabell 3.3). Den lave etterspørselen etter lån bidrar til et kraftig fall i bankens utlån både med og uten motsyklisk kapitalbuffer. Effekten av motsyklisk buffer vil også være mindre dersom banken velger å bedre kapitaldekningen på andre måter enn å holde igjen på utlånene (se tabell 3.3), eller dersom markedskrav til kapitaldekning er strengere enn myndighetenes krav til kapitaldekning. Bankens tilpasning under de to politikkalternativene illustrerer virkningene av et tidsvarierende kapitalkrav, men analysen sier ikke hva som er et riktig nivå på kapitalkravene.

TABELL 3.3 BANKENS UTLÅN UNDER ULIKE FORUTSETNINGER. BASERT PÅ SIMULERINGEN AV BANKENS TILPASNING OVER TRE KONJUNKTURSITUASJONER. SIMULERING OVER 10 000 PERIODER. FASTE PRISER

Forutsetninger	Alternativer	Standard-avvik ¹	Fall i utlån ved krisestart ² (%)	Kriser med kraftig innstramming i utlån ^{2,3} (% av totale kriser)
Referansebane	Motsyklisk kapitalkrav	3,6	-8	14
	Fast kapitalkrav	5,3	-21	100
Større fall i etterspørsel etter lån og økt mislighold	Motsyklisk kapitalkrav	6,8	-17	93
	Fast kapitalkrav	7,2	-21	100
Banken kan hente inn ny egenkapital	Motsyklisk kapitalkrav	3,2	-7	0
	Fast kapitalkrav	3,8	-10	0

1 Standardavviket til bankens utlånsgap delt på standardavviket til produksjonsgapet. Utlånsgap er utlån som avvik fra gjennomsnittlig utlån. Produksjonsgapet er produksjon som avvik fra trend. Trenden er beregnet med tosidig HP-filter med lambda = 6 400.

2 Forutsetter en konstant årlig trendvekst på 2,5 prosent.

3 Kraftig innstramming i utlån er her definert som et 12,5 prosent fall når krisen inntreffer.

Kilde: Norges Bank

4 BANKENES FINANSIERING

UTVIKLINGSTREKK I BANKENES FINANSIERINGSKILDER	37
• Bankenes kortsiktige finansiering i valuta	38
LIKVIDITETSREGULERING	39

UTDYPIING: LIKVIDITETEN I DET NORSKE OBLIGASJONS- OG SERTIFIKATMARKEDET	41
--	----

Norske banker har god tilgang på markedsfinansiering, både i norske kroner og utenlandsk valuta. Ny regulering av pengemarkedsfond i USA har endret markedet for kortsiktig finansiering i amerikanske dollar. Forvaltningskapitalen til pengemarkedsfond som kjøper banksertifikater har falt med om lag 1000 milliarder dollar. Bankene oppfyller kravene til likviditetsdekning med god margin.

UTVIKLINGSTREKK I BANKENES FINANSIERINGSKILDER

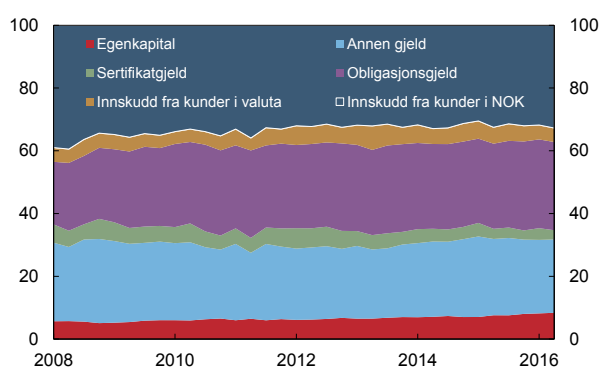
Bankene har god tilgang på markedsfinansiering. Risikopåslagene på langsiktig markedsfinansiering har variert en del det siste året, men er lavere nå enn de var for ett år siden. Markedet for kortsiktig finansiering i amerikanske dollar har endret seg det siste året.

Norske banker¹ finansierer hovedsakelig sine eiendeler med innskudd fra kunder og langsiktig markedsfinansiering i form av obligasjoner, se figur 4.1. Kundeinnskudd utgjør om lag en tredel av bankenes samlede finansiering, mens langsiktig markedsfinansiering utgjør omtrent 30 prosent. Om lag 60 prosent av obligasjonsfinansieringen ved utgangen av andre kvartal 2016 var i form av obligasjoner med fortrinnsrett (OMF), som siden 2007 har erstattet mye av bankenes usikrede markedsfinansiering.

Utenlandske kredittmarkeder er viktige finansieringskilder for norske banker, se figur 4.2. Over halvparten av bankenes markedsfinansiering er utstedt i andre valutaer enn norske kroner. Euromarkedet er det viktigste utenlandske markedet for de norske bankene. Det siste året har ECBs aktivkjøpsprogram bidratt til å redusere risikopåslagene for covered bonds² utstedt i euro. Det har også gitt gunstige finansieringsbetingelser for norske banker. Samtidig har antallet norske boligkredittforetak som utsteder OMF i euro økt.

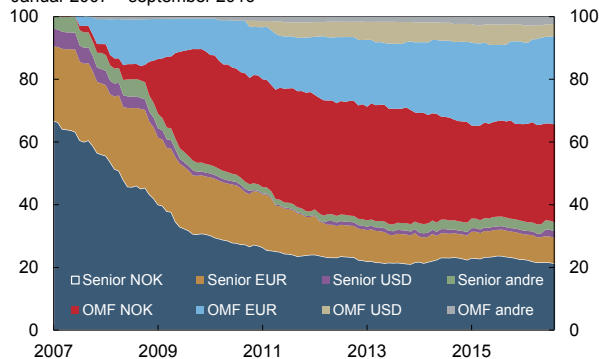
1 Norske banker og OMF-kredittforetak. Betegnelsen «banker» brukes i den videre teksten.
2 Covered bonds er et samlebegrep for obligasjoner som har sikkerhet i lån til eiendom eller offentlige lån. I Norge benyttes begrepet obligasjoner med fortrinnsrett (OMF).

Figur 4.1 Finansieringsstruktur.¹ Norske banker og OMF-kredittforetak. Prosent. 1. kv. 2008 – 2. kv. 2016

1) Justert for bytteordningen.
Kilde: Norges Bank

Figur 4.2 Utestående obligasjonsfinansiering. Valutafordelt. Norske banker og OMF-kredittforetak. Prosent. Januar 2007 – september 2016

Kilder: Bloomberg og Stamdata

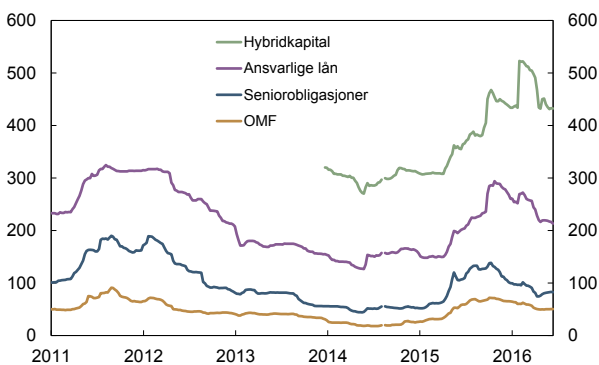
Deler av finansieringen i valuta brukes til å finansiere eiendeler i valuta, mens noe veksles om og finansierer eiendeler i norske kroner. Vekslingskostnadene gjen-speiler forhold som påvirker tilbud av og etterspørsel etter ulike valutaer. Disse kan variere mye over tid, og påvirker bankenes finansieringskostnad i norske kroner.

Risikopåslagene på bankenes usikrede langsiktige markedsfinansiering økte gjennom høsten i fjor og fram til februar i år, men har siden falt, se figur 4.3. Usikkerhet om resultatet av Storbritannias folkeavstemning og bekymring rundt italienske banker

bidro til at risikopåslagene svingte en del gjennom sommeren. Risikopåslagene er nå lavere enn ved forrige rapport.

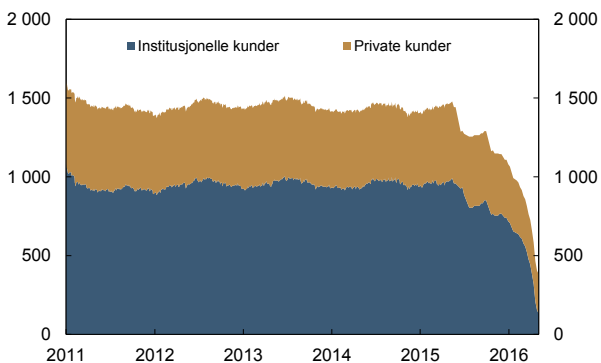
Risikopåslagene på hybridkapital har økt en del siden forrige rapport (se figur 4.3). Disse lånene tar tap før andre obligasjoner. Rentebetalingene kan reduseres eller falle helt bort hvis den rene kjernekapitalen faller under pilar 1-kravet. Rentebetalingene kan også kanselleres diskresjonært av banken eller myndighetene. Risikopåslagene på slik gjeld øker mer når det er uro rundt bankene. I løpet av våren var det også usikkerhet om bankene har adgang til å betale renter på hybridkapitalen dersom de ikke oppfyller pilar 2-krav til kapitaldekning.

Figur 4.3 Risikopåslag i Norge. Differanse mot tremåneders Nibor. 5-års løpetid. Basispunkter. Mai 2011 – oktober 2016

Kilde: Nordic Bond Pricing

Figur 4.4 Forvaltningskapital i amerikanske prime pengemarkedsfond. Milliarder USD. Juni 2011 – oktober 2016

Kilde: J. P. Morgan

BANKENES KORTSIKTIGE FINANSIERING I VALUTA

Markedet for kortsiktig finansiering i amerikanske dollar har endret seg betydelig det siste året. Endringene er i stor grad et resultat av at amerikanske myndigheter har innført ny regulering av pengemarkedsfond. Pengemarkedsfond som investerer i sertifikater utstedt av banker, såkalte primefond, blir særlig påvirket av endringene i reguleringen. I 2010 ble det innført strengere krav til blant annet likviditet og løpetid i fondenes porteføljer. I midten av oktober i år ble det innført nye endringer som gir primefondene adgang til å legge andelseierne en avgift eller pålegge uttaksbegrensninger hvis fondets likviditet blir dårligere enn likviditetskravene satt av myndighetene i 2010. I tillegg har andelsverdien blitt flytende for primefond som retter seg mot institusjonelle kunder. Det innebærer at andelsverdien kan falle under innskutt beløp. Forvaltningskapitalen til primefondene har falt med om lag 1000 milliarder dollar det siste året, se figur 4.4. Fallet i forvaltningskapitalen skyldes dels at noen primefond har konvertert til andre typer fond, og dels at kunder har tatt ut midler av fondene. Det er usikkert hvor mange kunder som vil bli værende i fondene. Fondene har derfor tilpasset seg ved å investere i sertifikater med kort løpetid slik at de er klare til å innfri store uttrekk på kort tid, se figur 4.5.

I likhet med mange andre store internasjonale banker har DNB hatt store kortsiktige lån i amerikanske dollar. Den kortsiktige dollarfinansieringen er enten innskudd eller sertifikater som DNB utsteder. Amerikanske pengemarkedsfond har vært største investor i DNBS dollarsertifikater, og fondene har også hatt betydelige innskudd. Ifølge offentlige rapporter fra pengemarkeds-

fondene har den samlede eksponeringen på rapporteringstidspunktene vært så høy som 50 milliarder dollar.³

Det er usikkert hvordan det kortsiktige dollarmarkedet vil være fremover. Det er tegn til at andre investorer kommer til og løpetidene har økt. En tilpasning med flere finansieringskilder og noe lengre løpetider vil bidra til å redusere konsentrasjons- og refinansieringsrisikoen knyttet til bankenes kortsiktige finansiering i valuta. Det er fremdeles usikkert hvordan bankene på sikt vil tilpasse seg nye betingelser.

Den kortsiktige finansieringen synes i stor grad å motsvares av sentralbankinnskudd og verdipapirer. Den delen av innlånene som finansierer sentralbankinnskudd, gir ikke opphav til refinansieringsrisiko siden sentralbankinnskuddene er svært likvide og sikre. Bortfall av kort finansiering som ikke finansierer sentralbankinnskudd, kan gi behov for å refinansiere eller selge deler av verdipapirporteføljen. Situasjonen kan forverres ytterligere hvis verdipapirene faller i verdi på samme tid, eller behovet for sikkerhetsstillelse øker. Likviditetsreguleringen (LCR) skal sikre at banker kan innfri sine forpliktelser de neste 30 dagene uten tilgang på ny finansiering.

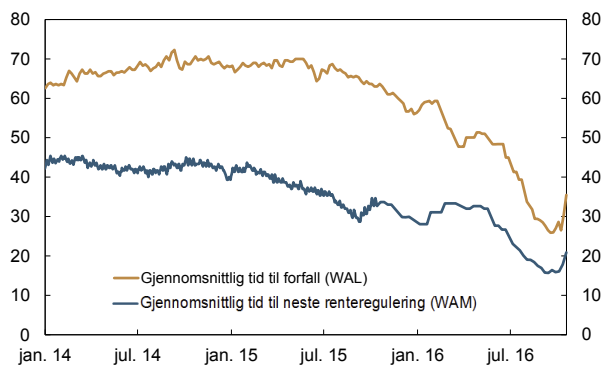
LIKVIDITETSREGULERING

Bankene oppfyller kravet til likviditetsdekning. De har også blitt mer åpne om egen likviditetssituasjon.

Krav til likviditetsdekning (LCR) krever at bankene må holde en likviditetsportefølje som er tilstrekkelig til å møte forpliktelser som oppstår gjennom en 30-dagers periode med stress i finansieringsmarkedene. Det forutsettes at markedsfinansieringen ikke kan fornyes og at banken mister en del av innskuddene. LCR ble innført i Norge ved utgangen av 2015. LCR-kravet på 100 prosent fases gradvis inn i løpet av de neste årene, men gjelder allerede fullt ut for de systemviktige bankene. Total LCR for norske banker er 128 prosent, se figur 4.6.

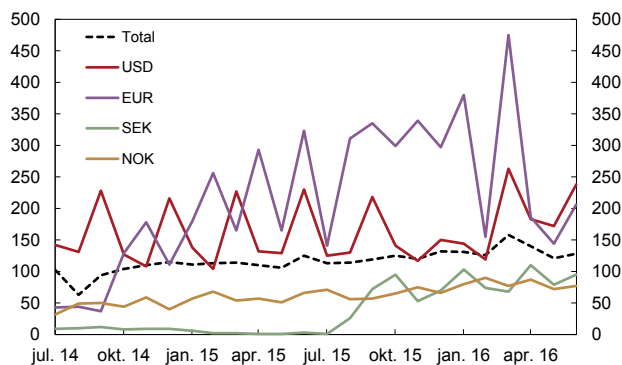
I oktober sendte Finansdepartementet ut på høring et forslag fra Finanstilsynet om krav til likviditetsdekning i signifikante valutaer.⁴ Finanstilsynet foreslår at banker som har euro eller amerikanske dollar som signifikant valuta skal ha en likviditetsdekning i norske

Figur 4.5 Løpetid på investeringene til amerikanske prime pengemarkedsfond. Gjennomsnitt. Dager. Januar 2014 – oktober 2016

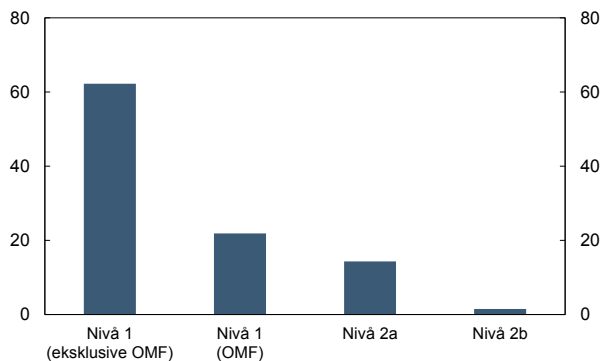
Kilde: J. P. Morgan

Figur 4.6 LCR i ulike valutaer. Alle norske banker. Prosent. Juli 2014 – juni 2016

Kilde: Finanstilsynet

Figur 4.7 Likviditetsportefølje fordelt etter type eiendeler.¹ Norske banker og OMF-kredittforetak. Avkortede verdier. Prosent. Per 30. juni 2016

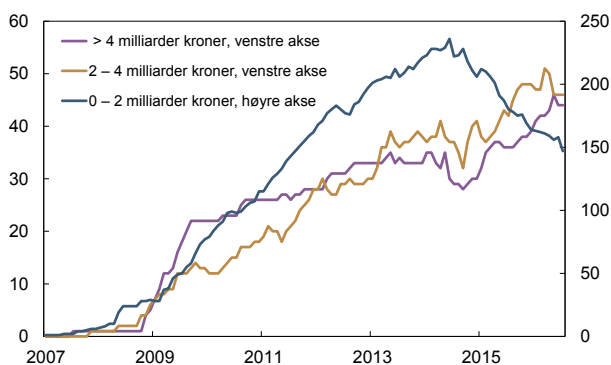

¹ Nivå 1 er kontanter og innskudd i sentralbanker, statspapirer og OMF med utestående over 500 millioner euro. Nivå 2a er gjeldspapirer utstedt av lokale myndigheter og ikke-finansielle foretak og OMF med utestående mellom 250 millioner euro og 500 millioner euro. Nivå 2b er ABS (Asset-Backed Securities), aksjer m.m.
Kilde: Finanstilsynet

³ Se Office of Financial Research U.S. Money Market Fund Monitor.

⁴ Se Høring – krav til likviditetsreserve i signifikante valutaer for banker mv.

Figur 4.8 Antall utestående OMF fordelt etter størrelse.
Februar 2007 – juli 2016

Kilder: Stamdata og Norges Bank

kroner på minst 50 prosent. Forslaget innebærer at bankene kan bruke verdipapirer i utenlandsk valuta for å oppfylle underdekningen i norske kroner. For banker som kun eller i hovedsak finansierer seg i norske kroner, vil krav til LCR i norske kroner være det samme som for total LCR. For andre signifikante valutaer enn norske kroner foreslår Finanstilsynet at kravet skal være det samme som for total LCR. Forslagene fra Finanstilsynet er hovedsakelig i tråd med Norges Banks tidligere anbefalinger i *Finansiell stabilitet 2014*.

Bankenes likviditetsreserver består i hovedsak av OMF, sentralbankinnskudd og statspapirer, definert som nivå 1 i LCR-regelverket, se figur 4.7. Ettersom det norske statsgjeldsmarkedet er lite holder bankene mye OMF. Bankene kan, jf. likviditetsregelverket, ha opptil 70 prosent OMF i sine likviditetsreserver. Se utdyping på side 41 for en nærmere omtale av likviditeten i det norske sertifikat- og obligasjonsmarkedet.

Kredittforetakene har tilpasset seg LCR-regelverket ved å utstede OMF som tilfredsstiller kravene til likvide eiendeler i LCR. Antallet utstedelser som ikke er store nok i volum til å bli regnet blant de mest likvide eiendelene, har falt betydelig, mens det er en oppgang i utstedelser som oppfyller definisjonen som mest likvid, se figur 4.8. Færre og større utstedelser kan alt annet likt bidra til at likviditeten i disse papirene øker. Samtidig kan det gi kredittforetakene noe høyere refinansieringsrisiko.

LCR regulerer likviditeten på 30 dagers sikt. NSFR (Net Stable Funding Ratio) skal sørge for at bankene finansierer lite likvide eiendeler med langsiktig finansiering. Utlån til kunder er et eksempel på en lite likvid eiendel. Målt med Baselkomitéens forslag til NSFR oppfyller norske banker kravet. NSFR er ennå ikke definert i EU-regelverket, og det er usikkert både når og i hvilken form kravet vil bli gjort gjeldende.

Større åpenhet om bankenes likviditet og finansieringsstruktur kan bidra til bedre likviditet og mer robust finansiering. Norges Bank anbefalte i *Finansiell stabilitet 2014* at bankene publiserer LCR hvert kvartal. I november 2015 forskriftsfestet Finansdepartementet at bankene skal rapportere total LCR og LCR i signifikante valutaer hvert kvartal.

LIKVIDITETEN I DET NORSKE OBLIGASJONS- OG SERTIFIKATMARKEDET

Norges Bank har gjennomført en spørreundersøkelse blant markedsaktører om likviditeten i det norske obligasjons- og sertifikatmarkedet. Respondentene vurderer likviditeten til å være middels eller bedre enn middels, og den har blitt bedre det siste halve året. Regulering trekkes fram som den viktigste faktoren for utviklingen i likviditeten de siste 5 årene.

Et likvid marked blir ofte beskrevet som en markeds-plass der en innenfor et kort tidsrom kan kjøpe eller selge aktiva uten store omkostninger. Likvide markeder bidrar til effektiv omfordeling av risiko og kapital, og er derfor viktige for et velfungerende finansielt system. Internasjonalt har det vært flere episoder hvor likviditeten i enkelte markeder tilsynelatende har blitt borte. Myndigheter og markedsaktører har derfor etter finanskrisen gitt markedslikviditet mer oppmerksomhet.

Det norske obligasjonsmarkedet er relativt lite. Den største kilden til kreditt i Norge er bankfinansiering, men obligasjonsmarkedet er også viktig. Obligasjoner og vekslers er finansieringskilder for den norske stat, og renten på statspapirer betraktes ofte som en risikofri rente. Det er en viktig rente for et velfungerende finansielt system. For norske foretak, og spesielt høyrisikoforetak, har obligasjonsmarkedet vært en mye brukt finansieringskilde. For eksempel har oljeleverandørindustrien i stor grad vært finansiert i det

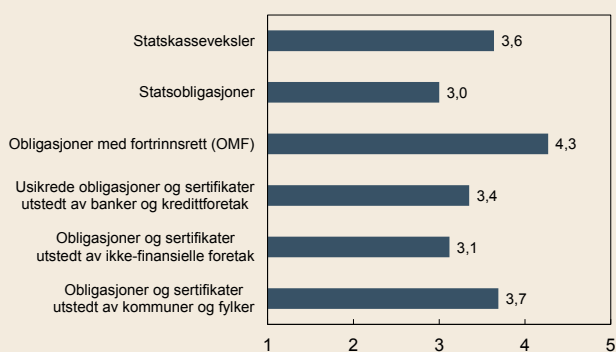
norske obligasjonsmarkedet. For bankene er obligasjonsmarkedet en viktig kilde både til finansiering og til likvide eiendeler de holder i sine likviditetsreserver. En del av sparingen i Norge skjer også i obligasjonsmarkedet gjennom forsikringsforetak og pensjonskasser og andre former for sparing, som for eksempel fond.

SPØRREUNDERSØKELSE BLANT MARKEDSAKTØRER

Norges Bank har gjennomført en spørreundersøkelse om markedslikviditet blant noen av de største investorene og meglerne/prisstillerne i det norske obligasjons- og sertifikatmarkedet. Undersøkelsen kan fange opp kvalitative aspekter ved likviditet som ikke vises i rapporterte tall for omsetning og prisstillelse på børs.

I gjennomsnitt vurderer respondentene likviditeten i det norske markedet til å være middels eller bedre enn middels for alle typer obligasjoner og sertifikater, se figur 4.9. Obligasjoner med fortrinnsrett (OMF) anses å ha best likviditet. Når de blir spurt om hvor store beløp som kan omsettes i annenhåndsmarkedet uten at prisene endrer seg betydelig varierer svarene en del. Medianen av svarene fremkommer av figur 4.10. Statsobligasjoner blir vurdert til å være den minst likvide delen av det norske markedet. Enkelte kvantitative mål på likviditet viser også at statsobligasjoner

Figur 4.9 Vurdering av markedslikviditeten i 1. halvår 2016. Gjennomsnitt av respondenter. Skala: 1 (dårlig) – 2 – 3 (middels) – 4 – 5 (meget god)

Kilde: Norges Bank

Figur 4.10 Handelsvolum som kan omsettes i annenhåndsmarkedet uten at prisene endrer seg betydelig. Median av respondenter. Millioner kroner

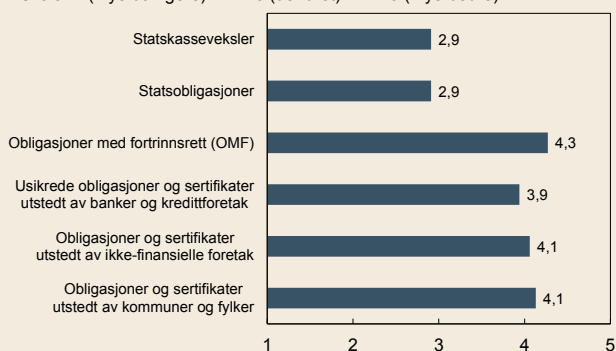
Kilde: Norges Bank

er mindre likvid enn OMF. Ofte er det en positiv sammenheng mellom kredittkvalitet og likviditet. Med unntak av statsobligasjoner, ser det grovt sett ut til å være slik også i Norge. En stor andel investorer som trolig holder sine investeringer til forfall kan bidra til dårlig likviditet i norske statspapirer.

Likviditeten i et marked kan fort endre seg. Det kan være stor forskjell på likviditeten i normale tider og i perioder med markedsuro, noe man blant annet så under finanskrisen. Trolig er likviditeten i norske statsobligasjoner relativt sett bedre enn for resten av obligasjonsmarkedet i en situasjon med uro.

Det er forskjell på likviditet og verdibestandighet. For bankene er det viktigst at verdipapirene i likviditetsporteføljen ved et eventuelt likviditetsbehov kan selges uten tap. Norske statspapirer er trolig verdibestandige under markedsuro. Statspapirene kan derfor være lettere å selge uten verditap enn andre obligasjoner som ser ut til å være mer likvide i normale tider. Erfaring fra andre land med gode statsfinanser er at statsobligasjonene øker i verdi i urolige tider. Store positive prisutslag vil ut fra tradisjonelle mål på likviditet indikere at likviditeten er dårlig, men den er «dårlig» i rett retning da prisen stiger ved uro. Det gjør statspapirer velegnet i en banks likviditetsreserve.

Figur 4.11 Vurdering av endring i markedslikviditeten fra 2. halvår 2015 til 1. halvår 2016. Gjennomsnitt av respondenter. Skala: 1 (mye dårligere) – 2 – 3 (uendret) – 4 – 5 (mye bedre)

Kilde: Norges Bank

UTVIKLINGEN DET SISTE ÅRET

Resultatene fra spørreundersøkelsen viser at likviditeten i det norske markedet ble bedre fra andre halvår 2015 til første halvår 2016, se figur 4.11. Respondentene peker på årsaker som mindre volatilitet i prisene og bedre stemning internasjonalt, blant annet som følge av kvantitative lettelser fra flere sentralbanker. Siste halvårs bedring i likviditeten i det norske markedet må også sees i lys av at høsten 2015 var preget av en markert nedgang i obligasjonsprisene. Ifølge svarene i undersøkelsen var det en kombinasjon av spesielle forhold rundt norske kommunepapirer, og bankenes evne og vilje til å opptre som mellommenn som var årsaken til at likviditeten siste halvår 2015 var dårligere.

UTVIKLINGEN DE SISTE FEM ÅRENE

På spørsmål om hva som har hatt størst påvirkning på likviditeten de siste fem årene er bankregulering den faktoren som oftest blir nevnt. De fleste mener at ny bankregulering har svekket bankenes evne til å bære risiko og opptre som mellommenn. Dette har også vært et tema internasjonalt, og det er funnet noe empirisk støtte for endringer i bankenes adferd sammenlignet med situasjonen før finanskrisen. I årene forut for finanskrisen fremsto markedene som veldig likvide, og bankene hadde store egenbeholdninger av verdipapirer som var finansiert med kort-siktig gjeld. Under finanskrisen forsvant likviditeten raskt i mange deler av markedet, og likviditeten var ikke der når man trengte den som mest. Ny bankregulering har gjort bankene mer likvide og solide, og antagelig bedre i stand til å tilby likviditet i perioder med uro.

Respondentene rapporterer at videreutvikling og standardisering av OMF-markedet har bidratt positivt til likviditeten i det norske obligasjonsmarkedet. Det har muligens sammenheng med at man i fravær av et stort statspapirmarked har fått et relativt stort volum av utestående obligasjoner med god kredittvurdering og lav risiko.

5 VIRKNINGER AV OLJEPRISFALLET FOR BANKENE

OLJERELATERTE UTLÅNSTAP	43	RINGVIRKNINGER FRA NEDGANGEN I OLJERELATERT VIRKSOMHET	45
• Kredittrisiko i oljeleverandørnæringen	43	• Kredittilbudet kan svekkes	47
• Bankenes eksponering mot oljerelatert virksomhet	44		
• En langvarig nedgangsperiode kan gi økte tap	45	UTDYPING: KREDITTRISIKO I FORETAKSSEKTOREN	48

Oljeleverandørnæringen kan påføre bankene økte tap, men bankene kan håndtere høye utlånstap til næringen uten at det tærer på deres kapitaldekning. Dersom ringvirkninger fra oljenedturen gir økte tap på utlån til andre næringer kan soliditeten svekkes. Næringseiendom kan være utsatt for ringvirkninger. Kredittilbudet kan bli negativt påvirket av en langvarig nedgangsperiode i oljerelatert virksomhet.

OLJERELATERTE UTLÅNSTAP

Oljeleverandørnæringen har utfordringer med lav etterspørsel etter oljeprisfallet. For bankene er særlig eksponeringen mot segmentene supply og boring tapsutsatt. Bankenes eksponering er likevel ikke større enn at de vil kunne håndtere historisk høye utlånstap i næringen uten at det reduserer bankenes kapitaldekning.

Etter at oljeprisen falt kraftig høsten 2014 har den holdt seg på lave nivåer. Terminprisene indikerer at oljeprisen kan holde seg lav fram mot 2020, se figur 5.1. Fallet i oljeprisen har gitt store utfordringer for oljeleverandørnæringen.

Oljeinvesteringene på norsk sokkel vokste markert i perioden 2002 til 2013, drevet av oppgang i oljeprisen. Det ga betydelig høyere aktivitet i oljeleverandørnæringen.¹ Antallet oljerelaterte offshorefartøy og antallet ansatte i næringen steg betydelig, og kostnadsnivået økte kraftig. De økte kostnadene og fallet i oljeprisen gjennom 2014 og 2015 ga svakere kontantstrøm og etter hvert økt fokus på effektivisering i oljeselskapene. Oljeselskapene har derfor utsatt eller kansellert flere prosjekter og satt i verk en rekke tiltak for å redusere driftskostnader og investeringer. Oljeinvesteringene har falt, og det er betydelig overkapasitet i oljeleverandørnæringen.

Deler av den norske oljeleverandørnæringen har leveranser til dypvannsprosjekter i andre land. Skiferoljerevolusjonen i USA har skapt konkurrerende virk-

somhet til disse prosjektene. Skiferolje kan ha en kostnadsfordel mot dypvannsprosjekter.² Flere norske oljeleverandører kan derfor være utsatt dersom oljeprisen holder seg lav lenge.

KREDITTRISIKO I OLJELEVERANDØRNÆRINGEN

Regnskapstall og markedsprising indikerer at kreditt- risikoen har økt for et utvalg oljeleverandørforetak.³ Foretakene hadde en rentebærende gjeld på rundt 270 milliarder kroner ved utgangen av andre kvartal i år. Boring og supply sto for nesten 80 prosent av den rentebærende gjelden i utvalget.

Gjeldsbetjeningsevnen til oljeleverandørforetakene har svekket seg innenfor alle segmenter i perioden etter oljeprisfallet, se figur 5.2.⁴ Svekkelsen er i hovedsak drevet av et fall i omsetning og inntjening, mye som følge av at gunstige kontrakter inngått i tiden før oljeprisfallet gradvis utløper. Foretakene har kuttet kostnader raskt gjennom å si opp ansatte, kutte lønn og ved å legge fartøy i opplag. Det har dempet noe av effekten fra omsetningsfallet på inntjeningen. Store deler av oljeleverandørnæringen er svært kapitalintensiv, og mange av foretakene tok i tiden før oljeprisfallet opp store lån for å finansiere investeringer i nye fartøy. Gjeldsnivået er derfor tilpasset en helt annen forventning til fremtidig inntjening enn det som

1 Ifølge EYs rapport, *The Norwegian oilfield services analysis 2015*, ble omsetningen i oljeleverandørnæringen om lag tredoblet fra 2005 til 2014.

2 Ifølge analyse- og konsultentselskapet Wood Mackenzie, se nyhets- melding fra 13. juli 2016.

3 Utvalget består av 27 oljeleverandørforetak notert på Oslo Børs. For en nærmere beskrivelse, se Hjelseth, Turtveit og Winje (2016) «Bankenes kredittrisiko mot oljeleverandørnæringen». *Aktuell kommentar* 5/2016. Norges Bank.

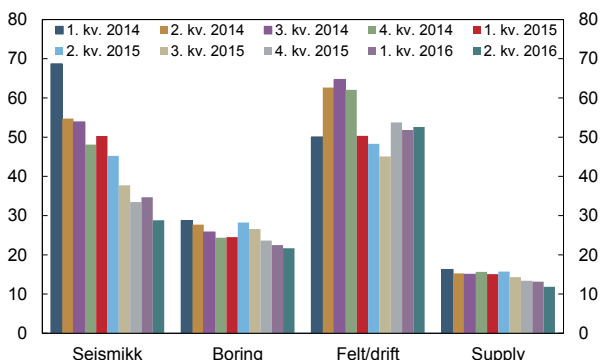
4 Gjeldsbetjeningsevnen er beregnet som inntjening i prosent av gjelden. Den gir en indikasjon på hvor stor andel av gjeldsforpliktelsene foretakene er i stand til å dekke over den løpende inntjeningen.

Figur 5.1 Spot- og terminpriser på råolje.
Brent blend. USD per fat. Januar 2010 – desember 2019¹

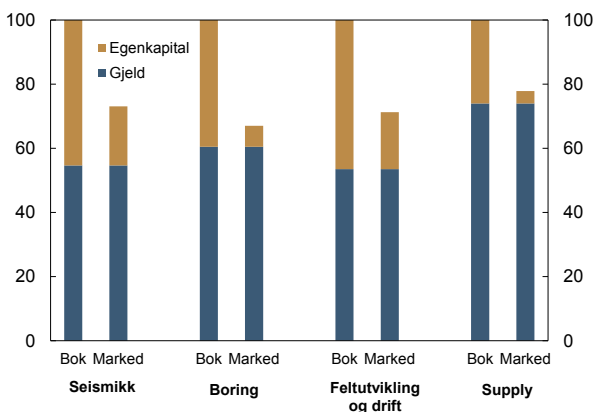
1) For terminpriser (stiplet) vises gjennomsnittet av terminprisene i perioden 24. – 28. oktober 2016.
Kilde: Thomson Reuters

Figur 5.2 Gjeldsbetjeningsevne¹ i oljeleverandørnæringen.
Prosent. 1. kv. 2014 – 2. kv. 2016

1) Driftsresultat før driftsmessige av- og nedskrivninger (EBITDA) siste fire kvartaler i prosent av netto rentebærende gjeld. Målet på EBITDA er standardisert av Bloomberg. Det er foretatt manuelle justeringer for EBITDA der det forekommer feilregistreringer i Bloombergs mål på EBITDA.
Kilder: Bloomberg og Norges Bank

Figur 5.3 Bokført verdi og markedsverdi av egenkapital for utvalgte oljeleverandørforetak. Prosent av bokført balanse. Per 30. juni 2016

Kilder: Bloomberg og Norges Bank

ligger til grunn i dag, og mange foretak sliter nå med å innfri sine betalingsforpliktelser.

Regnskapstall indikerer at foretakene kan absorbere en del underskudd før egenkapitalen er tapt. Den bokførte egenkapitalandelen har falt noe de to siste årene. Egenkapitalandelen kan gi en indikasjon på hvor mye et foretak kan tape før fremmedkapitalen blir påført tap, selv om det er krevende å anslå faktisk verdi av fartøy og andre eiendeler på balansen.

Markedsprisingen indikerer at verdien av eiendelene til oljeleverandørene er usikker og kan være betydelig lavere enn hva som fremgår av foretakenes bokførte balanse. Det kan bety at deler av den sikrede bankgjelden er utsatt for tap. Markedsprisingen av egenkapitalen falt brått for alle segmenter like etter oljeprisfallet. I andre kvartal i år var markedsverdien av egenkapitalen under halvparten av bokført verdi for alle segmenter, se figur 5.3. Også obligasjonsgjelden prises til langt lavere verdier enn pålydende.

Selv om oljeprisen og etterspørselen fra oljeselskapene skulle ta seg noe opp, vil et betydelig overskudd av fartøy i næringen svekke lønnsomheten til mange oljeleverandører. På den annen side kan økt konsolidering bidra til å effektivisere og styrke næringen.

BANKENES EKSPONERING MOT OLJERELATERT VIRKSOMHET

Norske banker har lav direkte eksponering mot oljerelatert virksomhet. Ifølge Finanstilsynet utgjør de 16 største bankenes oljerelaterte utlån rundt 5 prosent av deres samlede utlån. For bankene samlet sett var eksponeringen⁵ mot oljerelatert virksomhet i overkant av 200 milliarder kroner ved utgangen av 2015.⁶ Ifølge SpareBank 1 SR-Bank er 8,5 prosent av bankens samlede kreditteksponering oljerelatert, mens DNB oppgir 7,3 prosent, se figur 5.4.

Risikoen er påvirket av segmenteksponeringen. De fleste bankene med oljerelatert eksponering har noe utlån til supply-segmentet. DNB og SR-Bank har også eksponering mot boring. I tillegg har noen banker

5 Målt som samlet kreditteksponering (Exposure at default, EAD). Ifølge finansiell rapportering hadde DNB, SpareBank 1 SR-Bank, SpareBank 1 SMN og Sparebanken Møre en eksponering nær 200 milliarder kroner ved utgangen av 2015. Eksponering i øvrige banker vil trolig bringe samlet eksponering over 200 milliarder kroner.

6 For utlånsporteføljer til foretak er eksponeringsmålet EAD ofte større enn utestående utlån, blant annet fordi målet også inkluderer ubenyttede kredittlinjer.

eksponering mot oljeprodusenter og andre oljerelaterte foretak utenfor oljeleverandørnæringen.

EN LANGVARIG NEDGANGSPERIODE KAN GI ØKTE TAP

Norske banker har hatt lave tap over lengre tid. DNB og SR-Bank hadde lave tap i flere kvartaler etter oljeprisfallet, men i fjerde kvartal 2015 økte utlånstapene, se figur 5.5.⁷ DNB har anslått samlede utlånstap på inntil 18 milliarder kroner i perioden 2016 til 2018. Det tilsvarer årlige tap på om lag 0,4 prosent av alle utlån, noe under nivået i tredje kvartal 2016. SR-Bank anslår at utlånstapene for alle utlån kan bli 700–900 millioner kroner i 2016, tilsvarende 0,4–0,5 prosent av alle utlån.

Ved en langvarig nedgangsperiode innen oljerelatert virksomhet kan utlånstapene øke betydelig. I restruktureringene etter oljeprisfallet har bankene i flere tilfeller utsatt løpetid og avdragsbetalinger på lån til næringen. Noen foretak har restrukturert gjelden mer enn én gang de siste årene. Ved en eventuell ny restruktureringsrunde er foretakets handlingsrom som oftest mindre. Det innebærer at kreditorer også høyere opp i prioritetsrekkefølgen, som for eksempel banker, har høyere risiko for tap. Ved en langvarig nedgangsperiode må trolig flere foretak gjennomgå nye restruktureringsrunder. Det kan gi betydelig økte tap i bankene.

Utfordringene for foretakene innen supply og boring har likhetstrekk med situasjonen innen shipping etter finanskrisen i 2008. En kraftig økning i tilbudet av fartøy og redusert etterspørsel etter skipsfrakt ga lave fraktrater som svekket shippingforetakenes gjeldsbetjeningsevne. For shipping var disse årene en alvorlig nedgangsperiode. I perioden 2008–2014 tilsvarte norske bankers akkumulerte tap på utlån til utenriks sjøfart og rørtransport om lag 10 prosent av utlånene til disse næringene. DNBs tapsanslag for 2016–2018 indikerer at akkumulerte utlånstap mot oljerelatert virksomhet kan bli i samme størrelsesorden.

Tapspotensialet på oljerelaterte utlån kan være større enn bankene anslår. De høyeste registrerte utlånstapene for en enkeltstående næring er innen fiskeoppdrett i 2002–2006.⁸ Akkumulerte tap utgjorde 23 prosent av

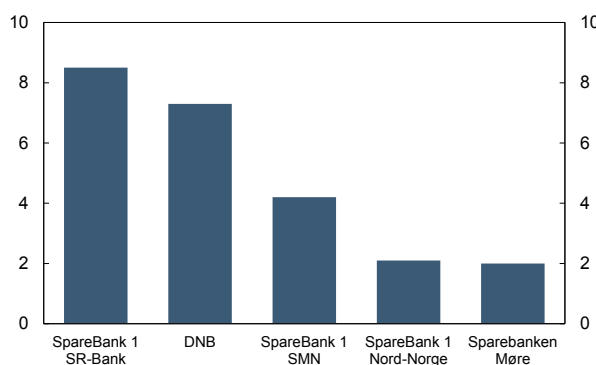
utlånene i perioden. Selv om de oljerelaterte utlånstapene skulle nå et tilsvarende nivå, vil alle bankene likevel oppnå solide overskudd over en femårsperiode dersom øvrig inntjening er på 2015-nivå.⁹ Det tyder på at bankene først vil kunne få press på soliditeten dersom tapene blir høye både på utlån til oljerelatert virksomhet og til andre næringer.

RINGVIRKNINGER FRA NEDGANGEN I OLJERELATERT VIRKSOMHET

Arbeidsledigheten har økt i Rogaland, men det er få tegn til større nasjonale ringvirkninger fra oljenedturen. For bankene kan utlån til næringsseidom være risikoutsatt ved ringvirkninger. Det kan likevel ta tid

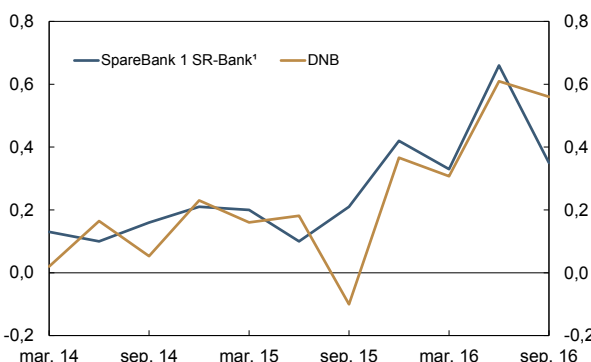
⁹ Antar at utlånene utgjør 75 prosent av EAD for oljerelatert eksponering for bankene i figur 5.4.

Figur 5.4 Eksponering mot oljerelatert virksomhet for utvalgte store banker som andel av samlet kreditteksponering¹. Prosent. Per 30. september 2016

¹ Exposure at default (EAD). Utlån for SpareBank 1 Nord-Norge og Sparebanken Møre. Kilder: Finanstilsynet, Finans Norge, DNB Markets, SpareBank 1 SR-Bank, SpareBank 1 SMN, SpareBank 1 Nord-Norge og Sparebanken Møre

Figur 5.5 Utlånstap i utvalgte banker.¹ Tap som andel av totale utlån. Annualisert. Prosent. 1. kv. 2014 – 3. kv. 2016

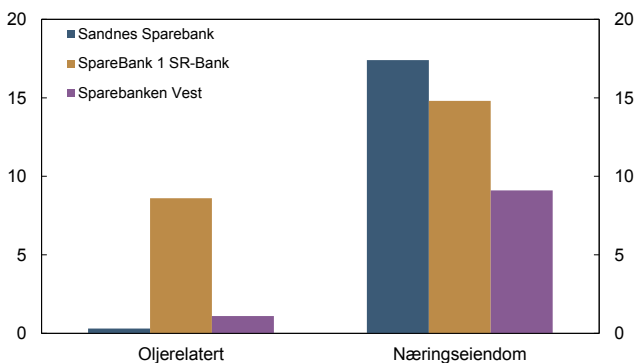

¹ Inklusive andeler av SpareBank 1 Bolig- og Næringskreditt. Kilder: Bankenes kvartalsrapporter

⁷ Analysen av bankenes oljeeksponering omhandler DNB og SR-Bank, ettersom de har høyest oljerelatert eksponering av de største norske bankene.

⁸ Ifølge den norske bankstatistikken ORBOF tilbake til 1997.

Figur 5.6 Olje- og næringsseiendomseksponering¹ for utvalgte banker i Rogaland. Eksponering som andel av brutto utlån.² Prosent. Per 30. juni 2016

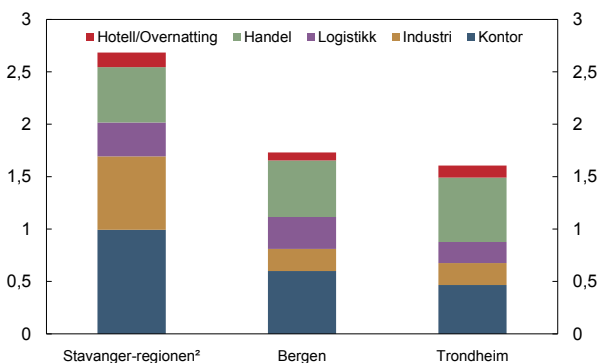

1) Næringsseiendom for Sparebank 1 SR-Bank, Eiendom og Eiendomsdrift for respektive Sandnes Sparebank og Sparebanken Vest.

2) Oljerelatert eksponering for SpareBank 1 SR-Bank er i prosent av samlet kredittseksponering (Exposure at default).

Kilder: Bankenes kvartalsrapporter

Figur 5.7 Igangsatte kommersielle næringsbygg.¹ Millioner kvadratmeter. 2000 – 2015

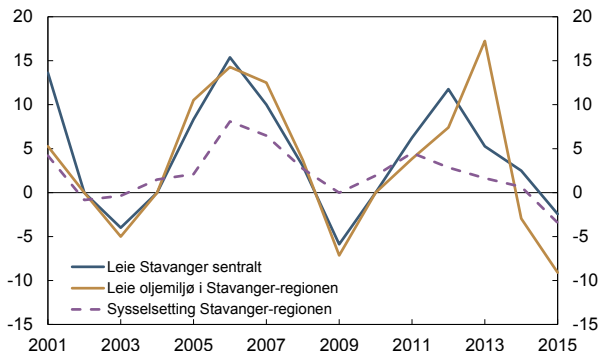

1) Inkluderer ikke bolig og fritidseiendom for kommersielle formål og eiendom i hovedsak eid av det offentlige som helse-, skole- og idrettsbygg.

2) Stavanger-regionen inkluderer Stavanger, Sandnes, Sola og Randaberg kommune.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 5.8 Kontorleiepriser¹ og sysselsetting² i Stavanger-regionen³. Årsvest. Prosent. 2001 – 2015

1) Statistikken ble endret i 2013. I «Leie oljemiljø i Stavanger-regionen» kan veksten i 2013 avvike noe fra den faktiske veksten.

2) Statistikken fra 2015 er basert på nytt datagrunnlag. Antall sysselsatte var omtrent 2,4 prosent lavere på landsbasis i 2015 med det nye datagrunnlaget. I figuren er det lagt til grunn at bruddet var tilsvarende for Stavanger-regionen.

3) Stavanger-regionen inkluderer Stavanger, Sandnes, Sola og Randaberg kommune.

Kilder: Dagens Næringsliv og Statistisk sentralbyrå

før tapene eventuelt øker betydelig på utlån til kontor i Rogaland. Oljenedturen kan svekke kreditttilbudet fra bankene.

Nedgangen i oljerelatert virksomhet har allerede hatt negative ringvirkninger i Rogaland. Aktivitetsfallet i oljenæringen har svekket den økonomiske utviklingen i fylket. Arbeidsledigheten har økt mer enn i andre fylker med oljerelatert virksomhet, og boligprisene har falt.¹⁰ Modellbaserte konkurssansynligheter for norske aksjeforetak viser foreløpig få tegn til økt risiko i andre næringer på nasjonalt nivå, se utdyping på side 48. Det kan likevel oppstå mer lokale ringvirkninger i andre næringer.

Næringsseiendom er en stor og historisk tapsutsatt næring for bankene.¹¹ De store regionale bankene i Rogaland har større eksponering mot næringsseiendom enn mot oljerelaterte foretak, se figur 5.6.

Næringsseiendom består av flere segmenter som kontor, handel, industri og logistikk. Kredittrisikoen i de ulike segmentene varierer. Den vil blant annet avhenge av soliditeten til eier og leietaker, gjenværende kontraktslengde, belåningsgrad og alternativ bruk av eiendommen.

De siste årene har kontormarkedet i Stavanger svekket seg markant. Nybyggingstallene tyder på at kontorlokaler utgjør en betydelig del av det totale næringsarealet i Stavanger-regionen, se figur 5.7. Kontor utgjør trolig en betydelig del av noen bankers eksponering mot næringsseiendom. Oljeprisfallet bidro til store nedbemanninger i 2015, særlig i Stavanger-regionen. Parallelt med nedgangen i sysselsettingen falt leieprisene, se figur 5.8. Kontorledigheten har samtidig omtrent doblet seg siden 2012, se figur 5.9. Et fortsatt fall i sysselsettingen kan føre til en ytterligere svekkelse i leiemarkedet.

Nybyggingsaktiviteten for næringsbygg i Stavanger-regionen har vært relativt høy over en lengre periode. Sammenlignet med Trondheim har det blitt igangsatt nesten dobbelt så mange kvadratmeter næringsbygg siden tusenårsskiftet (se figur 5.7).

¹⁰ Økning i antall arbeidsledige fra juni 2015 til juni 2016 er størst i Rogaland, fulgt av Møre og Romsdal, Hordaland og Vest-Agder ifølge NAV.

¹¹ Kragh-Sørensen, K. og H. Solheim (2014) «Hva taper bankene penger på under kriser?». Staff Memo 3/2014. Norges Bank.

Stigende kontorledighet, fallende markedsleie og særlig høy byggeaktivitet over en lengre periode gjør næringseiendomsforetak i Stavanger-regionen sårbare. Samtidig vil tapsrisikoen for bankene trolig først øke betydelig om nedgangsperioden vedvarer. Det tar sannsynligvis tid før en vesentlig del av kontorleiekontraktene inngått på høye nivåer før oljeprisfallet byttes ut. Dersom leietaker går konkurs, brytes normalt leiekontrakten. Konkursstatistikken viser fortsatt et nokså moderat nivå på antall konkurser for litt større foretak. Bankene kan derfor trolig absorbere en del oljerelaterte utlånstap før eventuelt tapene innen næringseiendom øker betydelig.

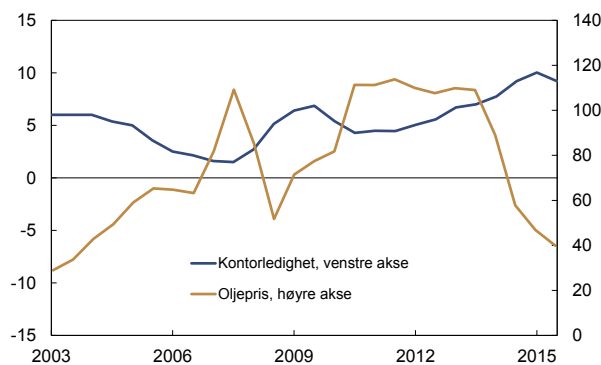
KREDITTLIBUDET KAN SVEKES

Kredittilbudet kan bli negativt påvirket av nedgangsperioden i oljenæringen, ettersom utlånskapasiteten kan bli redusert ved svekket lønnsomhet i bankene. Så langt er det ingen klare tegn til at kredittilbudet er betydelig redusert som følge av nedgangen i oljevirk-somheten. Lønnsomheten for de store regionale bankene i Rogaland var god i andre kvartal 2016. Den lave utlånsveksten er trolig et resultat av lav etterspørsel etter lån, økte kapitalkrav og andre faktorer, se figur 5.10.

Lavere kredittilbud kan forsterke en nedgang i Rogaland. Fallende bolig- og eiendomspriser kan svekke muligheten til å ta opp nye lån fordi gjeldsgraden (LTV) på eksisterende lån øker. Det gjelder særlig om bankene legger til grunn at prisene vil falle videre. En lavere boligformue reduserer husholdningenes muligheter til å ta opp nye lån. Det kan ha negativ påvirkning på husholdningenes etterspørsel, som omtalt i utdyping på side 13.

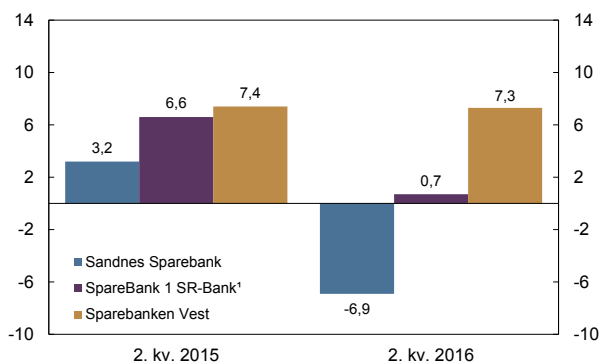
Utlånsveksten til filialer av utenlandske banker i Norge har historisk variert mer enn utlånsveksten til de norske bankene. I etterkant av finanskrisen var utlånsveksten fra utenlandske filialer negativ, se figur 5.11, men i de seneste årene har utlånsveksten vært høy. Utenlandske banker kan være særlig fleksible i sin allokering av utlånskapasitet, fordi de ofte har en større kapasitet til å øke utlånene i regioner og land hvor forventet lønnsomhet er høyest. Det kan ha bidratt til den volatile utlånsveksten for filialene. Ved en kraftig og langvarig nedgangsperiode i Rogaland kan banker med store eksponeringer mot regionen velge å redusere disse.

Figur 5.9 Kontorledighet i Stavanger-regionen og oljepris¹. Prosent og USD per fat. 2. halvår 2003 – 1. halvår 2016

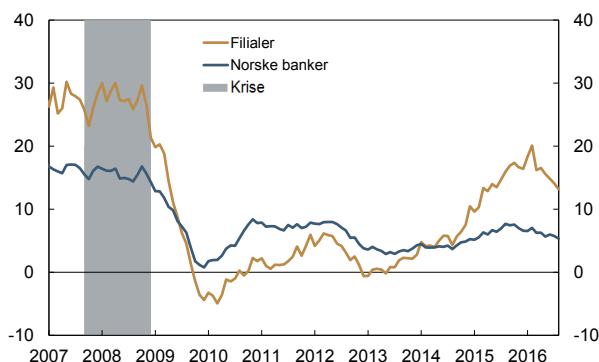
1) Brent blend. Gjennomsnittlig oljepris siste halvår.
Kilder: Akershus Eiendom, Eiendomsmegler 1 Rogaland, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figur 5.10 Utlånsvekst for store banker på Sørvestlandet. Årsvekst. Prosent. 2. kvartal 2015 og 2. kvartal 2016

1) Valutajustert.
Kilder: Bankenes kvartalsrapporter

Figur 5.11 Utlånsvekst for norske banker og filialer av utenlandske banker i Norge. Tolv månedersvekst. Prosent. Januar 2007 – august 2016

Kilde: Norges Bank

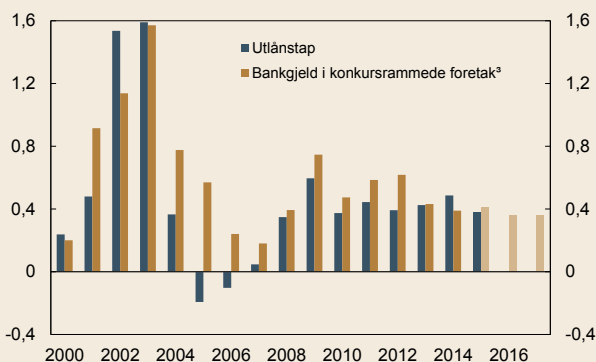
KREDITTRISIKO I FORETAKSSEKTOREN

Bankene har historisk tapt mer på utlån til foretak enn på utlån til husholdninger. Fallet i oljeprisen har økt kredittrisikoen i oljeleverandørnæringen. En empirisk modell basert på konkurssannsynligheter viser at kredittrisikoen i andre næringer har holdt seg stabil de siste årene.

Nesten 30 prosent av bankenes utlån er til næringsmarkedet. Tap på utlån til ikke-finansielle foretak har historisk vært betydelig høyere enn tap på utlån til husholdninger, både nasjonalt og internasjonalt.¹ Norges Bank har utviklet en ny empirisk modell for analyse av kredittrisikoen i foretakssektoren.² Modellen bruker konkursdata, regnskapsdata, kredittvurderingsinformasjon og økonomiske indikatorer til å estimere individuelle konkurssannsynligheter for norskregistrerte ikke-finansielle foretak.³

- 1 Se Kragh-Sørensen, K. og H. Solheim (2014) «Hva taper bankene penger på under kriser?», *Staff Memo* 3/2014, Norges Bank.
- 2 Se Hjelseth, I.N. og A. Raknerud (2016) «A model of credit risk in the corporate sector based on bankruptcy prediction», *Staff Memo* 20/2016, Norges Bank.
- 3 Modellen har likhetstrekk med Norges Banks tidligere SEBRA-modell som anvendte regnskapsdata til å predikere individuelle konkurssannsynligheter, se for eksempel Eklund, T., K. Larsen og E. Bernhardsen (2001) «Modell for analyse av kredittrisiko i foretakssektoren», *Penger og Kreditt* 2/2001, Norges Bank. Modellen er estimert på perioden 2000–2014.

Figur 5.12 Bankenes¹ utlånstap til foretak som andel av totale utlån til foretak og bankgjeld i konkursrammede foretak som andel av total bankgjeld i foretakene.² Prosent. 2000 – 2017

- 1) Alle banker i Norge unntatt filialer av utenlandske banker.
 - 2) Inkluderer ikke olje- og oljerelatert næring, forsyning og utenriks sjøfart.
 - 3) Modellanslag for 2015 – 2017.
- Kilde: Norges Bank

Det er ikke direkte samsvar mellom konkurser i foretakssektoren og utlånstap i bankene. Siden 2000 har det likevel vært en nær sammenheng mellom bankenes tap på foretakslån og bankgjeld i konkursrammede foretak, se figur 5.12.

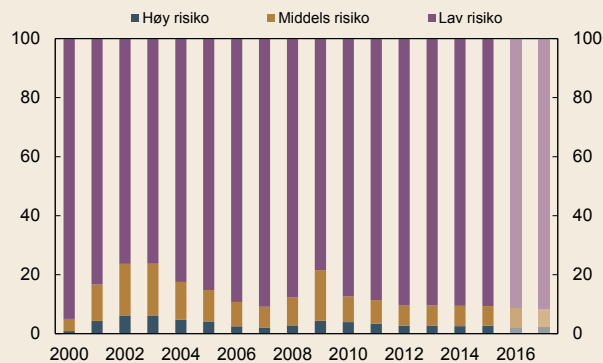
Konkurssannsynlighetene estimeres på næringsnivå og dekker næringene:

- Fiske og akvakultur
- Industri og bergverksdrift
- Varehandel, overnatting og servering
- Bygg og anlegg
- Næringseiendom
- Tjenesteyting og transport

Næringene i modellutvalget dekker om lag 75 prosent av samlet bankgjeld i ikke-finansielle aksjeselskap. Det er ikke estimert modeller for olje- og oljerelatert næring, forsyning og utenriks sjøfart.

Risikoen i foretakssektoren kan vurderes ved å dele foretakene inn i risikoklasser etter estimert konkurssannsynlighet og deretter beregne hvor mye av bankgjelden som er i hver risikoklasse.

Figur 5.13 Foretakenes bankgjeld fordelt på foretakenes konkurssannsynlighet. Prosent. 2000 – 2017¹

- 1) Anslag for 2016 og 2017.
- Kilde: Norges Bank

Følgende verdier for konkurssannsynligheter er brukt for å dele inn foretakene i risikoklasser:

- Lav risiko: 0,75 prosent og lavere
- Middels risiko: mellom 0,75 og 3 prosent
- Høy risiko: 3 prosent og høyere

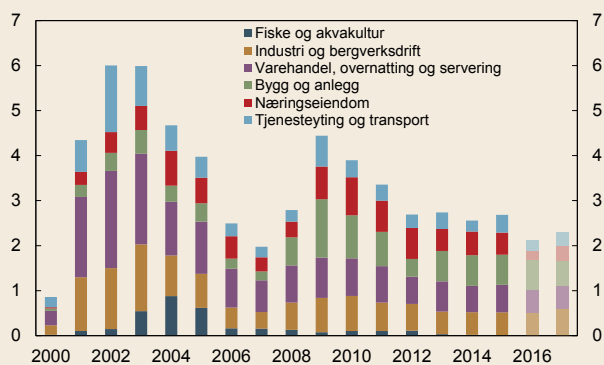
Under konjunkturedgangen tidlig på 2000-tallet og under finanskrisen var 20–25 prosent av bankgjelden i foretakene klassifisert som høy og middels risiko, se figur 5.13. Siden 2012 har andelen bankgjeld med høy og middels risiko holdt seg relativt stabil på om lag 10 prosent. Modellanslagene for 2017 indikerer lite endring i andelen i de ulike risikoklassene. Det samlede nivået på konkursutsatt bankgjeld anslås også å holde seg stabilt i 2017 (se figur 5.12).

Figur 5.14 viser bidraget fra hver næring til samlet andel bankgjeld i høyrisikoforetak. De siste årene har om lag 70–75 prosent av bankgjelden i høyrisiko-segmentet vært i foretak innen næringene industri og bergverksdrift, varehandel, overnatting og servering og bygg og anlegg. Disse næringene sto kun for rundt 30 prosent av samlet bankgjeld i modellutvalget.

Under bankkrisen på 90-tallet tapte bankene betydelige beløp på utlån til næringseiendom. Til tross for at nesten 40 prosent av bankgjelden til foretakene er i næringseiendom, er bidraget til høyrisikoklassen relativt lavt. Det samsvarer med at det har vært få konkurser og lave tap på utlån til næringseiendom i estimeringsperioden.

De siste årene har lave renter bidratt til høye priser på næringseiendom. Leieprisene på lokaler har vært nokså stabile i Oslo-området, hvor en stor andel av de kommersielle næringsbyggene er lokalisert. Det demper risikoen for utlånstap til næringseiendom på kort sikt. Mesteparten av eiendelene til foretakene i næringseiendomssektoren er knyttet til verdien på næringsbygg. Et betydelig fall i næringseiendomsprisene som følge av fallende leiepriser eller økte renter, kan gi en markert økning i konkurser innen næringseiendom, og da kan bankenes tap på utlån øke betydelig.

Figur 5.14 Andel bankgjeld i foretak med høy konkurssannsynlighet. Bidrag fra hver næring. Prosent. 2000 – 2017¹⁾

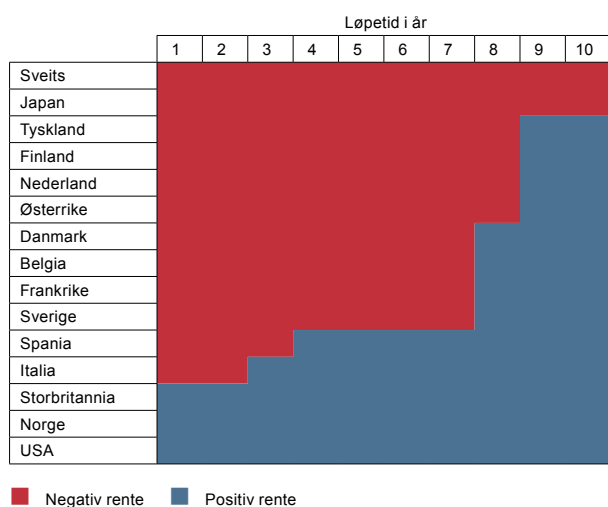
1) Anslag for 2016 og 2017. Kilde: Norges Bank

6 SVÆRT LAVE RENTER OG FINANSIELL STABILITET

LAVE RENTER OG RISIKOPÅSLAG	50	SVÆRT LAVE RENTER OG BANKENES LØNNSOMHET	53
MER INVESTERING I EIENDOM	51	UTFORDRINGER FOR LIVSFORSIKRING OG PENSJON	54
BOKS: RENTENIVÅ OG VERDSETTELSE AV EIENDOM	52	• Risiko for tillitssvikt	55

Rentene er svært lave i flere land. Svært lave renter kan bidra til at veksten i eiendomspriser holder seg oppe og gjeldsbelastningen i husholdningene øker. En økning i rentenivået, eller endrede forventinger til når rentene skal opp, kan bidra til store prisutslag i rente-, aksje- og eiendomsmarkedene. Svært lave renter bidrar også til press på bankenes netto renteinntekter. Men samtidig kan utlåns-tapene bli lavere, fordi låntakernes rentebelastning går ned. Det lave rentenivået skaper dessuten utfordringer for aktører som tilbyr pensjon med garantert avkastning.

Figur 6.1 Statsobligasjonsrenter for utvalgte land. Per 28. oktober 2016

Kilder: Bloomberg og Norges Bank

LAVE RENTER OG RISIKOPÅSLAG

Lav og til dels negativ avkastning på sikre statspapirer gjør investeringer med høyere risiko og høyere forventet avkastning attraktive for investorene.

Pengemarkedsrentene er negative i Sverige, Danmark, euroområdet og Sveits. Disse landene har også negativ rente på statsobligasjoner, se figur 6.1. Også i Norge er pengemarkedsrentene lave. De er likevel vesentlig høyere enn i Sverige og Danmark.

Statsobligasjoner betraktes vanligvis som en investering uten kredittrisiko. Investorer krever risikopåslag for å holde mer risikable investeringer. Risikopåslagene er i dag på et lavt nivå, se figur 6.2.

Endringer i forventningene om når rentene vil stige og hvor raskt økningen vil skje, kan føre til store prisutslag i verdipapirmarkedene. Den kraftige økningen i rentene på amerikanske statsobligasjoner i 2013 og på tyske statsobligasjoner i 2015 oppsto som følge av endringer i forventningene til det fremtidige rentenivået, se figur 6.3.

Når rentenivået øker kan investorenes risikotaking dempes, slik at risikopåslagene øker. Det kan føre til at bankenes utlånsrenter øker mer enn oppgangen i styringsrenten skulle tilsi. Store renteøkninger kan ramme investorer og låntakere som har tilpasset seg forventninger om at rentenivået skal holde seg lavt lenge.

MER INVESTERING I EIENDOM

Om rentene forblir lave over lang tid, vil den sterke boligprisveksten kunne fortsette og gjeldsoptaket i husholdningene øke.

Avkastningen på innskudd og sikre statspapirer er lav, se tabell 6.1. I en slik situasjon kan mer risikable investeringer med høyere forventet avkastning, som obligasjoner med høy kredittrisiko, aksjer eller eiendom, fremstå som attraktive for husholdninger og foretak.

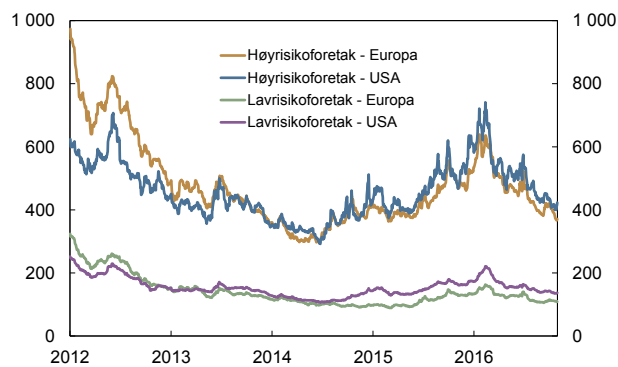
En betydelig del av husholdningenes sparing går allerede til investering i bolig, se figur 6.4. Husholdningene har de siste årene investert lite i verdipapirer og fond, mens de fortsatt sparer forholdsvis mye i bankinnskudd. Lite kjennskap til verdipapirmarkedene kan bidra til at husholdninger foretrekker å investere i bolig og eiendom. Etter en lang periode med høy boligprisvekst kan dessuten boliginvesteringer oppfattes som mindre risikable enn andre investeringer.

En stor del av husholdningers låneopptak benyttes til å finansiere boligkjøp. Boliginvesteringer er trolig den eneste investeringen hvor en vanlig husholdning kan belåne hoveddelen av kjøpesummen til en relativt lav rente. Tilgangen på lån er ofte god når panteverdiene er høye og stigende. Med 85 prosent gjeldsfinansiering av kjøpesummen vil en boligprisvekst på 6 prosent tilsvare en årlig avkastning på egenkapitalen på over 20 prosent, se figur 6.5. Investeringer i bolig er også gunstige på grunn av skattemessig fradrag for gjeldsrenter og relativt lav skattlegging av boligformue.

Lave renter i kombinasjon med forventninger om fortsatt prisvekst på boliger kan også gjøre det mer attraktivt med privat investeringsvirksomhet i boligmarkedet. Alt annet likt vil en lavere rente øke verdien av boligen om den verdsettes som en ordinær investering, se boks på side 52.

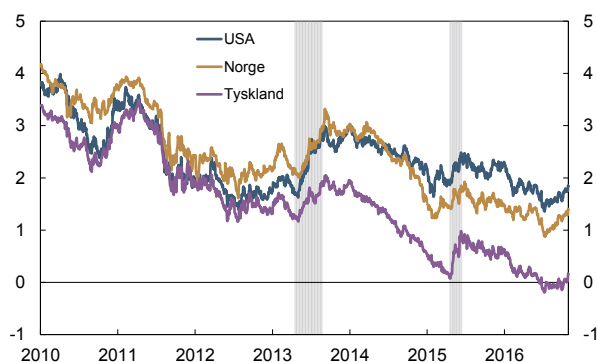
Billig finansiering, god tilgang på kreditt og antatt høy egenkapitalavkastning bidrar trolig til den sterke veksten i boligpriser og kan føre til økt gjeldsoptak. Sårbarhetene knyttet til høy gjeld i husholdningene og sterk vekst i eiendomspriser er omtalt i kapittel 1 «Risikobildet».

Figur 6.2 Risikopåslag på foretaksobligasjoner.¹ Basispunkter. 2. januar 2012 – 28. oktober 2016

1) Avkastning på obligasjoner målt mot tysk og amerikansk statsobligasjonsrente. Lavrisiko er kredittrvurdert BBB- eller bedre og høyrisiko BB+ eller dårligere. Kilde: Thomson Reuters

Figur 6.3 Rente på 10-års statsobligasjoner. Prosent. 1. januar 2010 – 28. oktober 2016

Kilde: Bloomberg

TABELL 6.1 UTVALGTE RENTER OG INFLASJON I NORGE OG SVERIGE. PROSENT PER ÅR. PER 30. SEPTEMBER 2016

	Norge	Sverige
Pengemarkedsrente ¹	1,2	-0,5
Statsobligasjon 10 år	1,2	0,2
Innskuddsrente husholdninger ²	0,7	0,1
Innskuddsrente foretak ²	0,7	0,0
Inflasjon, KPI	3,6	0,9
Memo:		
Boligprisvekst siste 12 mnd. ³	8,0	8,9
Børsavkastning siste 12 mnd. ⁴	7,0	9,4

1) Tremåneders NIBOR for Norge og tremåneders STIBOR for Sverige.

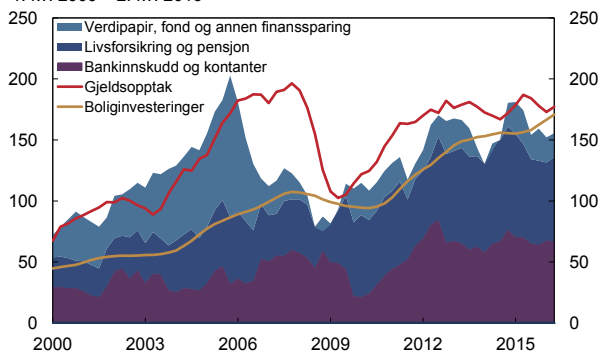
2) Rente for beholdningen av innskudd.

3) Veksten for Sverige er per 30. juni 2016 og omfatter småhus.

4) Avkastning for Oslo Børs og OMX Stockholm.

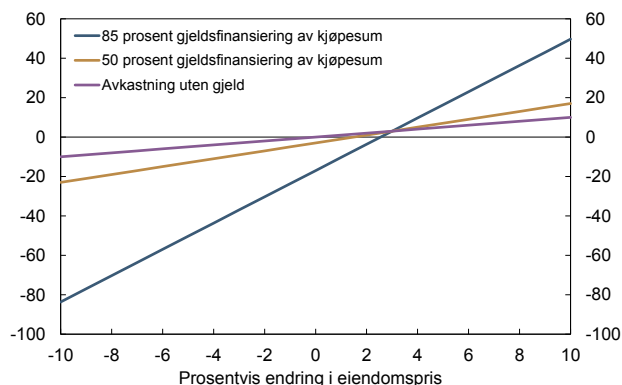
Kilder: Bloomberg, Statistiska centrabyrå og Statistisk sentralbyrå

Figur 6.4 Husholdningenes boliginvesteringer, finansinvesteringer og gjeldsoptak. Sum siste fire kvartaler. Milliarder kroner. 1. kv. 2000 – 2. kv. 2016

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 6.5 Avkastning til eier for ulike grader av gjeldsfinansiering.¹ Prosent

¹) Avkastning før skatt og transaksjonskostnader. Gjeldsrenten er 3 prosent.
Kilde: Norges Bank

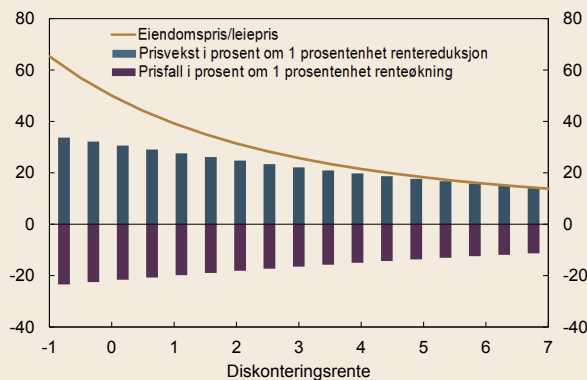
RENTENIVÅ OG VERDSETTELSE AV EIENDOM

Alt annet likt vil en lavere rente øke verdien av en eiendom om den verdsettes som en ordinær investering. Et enkelt talleksempel illustrerer dette, se figur 6.6. I eksempelet er eiendomsprisen satt lik nåverdien av årlige leiebetalinger over en periode på 50 år.

Virkningen på eiendomsprisene av renteendringer vil være større jo lavere rentenivået er i utgangspunktet. Dersom boligkjøperne legger til grunn en rente på 2 prosent for hele perioden (diskonteringsrenten) i stedet for 3 prosent, vil den beregnede eiendomsprisen stige med over 20 prosent. Den beregnede prisen øker fordi investorer vil være villige til å betale mer for leiebetalinger når avkastningen på alternative investeringer faller.

Dersom rentenivået øker, vil den beregnede eiendomsprisen falle. Når renten i utgangspunktet er på et lavt nivå, blir fallet i eiendomsprisen større sammenlignet med en tilsvarende renteøkning fra et høyere rentenivå (se figur 6.6). Eksempelet viser at eiendomsprisen, beregnet som neddiskontert verdi av leieinntekter, vil falle med 20 prosent om renten økes fra 1 til 2 prosent. Verdifallet blir 14 prosent dersom renten øker fra 5 til 6 prosent.

Figur 6.6 Eiendomspris som andel av leiepris.¹ Prosentvis endring i eiendomspris ved 1 prosentenhets endring i rentenivå

¹) Eiendomspris er lik nåverdien av årlige leiebetalinger over en periode på 50 år. Diskonteringsrenten er vist på x-aksen.
Kilde: Norges Bank

SVÆRT LAVES RENTER OG BANKENES LØNNSOMHET

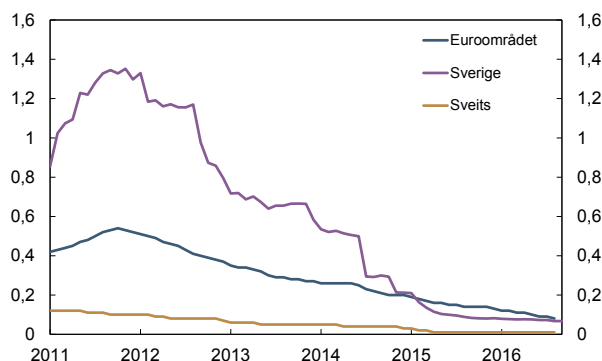
Nullgulvet for innskuddsrentene til små og mellomstore kunder legger press på bankenes netto renteinntekter. Det lave rentenivået reduserer rentebelastningen til bankenes lånekunder. Det kan bidra til lavere utlånstap. Så langt ser det lave rentenivået i Norge ikke ut til å ha påvirket lønnsomheten i bankene i særlig grad.

Dersom pengemarkedsrentene er negative og bankene samtidig krever en margin på sine innskudd, det vil si at innskuddsrentene er lavere enn pengemarkedsrentene, vil også innskuddsrentene bli negative. I land med negative pengemarkedsrenter er innskuddsrentene for små og mellomstore kunder nær null, se figur 6.7, men hittil er det få eksempler på negative innskuddsrenter. Innskytere kan unngå negativ avkastning ved å oppbevare midlene i kontanter fordi oppbevaringskostnadene på mindre beløp er små. Negative innskuddsrenter øker derfor risikoen for at bankinnskuddene flyttes til alternative spareformer. Et fall i innskuddsdekningen kan svekke bankenes kredittvurdering og gi både dyrere og vanskeligere tilgang på finansiering for bankene.

For å unngå negative innskuddsrenter må bankene redusere innskuddsmarginene. Lavere innskuddsmargin svekker isolert sett bankenes netto renteinntekter, og svekkelsen er større jo større del av finansieringen som er innskuddsbasert. Norske banker har de siste årene opprettholdt netto renteinntekter som andel av forvaltningskapitalen, mens det har vært en nedgang i land med negative renter, se figur 6.8.

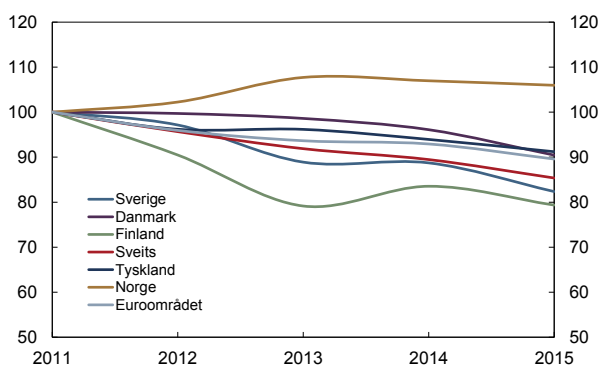
Netto renteinntekter har stor betydning for bankenes lønnsomhet, men også andre inntekter og kostnader er viktige. Lav eller negativ lønnsomhet er ofte forårsaket av høye utlånstap. Svært lave renter kan isolert sett bidra til lavere utlånstap fordi lave renter reduserer låntakernes rentebelastning og sannsynligheten for at låntakerne misligholder gjelden. Erfaringene så langt fra Sverige og euroområdet er at lave og negative renter ikke har en entydig negativ effekt på bankenes lønnsomhet.¹

Figur 6.7 Innskuddsrenter for husholdninger.¹
Prosent. Januar 2011 – september 2016

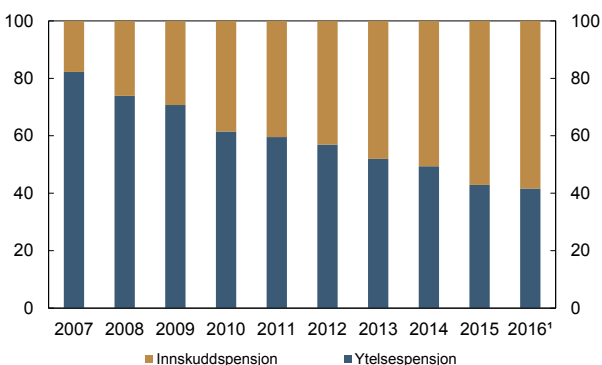
1) Innskuddsrenter for nye avtaler. Serien for Sverige omfatter alle løpetider. Euroområdet og Sveits omfatter innskudd uten bindingstid. Serien for Sveits gjelder flere sektorer enn husholdninger.
Kilder: Statistiska centralbyrån, Den europeiske sentralbanken og Den sveitsiske sentralbanken

Figur 6.8 Netto renteinntekter som andel av sum eiendeler.¹
Indeks. 2011 = 100. 2011 – 2015

1) Uvektet gjennomsnitt av bankenes netto renteinntekter i prosent av sum eiendeler.
Kilder: SNL Financial og Norges Bank

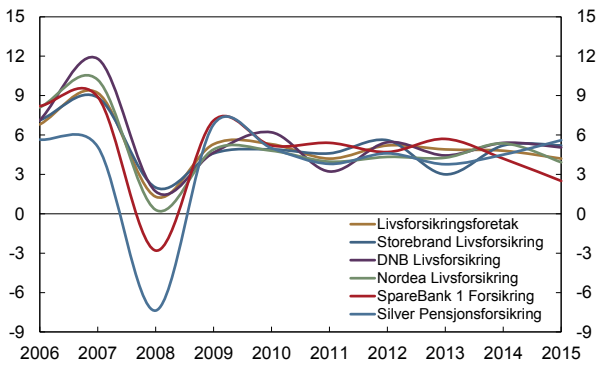
Figur 6.9 Fordeling av forfalt bruttopremie for privat ytelses- og innskuddspensjon. Prosent. 2007 – 2016

1) Per 30. juni 2016.
Kilde: Finans Norge

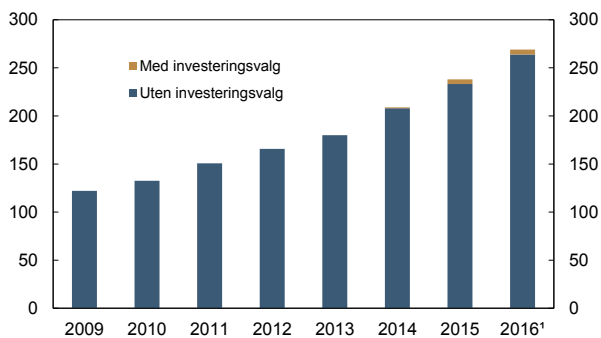
1 Se fordykning i Penningpolitisk rapport april 2016, Riksbanken.

Figur 6.10 Bokført avkastning på midler som skal dekke utbetalinger til avtaler med rentegaranti.¹ Prosent. 2006 – 2015

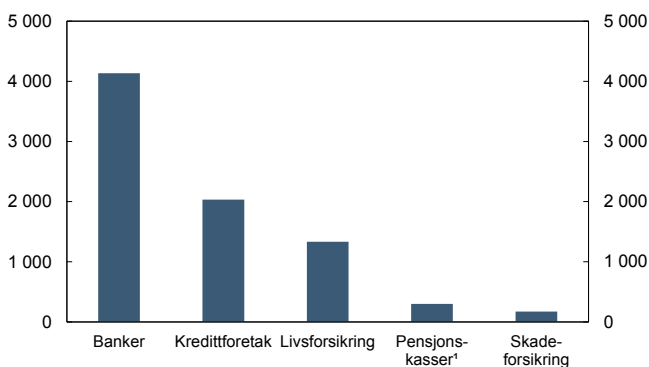
1) Gjennomsnittlig bokført avkastning på kollektivporteføljen.
Kilder: Finanstilsynet og livsforsikringsforetakenes årsrapporter

Figur 6.11 Forpliktelses fripoliser. Milliarder kroner. 2009 – 2016

1) Per 30. juni 2016.
Kilde: Finans Norge

Figur 6.12 Forvaltningskapital i ulike grupper norske finansforetak. Milliarder kroner. Per 30. juni 2016

1) Omfatter private og kommunale pensjonskasser. Tall for pensjonskassene er beregnet.
Kilder: Finanstilsynet og Norges Bank

UTFORDRINGER FOR LIVSFORSIKRING OG PENSJON

Det lave rentenivået skaper utfordringer for aktører som tilbyr pensjon med garantert avkastning. Ytelsesordninger er kostbare for foretak som har slike ordninger for sine ansatte når avkastningen er lav, fordi premiebetalingene øker. Mange foretak har derfor gått over til innskuddsbaserte ordninger. Avvikling av ytelsesordninger fører til et større volum av fripoliser. Det skaper utfordringer for livsforsikringsforetak og pensjonskasser fordi de selv må dekke forskjellen mellom den garanterte og den faktiske avkastningen på fripoliser. I tillegg er kapitalkravet på fripoliser høyt.

For ytelsesbaserte ordninger ligger nivået på de fremtidige utbetalingene fast. De løpende premieinnbetalingene må sammen med avkastningen være tilstrekkelig til å finansiere utbetalingene. Antatt fremtidig avkastning er avgjørende for hvor store premieinnbetalingene må være. Lavere forventet avkastning (beregningssrente) medfører at premieinnbetalingene må økes. Det har bidratt til at foretakene i privat sektor i økende grad har gått over til innskuddsbaserte ordninger, se figur 6.9. I innskuddsbaserte ordninger vil det fremtidige nivået på utbetalingene variere med avkastningen som er oppnådd i opptjeningsperioden. Arbeidstakerne bærer da selv risikoen. Selv om pensjonssparing i privat sektor i økende grad skjer i innskuddsordninger, utgjorde ytelsesbaserte forsikringsforpliktelser om lag 70 prosent av forpliktelsene i privat sektor ved utgangen av første halvår 2016.²

Gjennomsnittlig garantert rente ved utgangen av 2015 var 3,2 prosent.³ Mange livsforsikringsforetak har en bokført avkastning som er høyere enn den garanterte renten, blant annet på grunn av obligasjoner kjøpt tidligere med en høy rente og obligasjoner holdt til forfall, se figur 6.10. Etter hvert som obligasjonene forfaller og må reinvesteres, vil bidraget til avkastningen fra obligasjonsinvesteringene avta. De siste årene har livsforsikringsforetakene økt sine direkte utlån på balansen. Det kan trolig ses i sammenheng med det lave rentenivået og at foretakene må holde relativt lite kapital bak slike eiendeler. Store investeringer blant livsforsikringsforetakene i eiendom og utlån med pant i eiendom kan bidra til sterkere vekst i gjeld og eiendomspriser.

2 Ifølge Markedsandeler, endelige tall og regnskapsstatistikk, 2. kvartal 2016, Finans Norge.

3 Ifølge *Finansielt utsyn 2016*, Finanstilsynet.

Avvikling av ytelsesordninger i privat sektor medfører at det utstedes fripoliser.⁴ Fripoliser er forsikringskontrakter som gir rett til en fremtidig minimumspensjon uten at arbeidsgiver eller arbeidstaker er forpliktet til å foreta ytterligere premieinnbetalinger. Avvikling av ytelsesordninger har ført til betydelig økning i volumet av fripoliser, se figur 6.11. Fripoliser er spesielt utfordrende for livsforsikringsforetakene og pensjonskassene fordi de selv må dekke rentegarantien. I tillegg er det høye krav om regulatorisk kapital på disse kontraktene.

Den økte beholdningen av fripoliser og fallet i rentenivået har økt kapitalkravene under det nye soliditetsregelverket for forsikring, Solvens II. Det trådte i kraft 1. januar 2016 og skjerper behovet for kapital forbundet med fripoliser og langsiktige garantier.⁵ Under Solvens II verdsettes livsforsikringsforetakenes forpliktelser til markedsverdi ved å diskontere fremtidig netto utbetaling med risikofri langsiktig rente. Lavere renter øker verdien av forsikringsforpliktelsene, slik at markedsverdien av egenkapitalen reduseres. Overgangsordninger demper foreløpig den negative effekten av lave renter på kapitalkravet. Ifølge Finanstilsynet har åtte livsforsikringsforetak fått tillatelse til å benytte overgangsordningen for verdifastsettelse av forsikringsforpliktelsene. Foreløpige beregninger viser at disse foretakene ville oppfylt Solvens II-kravet uten overgangsregelen.⁶

RISIKO FOR TILLITSSVIKT

Livsforsikringsforetakene tilbyr ikke betalingstjenester, og forvaltningskapitalen deres er lav sammenlignet med bankene, se figur 6.12. Livsforsikringsforetakene er likevel viktige aktører i det norske finansielle systemet fordi de står for en betydelig del av bankenes markedsfinansiering, se figur 6.13. I tillegg er de fleste private livsforsikringsforetakene i Norge tett sammenvevd med bankene fordi de inngår i konsern sammen med banker.

Dersom et forsikrings- eller pensjonsforetak med underdekning settes under offentlig administrasjon kan det foretas en nedskrivning av forsikringskravene.

4 Det utstedes ikke fripoliser i offentlige ordninger. I offentlige ordninger utstedes det et bevis som viser arbeidstakerens pensjonsrettighet. I offentlige ordninger må arbeidsgiver fortsette å betale premie for å sikre pensjonsrettigheten selv om arbeidstaker slutter.

5 Pensjonskassene er underlagt Tjenestepensjonsdirektivet som avviker fra Solvens II. Finansdepartementet sendte 28. september 2016 på høring et forslag om nye kapitalkrav for pensjonskasser. Forslaget innebærer en forenklet versjon av Solvens II-kravene.

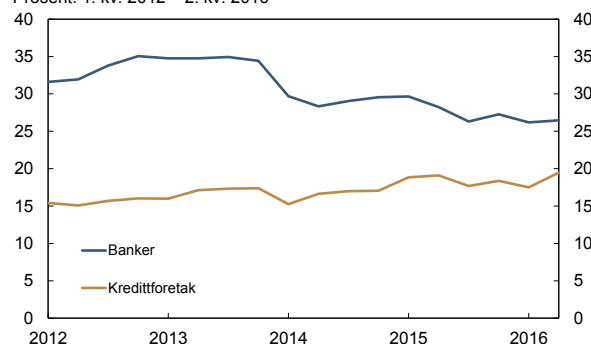
6 *Finansielt Utsyn 2016*, Finanstilsynet.

Det kan da bre seg en oppfatning blant publikum om at de kan tape penger på det de tidligere anså som sikre krav. Usikkerhet om livsforsikringsforetakenes evne til å innfri sine forpliktelser kan også føre til mistillit mot andre finansforetak som banker.

Så langt er det ikke tegn til alvorlige problemer i de store norske livsforsikringsforetakene. Garanterte produkter utgjør en betydelig, men avtakende del av deres virksomhet. Potensialet for utstedelse av nye fripoliser er også begrenset i de største foretakene, se gule søyler i figur 6.14.⁷

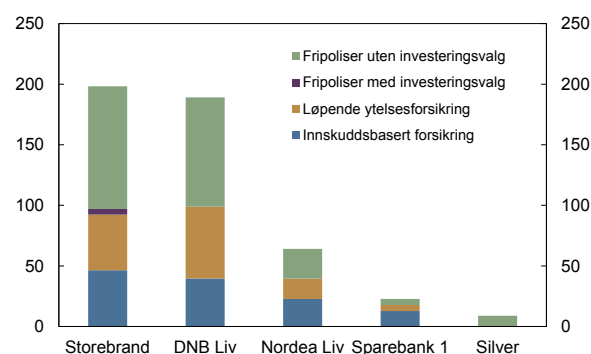
7 Silver Pensjonsforsikring AS forvalter hovedsakelig fripoliser og søkte i 2015 Finansdepartementet om midlertidig dispensasjon fra Solvens II-kravene. Finansdepartementet innvilget ett års utsettelse med å oppfylle Solvens II-kravene, fram til 1. januar 2017.

Figur 6.13 Livsforsikringsforetaks og pensjonskassers eierandel av obligasjonsgjeld¹ utstedt av banker og kredittforetak. Prosent. 1. kv. 2012 – 2. kv. 2016

1) VPS-registrert obligasjonsgjeld. Per 30. juni 2016 er 318 milliarder utstedt av banker og 473 milliarder utstedt av kredittforetak. Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 6.14 Utvalgte livsforsikringsforetaks¹ forpliktelser for kollektiv tjenestepensjon i privat sektor.² Milliarder kroner. Per 31. desember 2015

1) Storebrand Livsforsikring, DNB Livsforsikring, Nordea Liv Norge, SpareBank 1 Forsikring og Silver Pensjonsforsikring.

2) Forpliktelser for løpende ytelsesforsikring beregnet som forpliktelser for ytelsesforsikring fratrukket fripoliserforpliktelser.

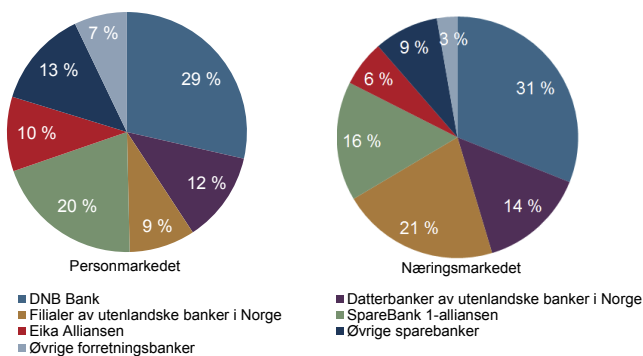
Kilde: Finans Norge

VEDLEGG 1

DEN NORSKE BANKSEKTOREN

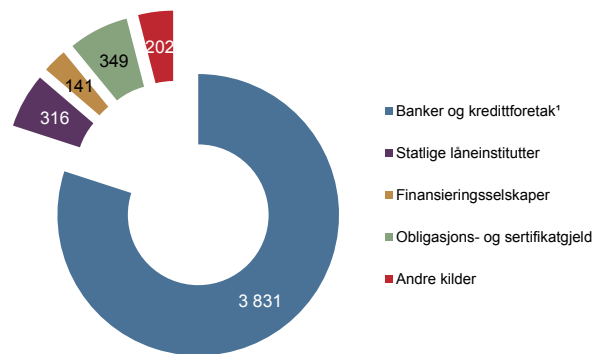
Se også *Norges Bank Memo 2/2016* for en beskrivelse av det norske finansielle systemet.

Figur 1 Markedsandeler på utlån i bankmarkedet.^{1,2}
Prosent. Per 30. juni 2016

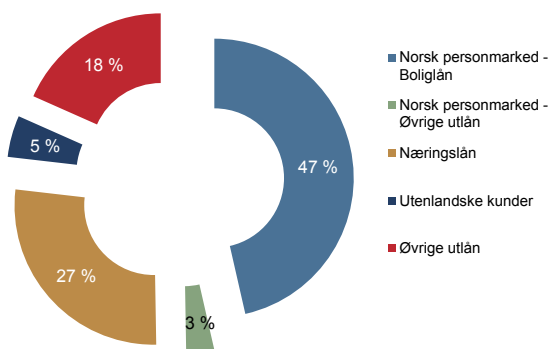
1) Alle banker og kredittforetak i Norge.
2) Se tabell 2.
Kilde: Norges Bank

Figur 2 Brutto innenlandsgjeld til publikum fordelt på kredittkilder.
Milliarder NOK. Per 30. juni 2016

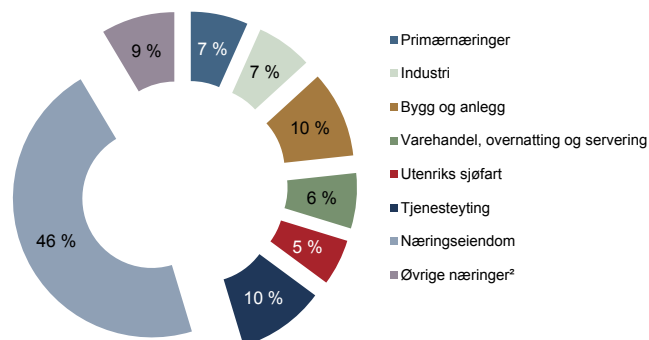
1) Alle banker og kredittforetak i Norge inkludert Eksportfinans.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 3 Utlån¹ fra alle banker og kredittforetak.
Prosent. Per 30. juni 2016

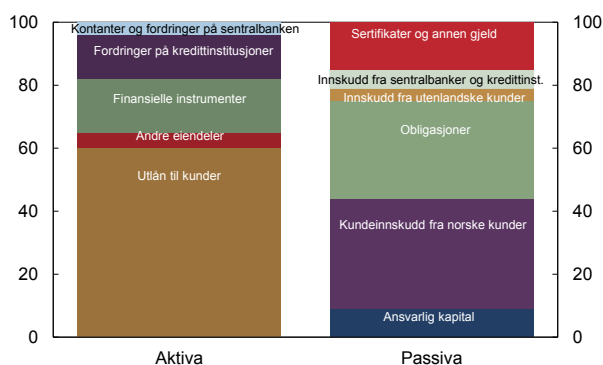
1) Totale utlån er 4 825 milliarder kroner.
Kilde: Norges Bank

Figur 4 Utlån til næringsmarkedet¹ fra alle banker og kredittforetak.
Prosent. Per 30. juni 2016

1) Totale næringslån er 1 307 milliarder kroner.
2) Øvrige næringer inkluderer Oljeservice, Transport ellers, Forsyning og Utvinning av naturressurser. Oljeservice er her snevert definert.
Kilde: Norges Bank

Figur 5 Balansen¹ til norskeide banker og OMF-kredittforetak.²
Prosent. Per 30. juni 2016

1) Interne poster mellom banker og kredittforetak er ikke eliminert.
2) Alle banker og kredittforetak med unntak av filialer og datterbanker av utenlandske banker i Norge.
Kilde: Norges Bank

TABELL 1 STRUKTUREN I FINANSNÆRINGEN I NORGE PER 30. JUNI 2016

	Antall	Utlån (mrd. kr.)	Forvaltningskapital (mrd. kr.)
Banker (ekskl. filialer av utenlandske banker)	126	2 020	4 136
Filialer av utenlandske banker	10	425	779
Kredittforetak (inkl. filialer av utenlandske foretak)	30	1 583	2 034
Finansieringsselskaper (inkl. filialer av utenlandske selskaper)	51	148	183
Statlige låneinstitutter	3	317	329
Livsforsikringselskaper (ekskl. filialer av utenlandske selskaper)	13	84	1 333
Skadeforsikringselskaper (ekskl. filialer av utenlandske selskaper)	59	2	172
	(Mrd. kr)		
Markedsverdi av aksjer og egenkapitalbevis, Oslo Børs	1 857		
Utestående innenlandsk obligasjons- og sertifikatgjeld	1 975		
Utstedt av offentlig sektor og statlig eide selskaper	732		
Utstedt av banker	322		
Utstedt av andre finansinstitusjoner	495		
Utstedt av andre private foretak	159		
Utstedt av utlendinger	269		
BNP Norge (2015)	3 117		
BNP Fastlands-Norge (2015)	2 620		

Kilder: Oslo Børs, VPS, Statistisk sentralbyrå, Finanstilsynet og Norges Bank

TABELL 2 BANKER OG KREDITTFORETAKS MARKEDSANDELER¹ I NORGE PER 30. JUNI 2016. PROSENT

	Brutto utlån til		Innskudd fra	
	Person- markedet ⁹	Nærings- markedet ¹⁰	Person- markedet ⁹	Nærings- markedet ¹⁰
DNB Bank ²	28,6	31,0	30,3	36,5
Datterbanker av utenlandske banker i Norge ³	12,2	14,3	9,3	13,8
Filialer av utenlandske banker i Norge ⁴	8,9	21,1	5,2	16,4
SpareBank 1-alliansen ⁵	20,1	16,0	18,7	14,5
Eika Alliansen ⁶	10,0	6,1	12,2	7,7
Øvrige sparebanker ⁷	13,1	8,7	13,6	9,1
Øvrige forretningsbanker ⁸	7,1	2,7	10,6	2,0
Sum	100	100	100	100
Totalmarked (i milliarder kroner)	2 399	1 307	1 107	623

1 Markedsandelene er beregnet ved å summere selskapsregnskapene til selskapene som inngår i de ulike gruppene.

2 DNB Bank, DNB Boligkreditt og DNB Næringskreditt.

3 Nordea Bank Norge, Santander Consumer Bank og Nordea Eiendoms-kreditt.

4 Danske Bank, Handelsbanken, Handelsbanken Eiendoms-kreditt + 8 andre filialer + 1 kredittforetak.

5 SpareBank 1 SR-Bank, SpareBank 1 SMN, Sparebanken Hedmark, SpareBank 1 Nord-Norge + de 11 andre sparebankene i SpareBank 1-alliansen, SpareBank 1 Boligkreditt og BN Bank + 1 næringskredittforetak + 1 kredittforetak + 1 annet boligkredittforetak.

6 Eika Boligkreditt, Eika Kredittbank, 72 sparebanker og 3 forretningsbanker som er eiere i Eika Gruppen AS + 2 andre boligkredittforetak.

7 Sparebanken Vest, Sparebanken Vest Boligkreditt, Sparebanken Sør, Sparebanken Møre og Sparebanken Sogn og Fjordane + 13 andre sparebanker, 7 boligkredittforetak, 1 kredittforetak og 1 hybrid OMF-kredittforetak.

8 Skandiabanken, Eksportfinans, Gjensidige Bank, Storebrand Bank og Landkreditt Bank + 8 andre forretningsbanker og 5 boligkredittforetak + Kommunalbanken og 1 kommunekredittforetak.

9 Personmarkedet omfatter lønnstakere, pensjonister, trygdede og studenter.

10 Næringsmarkedet omfatter i hovedsak ikke-finansielle private foretak og personlig næringsdrivende.

Kilder: Bankenes internetsider og Norges Bank

TABELL 3 KREDITTGRADERING FRA MOODY'S,¹ FORVALTNINGSKAPITAL, REN KJERNEKAPITALDEKNING² OG EGENKAPITALAVKASTNING FOR NORDISKE FINANSKONSERN, DATTERBANKER I NORGE OG NORSKE BANKER PER 2. KVARTAL 2016. KONSERNTALL

	Kredittvurdering		Forvaltningskapital (mrd. kr.)	Ren kjernekapitaldekning (%)			Egenkapitalavkastning		
	Kortsiktig	Langsiktig		(med overgangsregel)	(uten overgangsregel)	Andel av delårsresultat inkl. (%)	2014	2015	1.-2. kv. 2016
Nordea Bank	P-1	Aa3	6 243	10,9	16,8	100	11,6	12,2	11,8
Danske Bank	P-1	A1	4 355	N.A.	15,8	50	2,6	8,5	12,4
SEB	P-1	Aa3	2 642	10,6	18,7	100	15,3	12,2	3,3
Handelsbanken	P-1	Aa2	2 991	8,9	23,0	50	13,4	13,5	13,7
DNB	P-1	Aa2	2 665	15,2	16,5	50	13,8	14,5	10,5
Swedbank	P-1	Aa3	2 444	10,3	23,0	25	15,2	13,5	17,4
Nordea Bank Norge	P-1	Aa3	679	16,1	26,4	100	11,6	9,9	8,9
SpareBank 1 SR-Bank	P-1	A1	197	13,8	15,5	100	14,2	10,8	9,3
Sparebanken Vest	P-1	A1	161	14,2	16,7	100	13,7	11,0	11,9
SpareBank 1 SMN	P-1	A1	141	14,4	15,6	100	15,1	10,7	10,9
Sparebanken Sør	P-1	A1	107	14,3	14,3	100	10,1	8,4	10,0
Santander Consumer Bank	P-2	A3	138	16,3	16,3	100	12,2	-	14,6
Sparebanken Hedmark	P-1	A1	101	16,0	16,0	100	14,4	11,4	9,2
SpareBank 1 Nord-Norge	P-1	A1	92	14,7	16,8	100	12,2	9,1	12,4

1 Kredittgradering per 12. oktober 2016. Moody's skalaer: Kortsiktig: P-1, P-2,... Langsiktig: Aaa, Aa1, Aa2, Aa3, A1, A2,...

2 Andelen av delårsresultatet som inkluderes ved beregningen av ren kjernekapitaldekning varierer fra institusjon til institusjon. Dess høyere andel av (positive) delårsresultatet som inkluderes, dess høyere ren kjernekapitaldekning. Ulike nasjonale regler, blant annet for innkonsolidering av livsforsikringsselskaper, medfører at norske finanskonserns rene kjernekapitaldekningstall ikke er direkte sammenlignbare med tall for andre nordiske finanskonsern.

Kilder: Bankenes nettsider og Moody's

TABELL 4 BANKENES¹ TAP PÅ UTLÅN² TIL ULIKE NÆRINGER OG SEKTORER I PROSENT AV UTLÅN TIL DE RESPEKTIVE NÆRINGENE OG SEKTORENE

Næringer	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Utlån i mrd. kr. 2015
Jordbruk, skogbruk og fiske	-0,06	0,19	0,22	0,13	0,15	0,10	0,14	0,18	-0,03	86,49
herav: Fiskeoppdrett, klekkerier	-0,11	0,56	0,84	0,23	0,14	-0,03	0,12	0,09	0,18	13,45
Utvinning av råolje og naturgass	0,00	0,00	0,13	0,02	0,06	0,39	-0,08	0,19	0,20	10,45
Industri og bergverksdrift	0,10	0,45	0,86	0,71	0,66	0,71	0,18	1,04	1,29	72,30
herav: Industri			0,89	0,88	0,42	0,53	0,24	1,18	0,56	51,78
herav: Bygging av skip og båter			0,84	-0,08	2,67	2,04	-0,03	-0,02	-0,18	13,80
Kraft- og vannforsyning, bygge- og anleggsvirksomhet	0,12	0,42	0,62	0,65	0,59	0,60	0,57	0,60	0,57	128,53
herav: Bygge- og anleggsvirksomhet	0,18	0,66	0,87	1,48	1,49	1,17	1,46	1,95	1,53	32,44
Varehandel mv. og overnattings- og serveringsvirksomhet.	0,21	0,52	1,38	0,35	0,76	0,34	0,58	0,80	0,45	66,01
herav: Varehandel og reparasjon av motorvogner	0,21	0,49	1,58	0,33	0,78	0,30	0,63	0,86	0,48	54,56
herav: Overnattings- og serveringsvirksomhet	0,29	0,42	0,43	0,46	0,67	0,48	0,35	0,54	0,31	11,46
Utenriks sjøfart og rørtransport	-0,05	0,09	1,43	1,37	1,66	2,10	2,08	1,40	1,76	58,32
Transport ellers og kommunikasjon	0,06	0,06	1,43	1,43	1,16	0,62	2,07	0,12	0,54	57,84
Forretningsmessig tjenesteyting og eiendomsdrift	0,02	0,34	0,37	0,21	0,29	0,32	0,25	0,34	0,21	451,22
herav: Eiendomsdrift	0,03	0,28	0,32	0,20	0,29	0,31	0,25	0,29	0,12	385,56
herav: Faglig, finansiell og forretningsmessig tjenesteyting			0,60	0,23	0,29	0,42	0,25	0,65	0,74	65,67
Tjenesteytende næringer ellers	0,10	0,22	0,38	0,56	0,14	0,36	0,15	0,81	0,05	31,38
Sum næringsmarkedet	0,03	0,28	0,61	0,44	0,51	0,51	0,52	0,50	0,44	962,56
Personmarkedet	0,04	0,07	0,12	0,15	0,14	0,11	0,12	0,07	-0,02	1032,73
Andre³	0,01	0,09	0,05	0,02	0,01	0,03	0,04	0,00	0,51	901,25
Sum utlån	0,03	0,17	0,29	0,23	0,26	0,25	0,24	0,20	0,30	2896,53

1 Alle banker i Norge unntatt filialer av utenlandske banker.

2 Bokførte tap eksklusive endringer i gruppenedskrivninger/uspesifiserte tapsavsetninger.

3 Finansinstitusjoner, stat og trygdeforvaltning, kommunesektoren og utlandet.

Kilde: Norges Bank

**TABELL 5 MISLIGHOLDTE LÅN. ALLE BANKER OG OMF-KREDITTFORETAK.¹
VED UTGANGEN AV ÅRET**

År	Misligholdte lån. Prosent av utlån til sektor			Misligholdte lån. Prosent av utlån til publikum			
	Husholdninger	Foretak	Øvrige	Husholdninger	Foretak	Øvrige	Totalt
1990	4,87	7,63	3,07	3,08	2,56	0,10	5,74
1991	6,33	10,25	3,13	4,07	3,36	0,09	7,52
1992	8,20	11,50	1,94	5,19	3,92	0,05	9,17
1993	6,54	10,62	0,40	4,26	3,47	0,01	7,73
1994	4,79	6,89	0,68	3,18	2,16	0,02	5,36
1995	3,69	4,61	0,29	2,40	1,47	0,01	3,88
1996	2,82	3,29	0,40	1,85	1,05	0,01	2,91
1997	2,12	2,12	0,22	1,36	0,71	0,01	2,07
1998	1,49	1,33	0,06	0,94	0,45	0,00	1,40
1999	1,34	1,47	0,07	0,86	0,50	0,00	1,36
2000	1,25	1,42	0,08	0,79	0,50	0,00	1,29
2001	1,27	1,72	0,04	0,81	0,60	0,00	1,41
2002	1,27	3,46	0,08	0,84	1,14	0,00	1,98
2003	1,08	3,25	0,14	0,74	0,98	0,00	1,72
2004	0,82	1,79	0,10	0,59	0,49	0,00	1,07
2005	0,72	0,95	0,05	0,52	0,26	0,00	0,78
2006	0,57	0,70	0,07	0,39	0,21	0,00	0,60
2007	0,54	0,50	0,01	0,36	0,16	0,00	0,52
2008	0,77	0,85	0,01	0,49	0,30	0,00	0,79
2009	1,11	1,59	0,13	0,74	0,51	0,00	1,25
2010	1,21	1,84	0,12	0,81	0,57	0,00	1,39
2011	1,02	1,89	0,24	0,68	0,59	0,00	1,27
2012	0,98	1,81	0,72	0,66	0,56	0,02	1,23
2013	0,93	1,77	0,35	0,63	0,53	0,01	1,17
2014	0,81	1,51	0,10	0,55	0,45	0,00	1,00
2015	0,72	1,28	0,17	0,49	0,38	0,00	0,88
2016 ²	0,67	1,41	0,22	0,46	0,42	0,00	0,88

1 OMF-kredittforetak inkludert fra 2005.

2 Per 30. juni 2016.

Kilde: Norges Bank

VEDLEGG 2

REGELVERKSPROSESSER

Kapital, likviditet og risikostyring i banker	Fremdrift
Endringer i IRB-metodene for kreditt- og operasjonell risiko	Baselkomitéen har foreslått endringer i IRB-metodene for kreditt risiko, se høringsnotat. Endringene skal forenkle regelverket og redusere forskjeller i beregningsgrunnlaget som ikke kan forklares med forskjeller i underliggende risiko. Av samme grunn har komiteen foreslått å fjerne adgangen til å bruke interne modeller til å beregne kapitalkrav for operasjonell risiko. Baselkomitéen vil foreslå nye regler for IRB-metodene innen utgangen av 2016. Se også Norges Bank Memo 2/2016 s. 111 for omtale av det internasjonale Basel-regelverket
Ny standardmetode	Baselkomitéen har foreslått endringer i standardmetoden for kreditt risiko, se Baselkomitéens høringsnotater fra 2014 og 2015. Endringene skal gjøre kapitalkravene i standardmetoden mer følsomme for risiko og sikre at standardmetoden er et godt alternativ til IRB-metodene. Baselkomitéen vil foreslå nye regler for standardmetoden innen utgangen av 2016.
Nytt gulv for IRB-metode	Baselkomitéen har foreslått at overgangsregelen for IRB-banker, hvor kapitalkravet ikke skal være lavere enn 80 prosent av kravet beregnet med de gamle Basel I-reglene, erstattes med regler som bygger på den nye standardmetoden, se Baselkomitéens høringsnotat. Baselkomitéen vil foreslå ny overgangsregel innen utgangen av 2016.
Uvektet kapitalandel	Baselkomitéen skal i første halvår 2017 foreslå regler for minstekrav til uvektet kapitalandel i pilar 1. EU-kommisjonen skal etter råd fra European Banking Authority (EBA) utarbeide en rapport til Rådet og Parlamentet innen utgangen av 2016. Minstekrav til uvektet kapitalandel skal gjelde fra 1. januar 2018. For å forberede innføringen av uvektet kapitalandel i Norge, har Finanstilsynet utarbeidet forslag til høringsnotat og forskriftsregler. Finansdepartementet sendte tidligere i år forslagene på høring. Norges Bank publiserte sitt hørings svar 20. juni 2016.
Kvantitative likviditetskrav	Finansdepartementet har i 2015 fastsatt forskrift om likviditetsreserver (LCR). Kravet vil fases inn fram mot utgangen av 2017 med unntak av systemviktige finansinstitusjoner som har krav om LCR på 100 prosent fra 31. desember 2015. Finanstilsynet har foreslått krav til LCR i signifikante valutaer, herunder norske kroner, og forslaget er sendt ut på høring. Baselkomitéen publiserte et forslag til NSFR i oktober 2014. Innen utgangen av 2016 skal EU-kommisjonen vurdere om de skal legge fram et forslag til lovtekst for NSFR, med målsetning om å innføre kravet innen 2018. Se også Norges Bank Memo 2/2016 s. 67.

Kriseløsning av banker	Fremdrift
FSB – Krisehåndtering	FSB offentliggjorde i november 2015 standard for tapsbærende kapasitet (Total Loss-Absorbing Capacity, TLAC) i globalt systemviktige banker (G-SIBs). Bankene må innen 1. januar 2019 ha TLAC som utgjør 16 prosent av risikovektet balanse og 6 prosent av uvektet risikoeksponering. Kravene vil øke fra 1. januar 2022 til henholdsvis 18 og 6,75 prosent.
EU – Bank Recovery and Resolution Directive (BRRD)	Kriseløsningsdirektivet har vært gjeldende i EU fra 1. januar 2015. «Bail-in» som krisehåndteringsverktøy (nedskrivning av lån og konvertering til egenkapital) trådte i kraft 1. januar 2016. Banklovkommisjonen overleverte den 26. oktober 2016 forslag til Finansdepartementet om gjennomføring av kriseløsningsdirektivet i norsk rett. Se også Norges Bank Memo 2/2016 s. 69.
EU – Minstekrav til gjeld og kapital som kan "bailes in" (MREL)	Kravene er fastsatt i Kommisjonsforordning fra 23. mai 2016. Kravet består av en komponent som skal dekke behovet for nedskrivning og en komponent som skal dekke behovet for oppkapitalisering. I utgangspunktet skal hver komponent settes lik bankens totale kapitalkrav inklusive buffere, slik at hele MREL blir to ganger det totale kapitalkravet. Det åpnes for en del diskresjon overfor den enkelte bank.
Innskuddssikring	EU har vedtatt en innskuddsdekning på 100 000 euro per innskyter. Banklovkommisjonen overleverte den 26. oktober forslag til Finansdepartementet om gjennomføring av EUs innskuddsgarantidirektiv i norsk lovgivning. Beløpsgrensen for innskuddsgarantien på 2 millioner kroner pr. innskyter pr. bank blir inntil videre opprettholdt.
Verdipapiroppgjør	Finansdepartementet fastsatte 22. september 2016 forskrift til betalingsystemloven § 4-2 om gjennomføring av verdipapiroppjøret. Det følger av forskriften at finansielle instrumenter som er tilgjengelige på oppgjørskontoer i et verdipapirregister, og innskudd på verdipapiroppgjørskonto i Norges Bank eller annen oppgjørsbank, kan benyttes for gjennomføring av verdipapiroppgjør samme virkedag som insolvensbehandling har startet.

Finansiell infrastruktur	
	Fremdrift
Clearingplikt for enkelte norske rentederivater	EU-kommisjonen vedtok 10. juni 2016 krav om at enkelte rentederivater i norske kroner skal gjøres opp gjennom en sentral motpart. Det gjelder fast-til-flyte rentebytteavtaler (IRS) og avtaler om fremtidige rentebytte (FRA). Regelverket trådte i kraft i august 2016. Plikten for norske aktører forutsetter at EMIR-regelverket er innført i Norge. Finansdepartementet tar sikte på å sette i kraft EMIR-regelverket i løpet av andre kvartal 2017. Se også Norges Bank Memo 2/2016 s. 104.
Soliditetsregulering i forsikring og pensjon	
	Fremdrift
Forsikringsforetak	Solvens II trådte i kraft 1. januar 2016. Overgangsordninger gjør at deler av regelverket innføres gradvis fram til 2032. Se også Norges Bank Memo 2/2016 s. 79.
Pensjonskasser	Finansdepartementet sendte 28. september 2016 på høring et forslag om nye kapitalkrav for pensjonskasser. Forslaget innebærer en forenklet versjon av Solvens II-kravene.
Annet	
	Fremdrift
Boliglånsforskriften	Finansdepartementet fastsatte forskrift om krav til nye utlån med pant i bolig som gjelder fra 1. juli 2015 til 31. desember 2016, med krav til LTV, avdragsbetaling og gjeldsbetjeningsevne ved renteøkning, se boks på side 20. Forslag fra Finanstilsynet om videreføring og innstramming av forskriften ble sendt på høring 8. september 2016, med frist 24. oktober 2016. Norges Bank har avgitt et høringsvar.
EØS-tilpasningen til EUs tilsynsorganer for finanssektoren	EØS-tilpasningen ble vedtatt av Stortinget 13. juni 2016 og av EØS-komiteen 30. september 2016. Vedtaket innebærer at EFTAs overvåkingorgan kan treffe bindende vedtak mot myndigheter og private parter i Norge og åpner for at en lang rekke EU-direktiver og EU-forordninger kan innføres i norsk rett.

NORGES BANK
Bankplassen 2, Postboks 1179 Sentrum, 0107 Oslo
www.norges-bank.no

Finansiell stabilitet 2016

